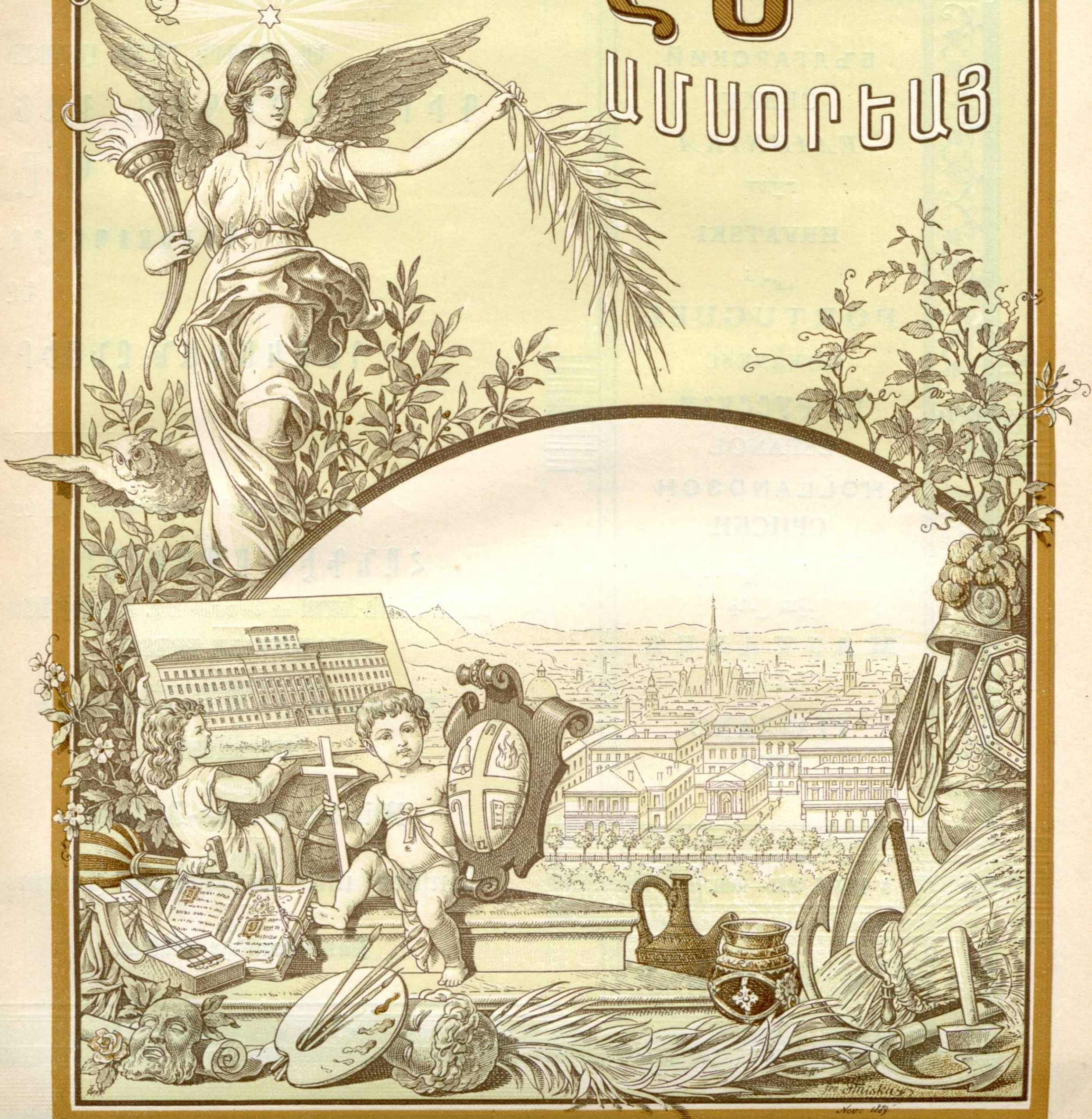
ՏԱՐԵԿԱՆ՝ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ 10 ՖՐ. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ՝ 4 ՌԲ. ՄԷԿ ԹԻՒ ԿԱՐԺԷ 1 ՖՐ. = 50 ԿՈՊ.

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

1891

ԹԻՒ 6 ՅՈՒՆԻՍ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՎԻԷՆՆԱ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԱՌԱԿԱՑ՝ ՀՆԴԿԱԿԱՆԱՑ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ

Վաղագոյն ժամանակներէ սկսեալ՝ ամէն ազգաց մէջ շատ սովորական են վէպք եւ Առակք, որք հասարակօրէն ի բերան ժողովրդեան եւեթ գտնուելով եւ միայն աւանդութեամբ յորդւոց յորդիս անցնելով, այնչափ միայն կը հասնէին հեռաւորաց տեղեաւ եւ ժամանակաւ՝ որչափ առթիւ իւիք ի գիր առնուած կ'ըլլային։ — Սակայն այս եւս անտարակուսելի կ'երեւայ թէ երբեմն նաեւ ճանապարհորդաց միջոցաւ այլեւայլ ազգաց վէպերն ու Առակներն մինչեւ հեռաւոր կողմերը կը հասնէին։ — Ի հարկէ դարեր անցնելու էին՝ մինչեւ աստ անդ մատենագիրք ձեռք զարնէին ի մի ամփոփել այսպիսի ժողովրդական վէպերն ու Առակներն եւ ի գիր աւանդել, անշուշտ զանոնք կարգաւորելով եւ զարդարելով եւ իրենց մտաց գիւտերն ի նոսին յաւելլով։

Այժմու հաւանական կարծիքն այն է՝ որ ժողովրդական Առակներն այսպէս գրի անցընելու եւ միանգամայն նորէնոր բանաստեղծելու սկիզբն առ Հնդիկս եղած է, որոց սանսկրիտ լեզուաւ յօրինեալ այս գրութեանց մեծ մասն ցմեզ հասած է։ — Բնական էր որ այս սովորութիւնն՝ Առակներ ի գիր առնլոյ՝ հետզհետէ այլ մերձաւոր ազգաց անցնելով, եւ անոնցմէ՝ աւելի հեռաւորաց, ընդհանրանար եւ ամէն կողմ տարածուէր։ Արդեամբք իսկ այնպէս եղած է, մինչեւ կրնայ ըսուիլ՝ թէ Առակք եւ վէպք մի ի գլխաւոր նիւթոց եղած էին հնագոյն գրականութեան, մանաւանդ յարեւելս։ Այսպէս՝ Հնդիկք, Պարսիկք, Ասորիք, Արաբացիք, Թիպէթցիք եւ այլք ունին բազմաթիւ Առակաց հաւաքածոյ։ Իսկ արեւմտեան ազգերէն՝ բնականապէս Յոյնք եւ Հռովմայեցիք միայն կարող էին ի հին ժամանակս մասնակցիլ ի նոյն։

Բայց Հնդկաց եւ այլ արեւելեան հին ազգաց Առակներու հաւաքածոյք՝ Յունաց եւ նորագոյն ազգաց եւ մեր իսկ Առակներուն նման՝ իրարմէ անկախ զատ զատ վէպերու ժողովածոյք չեն. այլ մեծաւ մասամբ մէջէ մէջ ագուցեալ եւ իրար ընդհատելով խառնեալ են՝ գլխաւորաբար թագաւորաց համար յօրինեալ բարոյական–քաղաքագիտական գրոց, եւ կամ ընդարձակ վիպասանութեանց, դիւցազնական քերթուածոց եւ այլ նման գրուածոց մէջ։ Յայսպիսի գրութիւնս գործունէութիւն ունեցող անձինք՝ իրենց խօսքն ու կարծիքն օրինակօք հաստատագոյն ընելու նպատակաւ՝ ի մէջ կը բերեն այլեւայլ վէպեր կամ Առակներ։

Մեծ գործակցութիւն ունեցած են Արաբացիք գրականութեան այս ճիւղին մէջ, զոր բազմօք ծաղկեցուցած են։ Բայց յայսմ իրենց գործունէութիւնն ոչ այնչափ հին է եւ ոչ բոլորովին ինքնակաց։ Արդարեւ իբրեւ Առակախօս նշանաւոր է իրենց մէջ Լոգման, որ Արաբիկ Եսովպոս կը համարուի, մինչեւ ոմանք — զինք նոյնացընելով՝ իբրեւ ժամանակակից Դաւթի եւ Աբրահամու իսկ՝ ի նուիրական Մատենի Մահմետականաց յիշատակուած համանուն իմաստնոյն հետ, — շատ հին կը դնեն արաբական գրաւոր Առակաց սկզբնաւորութիւնն։ Սակայն այնչափ կանուխ ժամանակաց գործք չեն Լոգմանի ընծայուած Առակք։

Նոյնպէս Ասորիք ճոխ մատենագրութիւն ունին Առակաց՝ թէ՛ ինքնագիր աշխատութեամբք եւ թէ՛ թարգմանութեամբք։ Յայսմ վերջին մասին մեծ արդիւնք ունեցած են՝ իրենց լեզուին թարգմանելով Հնդկաց ամէնէն հին եւ ամէնէն նշանաւոր Առակաց գումարութիւնն, որ է՝ Պիլփայի Առակք կամ Գալիլա եւ Տիմնա անուանեալ մատեանն, որով մեծապէս նպաստած են նոյն հռչակեալ գրուածոյն պահպանութեան, ինչպէս ստորեւ պիտի տեսնենք։

Առակաց վրայ խօսուած ժամանակ հնար չէ անյիշատակ թողուլ զՅոյնս եւ իրենց հնագոյն Առակախօսն Եսովպոս († 550)։ Մանաւանդ որ արեւելեան գրականութեան հմտութիւնն դեռ ըստ բաւականին ամէն կողմ չտարածուած, այս հելլէն Առակախօսն առ հասարակ իբրեւ հնագոյնն կը նկատուէր քերթողութեան նոյն ճիւղին զբաղողներուն, եւ կը կարծուէր թէ ինք յառաջ քան զամենեւեան սկիզբն ըրած է Առակագրութեան։ — Բայց որչափ աւելի ծանօթացան եւ ուսումնասիրուեցան արեւելեան մատենագրութիւնք, այնչափ չափաւորեցաւ Եսովպոսի վրայ հնուց ի վեր եղած կարծիքն։ Այժմ հաստատուն իսկ կը համարուի՝ թէ նոյն Առակախօսին անուամբ առ մեզ հասած Առակք, այն ձեւով՝ որ արդ կը գտնուին, չեն բուն իւր գրութիւնք՝ որ կորսուեալ կը կարծուին։ Ուստի եւ մեր ունեցածներէն ոմանք անոր նախնաբար տուած օրինակին հետեւողութեամբ յօրինեալ կը կարծուին, իսկ ոմանք՝ յետնագոյն մատենագրաց գրութիւնք են։ — Այսպիսեաց կարգէն են անշուշտ այն սակաւաթիւ՝ բայց գեղեցիկ Առակք, որ ծանօթ են ի մերում մատենագրութեան Ողոմպիանու անուամբ։ (Տես Հանդէս ամսօր. 1890, էջ 250։)

Բայց կան նաեւ կարծողներ, թէ իրօք Եսովպեան Առակք շատ հին են, եւ թէ Հնդիկք զանոնք ի կիր արկած են եւ իրենց ըմբռնմանց համեմատ եղանակաւորած. սակայն անկէ յառաջ ալ իրենք ինքնագիւտ Առակներ ունէին։ Իսկ այս երկու տեսակ (Եսովպեան եւ Հնդկական) Առակաց մէջ այն մեծ խտիրը կը դրուի, որ Եսովպեանք զանասունս իւրաքանչիւրին բնածին յատկութեանց համեմատ խօսել ու գործել կու տան, ուր՝ Հնդկականք առանց այլեւայլ անասնոց բնաւորութեան միտ դնելու՝ զանոնք կը նկատեն իբրեւ անասնոյ կերպարանօք երեւցող մարդիկ, եւ այնպէս ալ խօսել ու գործել կու տան։ Եւ այս՝ անշուշտ պատճառած է իրենց կրօնէն, որ հոգեփոխութեան վրայ հիմնեալ է, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք։

Այլով առթիւ (Անդ, էջ 249, ...) խօսած ենք մեր ազգային Առակաց վրայ, որոց մասին այն միայն կը մնայ դիտելիք՝ թէ արդեօք ունի՞ն յարաբերութիւն արեւելեան եւ մանաւանդ հնդկական Առակաց հետ, եւ թէ ինչպիսի՞ կապակցութիւն կայ անոնց եւ մեր հաւաքածոյից Առակներուն մէջ։

Շատ հետաքրքրական՝ նա թէ օգտակար իսկ էր, այս մեր Առակներն մի ըստ միոջէ ուսումնասիրելով, յուզել իւրաքանչիւրին ծագումն, զատել բուն ազգայիններն յօտարաց, եւ այս վերջնոց՝ ո՛ր ազգէն կամ լեզուէն մեզի անցնիլն իմանալ: Բայց այս՝ երկայն եւ խորին հետազօտութեանց կարօտ է, եւ մեր այժմու նպատակէն շատ հեռու կը տանէր զմեզ: Ուստի առանց մանրամասնութեանց մտնելու, այսչափ միայն կը զրուցենք՝ թէ մեր հաւաքածոյից մէջ կան այնպիսի Առակք՝ որ յայտնապէս հայկական նկարագիր կը կրեն, եւ հաւանաբար հայ հեղինակի մտաց ծնունդ են կամ ազգային ժողովրդական ծագումն ունին: Բայց կան բազմագոյնք եւս, որ իբրեւ համազգային ստացուած՝ այլեւայլ ազգաց մօտ եւ զանազան լեզուաւ կը գտնուին. եւ ընդհանրապէս խօսելով՝ դիւրին չէ որոշակի սահմանել թէ ո՛ր ազգի կամ լեզուի միջոցաւ մեզի անցած են: Մանաւանդ զի կան բաւական յաճախութեամբ իսկ յունական ծագումն ունեցողներ, մինչեւ նաեւ եւրոպական նոր ազգաց նմանողութեամբ յօրինեալներ, որոց իւրաքանչիւրին ինչպէս կամ ո՛ր ազգի ձեռօք առ մեզ մուտ գտնելն իմանալու՝ առայժմ բաւական միջոց չունինք[1]:

Սակայն միտ դնելով ի միջին դարս Արաբացւոց եւ Ասորւոց հետ ազգայնոցս ունեցած յարաբերութեան, եւ արաբիկ ու ասորի գրականութեան միջամուխ լինելուն, տեսնելով միանգամայն թէ նոյն երկու լեզուներէն ո՛րչափ գրութիւնք ի ռամկօրէն բարբառ փոխեալ կամ անոնց հետեւողութեամբ յերեւան ելեալ են, — հնար էր ինքնին հետեւցընել՝ թէ բուն ազգային ծագումն չունեցող Առակաց գոնեայ մի մասն արաբական կամ ասորական է, եւ կամ թէ այն երկու լեզուաց միոյն միջոցաւ մեզի անցած: Արդէն աստ անդ այս գիտողութիւնն ընողներ եղած են, մինչեւ կարծող գտնուած է՝ թէ "կայ նաեւ հայ խմբագրութիւն Գալիլա եւ Տիմնա գրոց[2]": Եւ թէպէտ այս կարծիք չէ ստոյգ. սակայն եւ այնպէս ունի հիմն ինչ: Վասն զի ի մեր հաւաքածոյս ոչ միայն այնպիսի Առակաց կամ վիպաց կը հանդիպինք, յորս կը նշմարուին հետք Առակաց նոյն հռչակեալ գրոց, եւ կամ որք անոնց նմանողութեամբ յօրինեալ կ'երեւան, այլ նաեւ կան Առակք՝ որ թէեւ չեն բառական թարգմանութիւն, սակայն անոնց համառօտ խմբագրութիւնքն են: — Մենք այս վերջիններէն երեքն աստէն ի հետազօտութիւն պիտի առնունք, այլում առթի կամ մանաւանդ այլոց հմտագունից թողլով հիմնովին խօսիլ այս նիւթոյն վրայ:

Պիտփայի Առակք կամ Գալիլա եւ Տիմնա:

Որովհետեւ մեր հետազօտելու երեք Առակաց սկզբնագրերը կը գտնուին վերոյիշատակեալ Գալիլա ե Տիմնա գրութեան մէջ, պատշաճ կը համարինք ծանօթացընել նոյն մատեանն մեր ընթերցողաց:

Թէ հին եւ թէ նոր ժամանակաց գրուածոց մէջ սակաւ կը գտնուին այնչափ տարածեալ, այնչափ զանազան լեզուաց թարգմանեալ, այնչափ իրարմէ տարբեր հրատարակութեանց եւ մեկնութեանց նիւթ եղած, այնչափ իրարու անհամաձայն ձեռագիրներ կամ խմբագրութիւններ ունեցող մատեան՝ որչափ այս գրութիւնն: Բաւական է միայն ըսել՝ թէ ո՛չ արեւելք եւ ո՛չ արեւմուտք կայ ազգ, որ անոր թարգմանութիւնը չունենայ. դժուարաւ կը գտնուի արեւելագէտ՝ որ նոյնն ուսումնասիրած չըլլայ:

Թէ երբ լոյս տեսած է ի Հնդիկս այս գործ՝ այն անծանօթ է, թէպէտ եւ կրնայ ենթադրուիլ՝ թէ շատ հին ժամանակի գրութիւն է[1]: Հնագոյն հաստատուն

---

[1] Թող եզովբեան Առակներն, կը գտնուին ի մեր հաւաքածոյս առաւելապէս փոքր վէպեր եւ բարոյական զրոյցներ, որ յունական հին պատմութեանց վրայ հիմնեալ են, թէեւ միշտ ըստ արեւելեան գաղափարաց փոխուած եւ արեւելեան գունով նկարուած, հեթանոսականքն ալ ըստ քրիստոնէական կաղապարի ձուլուած: Միայն քանի մի յայտնագոյններն ու գլխաւորները նշանակելու համար, կը յիշատակենք. Ա. Դամոկլէսի սրոյն, (տես Ոսկեփ. 51, ճհե.) Բ. Դամոնի եւ Փիթիասի դիւցազնական բարեկամութեան, (տես անդ, ճծէ. եւ Ոսկեփ. 132, ճլ.) Գ. Դիոնեսիոսի կենաց համար աղօթող պառաւուն, (տես Ոսկեփ. 51, ճժգ.) եւ առանձինն՝ Դ. Փորթուկալի Ս. Եղիսաբեթ թագուհւոյն եւ իւր բարեպաշտ մանկլաւկին, (տես անդ, ճիգ. եւ Աղուեսագ. լա.) Առակներն: — Զարմանք ալ չէ, որովհետեւ Ովիդիոսի՝ Միդասայ իշու ականջ ունենալուն առասպելին նմանողութեամբ յօրինեալ հնդկական վէպ մի կը գտնուի Մոնկոլներու Առակաց մէջ:

[2] Այս սխալ կամ անճիշդ կարծիքն ունեցած եւ հրատարակած է Կրեսսէ (Grässe, ի գիրսն Trésor de livres rares, V. S. Bidpay,) որ կը գրէ. "Il existe aussi une rédaction arménienne du livre de Calila et Dimna, que nous connaissons d'une traduction française: L'abrégé géographique de Moïse de Choren, avec un recueil de fables, connu chez les anciens sous le titre du Livre de renard (Marseille, 1676)".

Նոյն վկայութիւնն ի մէջ կը բերէ Յ. Գ. Քէյթ-Ֆալգոներ ի Յառաջաբանի անգղիական թարգմանութեան ասորերէն նոր խմբագրութեան Գալիլա եւ Տիմնա գրոց (էջ ԶԴ. ԶԵ: — Տես յետոյ՝ էջ 177 Գ.), եւ ինքն յայսմ մասին հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ: "Ամենեւին ցոյց չկայ գոյութեան հայերէն թարգմանութեան գրոցս: իսկ հեղինակին (Կրեսսէի) յիշատակած գրութիւնն՝ աշխարհագրութիւն է Վարդան անուն հայ հեղինակի մի, որ իրեն սեպհականած է Գալիլա եւ Տիմնա գրոց ոչ սակաւ Առակներն: Սակայն իւր գրութիւնն չի կրնար նոյն գրոց թարգմանութիւն կոչուիլ: Մասդրութիւն ըրած է Վարդանայ գրութեան՝ Էմիլիոյ Թեզա ուսուցչապետն՝ La Cultura պարբերականին մէջ, 1882, Թիւ Ժ. ի Հռոմ": — Յետոյ առիթ կ'ունենանք իտալացի Ուսուցչապետին վրայ խօսելու: — Անգղիացի թարգմանիչն ի ծանօթութեան կը յայտնէ թէ իւր տուած տեղեկութիւնը պարտական է բարեյօժարութեան Հ. Ղ. Վ.ի Ալիշան՝ ի Մխիթարեանց Ս. Ղազարու ի Վենետիկ եւ Հ. Յ. Վ.ի Թումայեան՝ ի Մխիթարեանց Վիեննայ: — Կրեսսէի "գաղղիերէն խմբագրութեան ... հաւաքածոյի Առակաց" ըսածն՝ կարծենք ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ հայերէն Աշխարհագրոյ Մարսիլիայի 1683ին տպագրութիւնն: իսկ գաղղիերէն թարգմանութիւն նոյն գրութեան՝ Սէն-Մարդէնի 1825ին ի Փարիզ հրատարակած բնագրանեայ հաւաքածոյն միայն ծանօթ է մեզի: (Տես Հանդ. ամս. 1890, էջ 249—255:

[1] Մատենիս յօրինուելուն նկատմամբ ոմանք հրատարակած են՝ թէ Քրիստոսէ իբր երեք դար յառաջ յերեւան ելած է: — Աղեքսանդրի Հնդկաստան արշաւելէն ետեւ, կը գրէ Պէհուտ պէն Սահվան, (որոյ ժամանակն ճիշդ չի գիտցուիր,) թէ Հնդկաց Տապշլէյմ թագաւորն իւր իշխանութիւնը չարաչար վարելով, Պէտփա անուն իմաստուն Բրահմանն համարձակեցաւ զինքն յանդիմանել. որոյ հետեւութիւնն եղաւ՝ թագաւորին զինք շղթայակապ բանտարկելն: Նոյն վիճակին մէջ մնաց Պիտփա երկայն ժամանակ, մինչեւ որ թագաւորն անքուն գիշեր մ'անցընելէն ետեւ՝ կանչեց, եւ իրմէ լսած իմաստուն խօսքերէն համոզուելով՝ զինք կառավարութեան գլուխ դրաւ: Շատ ժամանակ չանցած՝ տեսնելով անոր վարչութեան բարերար ազդեցութիւններն, յանձնեց որ տէրութիւնն լաւ կառավարելու վրայ գիրք մի յօրինէ: Պիտփա այս գործն ըստ պատշաճի կատարելու համար, հետը գրագիր մ'առած՝ առանձնացաւ, եւ տարուան մի միջոցին գրեց յիշեալ մատեանն:

Այսպէս կը պատմուի Գալիլա եւ Տիմնա գրոց ծագումն՝ Սասիի արաբերէն հրատարակութեան (1816) Ա. Գլխոյն մէջ, զոր ինք նաեւ իւր Պատմական յիշատակարանին մէջ (էջ 15—22) ընդարձակ յառաջ կը բերէ: Փիլ. Վոլֆ եւս նոյնն համառօտիւ կը պատմէ, բայց ի սկզբան այս խորհրդածութիւնն յաւելլով՝ թէ դժուարին է որոշել որ Պէհուտին պատմածին մէջ որչափն իրական պատմու-

տեղեկութիւնն որ ունինք՝ հազիւ Քրիստոսի թուականութեան Զ. դարուն կէսերը կը հասնի: Նոյն միջոցին անոր համբաւն ի մօտաւոր կողմանս աստ անդ տարածուելով, Պարսից Խոսրով Նուշիրվան թագաւորն (531—579) Պերզոյի անուն բժիշկն Հնդկաստան յղեց, որպէս զի օրինակ մի առնայ եւ պահլաւերէնի թարգմանէ, որ ինչպէս յայտնի է՝ Պարսից հին գրաւոր լեզուն է: Ճշդիւ չի գիտցուիր թէ ո՛ր տարին ի գլուխ ելած է այս պահլաւիկ թարգմանութիւնն. սակայն ի հարկէ եղած պիտի ըլլայ 570էն յառաջ, որովհետեւ յիշեալ տարին ասորերէնի թարգմանուեցաւ՝ — ոչ եթէ սանսկրիտ սկզբնագրին՝ այլ — նոյն պահլաւիկ թարգմանութեան վրայէն, ինչպէս երկարօրէն եւ շատ փաստերով կ'ապացուցանէ Թէոդորոս Պենֆէյ[1]: — Նոյն պահլաւերէնին վրայէն՝ իբր երկու դար յետոյ (750ին) եղաւ արաբերէն թարգմանութիւնն ի ձեռն Աբտուլլահ իպն-ալ-Մուգաֆայի, որ սկզբնագրին վրայ շատ յաւելուածներ ըրած է:

Երկու յետին թարգմանութիւնքս, այն է՝ (հին) ասորերէնն եւ արաբերէնն, մեծ ծանրակշռութիւն ստացան, այնու՝ որ սանսկրիտ սկզբնագիրն, իբրեւ միակ մատեան յամբողջութեան իւրում եւ սկզբնական կարգաւն, անհետ կորուսեալ է, բայց չի գիտցուիր՝ թէ պահլաւիկ թարգմանութիւնը կատարուելէն ո՛րչափ ժամանակ յետոյ[2]: Եւ որովհետեւ պահլաւերէն թարգմանութիւնն եւս, անոր վրայէն ասորերէն եւ արաբերէն թարգմանութիւնք ի գլուխ ելլելէն ետեւ՝ բուն սանսկրիտ սկզբնագրին պէս՝ կորուսեալ է, վերոյիշեալ (հին) ասորերէն եւ արաբերէն թարգմանութիւնք իբրեւ երկրորդական բնագիր կը նկատուին:

Այս երկու թարգմանութեանց մէջէն՝ հմուտք նախապատուութիւնն ասորերէնին կու տան, թէ՛ արաբերէնէն հնագոյն ըլլալուն եւ թէ անկէ ճշդագոյն եւ նմանագոյն բուն սանսկրիտ սկզբնագրին: Սակայն եւ այնպէս կը տեսնենք թէ ի միջին դարս եղած այլ թարգմանութիւնք, զ. օ. յունարէնն (իբր 1080ին), պարսկերէնն (իբր 1120ին), եբրայեցերէնն (ի ԺԳ. դարու), հին սպանիարէնն (1251ին), բոլորն ալ արաբերէնի վրայէն եղած են: Այս ալ չէ բաւական, նոյն իսկ Ասորիք արաբերէնի վրայէն երկրորդ անգամ թարգմանեցին իրենց լեզուին (իբր ԺԱ. դարուն): Պահլաւերէնի վրայէն եղածն՝ ասորերէն հին թարգմանութիւն կամ խմբագրութիւն կը կոչուի, արաբերէնի վրայէն եղածն՝ ասորերէն նոր թարգմանութիւն կամ խմբագրութիւն:

Ա. Ասորերէն հին թարգմանութեան այսպէս յետադասուելին եւ արաբականին այնչափ տարածուիլը կը պատճառէր Արաբացւոց ի միջին դարս բռնած բարձր դիրքէն եւ իրենց գրականութեան հասած պայծառութենէն, որոյ համեմատութեամբ Ասորիք ի հարկէ շատ ստորին դրից մէջ մնալու էին: Քաղաքականութեան եւ գրականութեան այս վիճակին հետեւութեամբն է թերեւս՝ որ Գալիլա եւ Տիմնա գրոց ասորերէն հին խմբագրութիւնն ի մոռացութիւն ինկաւ: Թէպէտ եւ գոյութիւնն յայլեւայլ վաղեմի տեղեկութեանց ծանօթ էր գիտնոց[1], բայց մինչեւ վերջին ժամանակներն ոչ ոք յեւրոպական արեւելագիտաց կարող եղած էր տեղեկութիւն իսկ առնալ. ուստի եւ հաւանական կը կարծուէր թէ այն եւս՝ սանսկրիտ սկզբնագրին եւ պահլաւ թարգմանութեան պէս՝ կորուսեալ է: Հազիւ վերջին տարիներս աղօտ նշոյլ մի ծագելով, հնար եղաւ յերեւան հանել:

Կուստաւ Պիքքէլ քաջ ասորագէտն եւ ուսուցչապետ սեմական լեզուաց ի համալսարանին Ինսպրուքի, քաղդէացի ճանապարհորդէ մի յայսմ մասին տեղեկութիւն առնլով, (թէպէտ յետոյ տեսնուեցաւ թէ սխալ՝ մանաւանդ թէ խաբէական է,) իրն անմիջապէս հաղորդեց իւր բարեկամի Պենֆէյ ուսուցչապետին: Այս յետինս թէպէտ եւ մեծ ծանրակշռութիւն չտուաւ լրոյս, եւ ոչ ակնկալութիւն ունէր յաջող ելից, սակայն եւ այնպէս սկսաւ թէ՛ անձամբ եւ թէ՛ իւր ծանօթից ձեռօք խուզարկութիւններ ընել, որ քանի մի տարի (1868—1871) տեւեցին, բայց վերջապէս յաջողութեամբ պսակուեցան: Գտնուեցաւ Մերտինի ասորի վանաց մէջ փոշեթաթախ ձեռագիր մի նոյն ասորերէն թարգմանութեան, որմէ գաղափարեալ օրինակ մի բերուեցաւ յԵւրոպա: Պիքքէլ հոգաց ասորերէնէ ի գերմաներէն թարգմանութիւնն, եւ երկլեզու մատեանն հրատարակեցաւ (1876) շատ ընդարձակ ներածութեամբ (էջ Ա.— ՃԼԲ.) Պենֆէյի:

Բ. Արդէն շատ ժամանակէ վեր ծանօթ ըլլալով արաբական թարգմանութիւնն, եւ զանազան մատենադարանաց մէջ գտնուելով անոր ձեռագիրներն, բնական էր որ նաեւ գտնուէին հրատարակութիւնք: Թող քանի մի նախընթացներն, դարուս սկիզբներն (1816) Սիլվէստր տը Սասի հրատարակեց սկզբնագիրը, գրոցս ծագման եւ յարեւելս նոյն արաբերէնին վրայէն եղած այլեւայլ թարգմանութեանց մասին տեղեկութեամբք. (Mémoire historique, Notes critiques եւն:) Բայց այս հրատարակութեան վրայ նուաստ համարում կը յայտնեն արեւելագէտք՝ ձեռագիրը սխալաւոր եւ պակասաւոր գտնելով: — Բաց յարաբական տպագրութեանց որ արեւելք հրատարակեալ են, եղած են յընթացս դարուս ոչ սակաւ հրատարակութիւնք ի զանազան եւրոպական լեզուս, ըստ այլեւայլ ձեռագրաց, որք հասարակօրէն շատ տեղ իրարմէ կը տարբերին: Այս պատճառաւ մեծ կարեւորութիւն կու տան հմուտք Կուիտի իտալացի արեւելագիտին՝ նոյն արաբական թարգմանութեան վրայ [illegible] (Studii) անուամբ հրատարակած (1873) հմտական գրութեան, յորում իւր տեսած արաբական 4—5 ձեռագրաց տարբերութիւնները մի ըստ միոջէ կը նշանակէ:

Գ. Արաբերէն թարգմանութեան վրայէն եղած երկրորդ կամ նոր ասորի խմբագրութիւնն եւս ունի իւր եւրոպական հրատարակութիւնքն: Թող զայլս՝ հին ասորական թարգմանութեան հրատարակուելէն քանի

թիւն է, ո՛րչափ լոկ զրոյց՝, ո՛րչափ մտացածին գիւտ: (Ի գերմ. թրգմ. արաբեր. հրատարակութեան Սասիի, 1837 եւ 1839:) — Իսկ այժմու գիտունք զբովանդակն՝ Պէհուտի մտաց ծնունդ կը համարին: Եւ թէպէտ գրոց Գլուխներուն շատին սկիզբը Պիտփէ անուն կը տրուի Հնդիկ թագաւորին Աւակախօսին. բայց ընդհանուր կարծիքն այն է՝ թէ նոյն անունն պատմական չէ:

[1] Այս անուանի արեւելագէտ ուսուցչապետն, ի Ներածութեան հին ասորերէն-գերմաներէն տպագրութեան էջ 7, Ա. կը ցուցնէ թէ այն (հին) ասորի թարգմանութիւնը պահլաւերէնէ եղած է, եւ ի հաստատութիւն՝ շատ փաստեր յառաջ կը բերէ: Այս փաստերն հիմնեալ են զանազան բառերու՝ գլխաւորաբար յատուկ անուններու վրայ, որոց մասին ինք կը ցուցնէ թէ պահլաւիկ են կամ պահլաւերէնի միջոցաւ յայլ լեզուս անցած, եւ անհնար է, կ'ըսէ, ուղղակի սանսկրիտերէնէ ծագած համարիլ: Ահաւասիկ միակ օրինակ. Գալիլա բառն որ բուն սանսկրիտերէնի մէջ Karataka է, եւ ըստ կարծեաց Պենֆէյի՝ պահլաւերէնի թարգմանուած է Kalilak ըստ օրինաց տառադարձութեան երկուց լեզուաց, ինք կը համարի թէ շատ դժուարին՝ մանաւանդ թէ անհնարին էր որ ասորի թարգմանիչն՝ անկախ ի պահլաւերէնէ՝ ճշդիւ նոյն կերպով փոխէր յասորերէն: Իսկ նոյն Գալիլակ բառին յարաբերէնն Գալիլա գրուելուն պատճառն՝ պահլաւերէն բառերուն վերջին կ գրոյն շատ լեզուաց մէջ պարզապէս է կամ ա փոխուիլն է, ինչպէս կ'ըլլայ նաեւ նոր պարսկերէնի մէջ. զ. օ. նամէ, նիշանէ, մոփէ ... որոց հնագոյն պահլաւիկ ձեւն է ... ակ, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի հայերէն՝ նամակ, նշանակ, մոփակ ... բառերէն:

[2] Թէպէտ այսպէս անհետացած է գրոցս ամբողջական սանսկրիտ սկզբնագիրն, սակայն այլեւայլ մասունքն պահեալ են ի զանազան գիրս, գլխաւորաբար Փանչատանթրա = Հինգմատեան կոչուած գրութեան մէջ, որոյ գերմաներէն թարգմանութիւնն հմտական ներածութեամբ հրատարակած է վերոյիշեալ Պենֆէյ (1859) լիուլի տեղեկութիւն տալով նաեւ Գալիլա եւ Տիմնա գրոց վրայ: — Նոյն հրատարակութեան մէջ այնպէս կը նկատուին այս երկու գիրք (Գալիլա եւ Տիմնա եւ Փանչատանթրա), որպէս թէ միեւնոյն գրութիւնն ըլլային, այնչափ իրարու հետ խառնեալ եւ ի մի ձուլեալ կը տեսնուին յընթացս բովանդակ Ներածութեան: Իսկ Ներածութիւնն այնպէս ընդարձակ է, որ երկհատոր մատենին ամբողջ Ա. Հատորը կը լեցնէ, ունելով ԽԲ. եւ 611 էջ. ուր Բ. Հատորն՝ որ բուն Փանչատանթրային է, հազիւ 363 էջ է, եւ ի վերջն ունի 113 էջ ծանօթութիւն:

[1] Տես Ասեմանի, Հտ. Գ. Մասն Ա. էջ 29: Սասի՝ Ասեմանիի այս նկատմամբ տուած տեղեկութիւնը գիտնալով իսկ՝ տակաւին գոյութիւնն անգամ տարակուսական կը համարէր: Տես իւր արաբական հրատարակութեան Mémoire historique մասին մէջ (էջ 35—37):

մի տարի ետեւ՝ Վ. Րայթ, Քեմպրիճի համալսարանին մէջ արաբերէնի ուսուցչապետն, նոյն նոր ասորի խմբագրութեան բնագիրն հրատարակեց (1884)։ Հետեւեալ (1885) տարին հրատարակեցաւ նոյնին անգլիերէն թարգմանութիւնն ի ձեռն Ց. Գ. Քէյթ-Ֆալգոնէրի, բաւական ընդարձակ ներածութեամբ եւ բազմաթիւ ծանօթութեամբք։

Որովհետեւ այս նոր ասորի խմբագրութիւնն արաբական խմբագրութեան վրայէն եղած է, կ'ենթադրուի թէ այնմ համաձայն գտնուի, ինչպէս արդեամբք ալ այնպէս է ըստ էական մասանց։ Բայց շատ տեղ անկէ կը տարբերի, ոչ միայն այնու՝ որ ընդհանրապէս աւելի ընդարձակ է քան զայն, այլ նաեւ այնու՝ որ յերկրորդականս ստէպ ստէպ այլազգ մանրամասնութիւններ եւ խօսակցութիւններ ի մէջ կը բերէ։ Այս տարբերութիւնք կրնան ծագիլ թէ անգլիերէն թարգմանութեան ծառայած ասորերէն օրինակէն, եւ թէ Սասիի հրատարակած արաբերէն օրինակէն, որ շատ տեղ կը խոտորի այլ արաբական օրինակներէն։

Արդ՝ գրութեանս նպատակին համար այսպիսի մանրամասնութիւնք կարեւորութիւն չունենալով, չենք ուզեր մխիլ ի քննութիւն բազմաթիւ տարբերութեանց այլեւայլ արաբերէն օրինակաց, այլ կը հետեւինք ասորերէն հին ու նոր խմբագրութեանց, ճշդագոյն եւս խօսելով, հնոյն՝ գերմաներէն թարգմանութեանն, եւ նորոյն անգլիերէն թարգմանութեան։ Արաբերէն օրինակներու տարբերութեանց յայնպիսիս միայն մտադրութիւն կ'ընենք ու կը նշանակենք՝ որ հայերէն Առակաց համար կարեւորութիւն ունին։

Թէպէտ հմուտ հրատարակիչք կը համարին թէ սանսկրիտ սկզբնագրին գլխակարգութիւնքն ու Գլխոց թիւն՝ այս երեք խմբագրութեանց մէջ՝ ընդհանրապէս պահուած են. սակայն երկու նկատմամբ եւս կան նաեւ ինչ ինչ տարբերութիւնք։ Եւ նախ գլխակարգութիւնն ամենուն մէջ ճշդիւ նոյն չէ. այս ինչ կամ այն Գլուխն՝ զոր մին յառաջ կը դնէ, միւսն յետոյ կը դասէ։ Բայց աւելի մեծ է խտիրն ի մասին թուոյ Գլխոց։ Ապահովապէս կը գիտցուի թէ բուն սանսկրիտ սկզբնագիրն ԺԳ Գլուխ ունէր։ Արդ՝ այժմու երեք խմբագրութեանց եւ ոչ միոյն մէջ նոյն թիւը պահեալ է։ Հին ասորական խմբագրութիւնն՝ ըստ հրատարակելոյն Պիքքէլի՝ ունի Ժ միայն Գլուխ կամ Դուռն։ Արաբականն՝ բնականապէս շատ աւելի Գլուխ ունենալու էր՝ թարգմանչին այլուստ ըրած յաւելուածոց պատճառաւ. որոց վրայ Սասիի օրինակին յաւելուածովքն՝ իւր հրատարակութիւնն կ'ունենայ ԺԸ Գլուխ։ Այս թուոյն վրայ պէտք է յաւելուլ այլ եւս Գ Գլուխ՝ որ չեն գտնուիր իւր օրինակին մէջ, բայց կան յայլ օրինակս ինչ, որով եւ թիւ Գլխոց կը հասնի մինչեւ ԻԱ։ Իսկ նոր ասորական խմբագրութիւնն ունի ԺԵ Գլուխ։

Բաւական կը համարինք այսչափ միայն համառօտիւ յիշատակել երեք խմբագրութեանց իրարու եւ բուն սանսկրիտ սկզբնագրին հետ ունեցած նիւթական տարբերութեանց վրայ. որովհետեւ աւելի մանրամասն տեղեկութիւնք չունին կարեւորութիւն մեր այժմու գրութեան համար։ Միայն հարկաւոր է մեզի համար նշանակել թէ Սասիի արաբական խմբագրութեան ԺԷ Գլուխն՝ որ կը համապատասխանէ նոր ասորականին Ժ Գլխոյն, այն է՝ Ճանապարհորդին եւ Ոսկերչին Առակն, չի գտնուիր ի հին ասորի խմբագրութեան, որովհետեւ յաւելուած է արաբերէն թարգմանչին։

Թարգմանութեանց՝ իրարմէ եւ բուն սանսկրիտ սկզբնագրէն ունեցած այս եւ ասոր նման նիւթական տարբերութիւններէն աւելի մտադրութեան արժանի է կրօնական սկզբանց եւ հիմնական գաղափարաց տարբերութիւնն՝ որ կը տեսնուի նոյն սանսկրիտ սկզբնագրին եւ հին ու նոր ասորի եւ արաբիկ խմբագրութեանց մէջ։ — Յայտնի է որ Հնդկաց կրօնն ի հնագոյն ժամանակաց Բուդդայական աղանդն է, որուն աւելի կը պատշաճի ամենաստուածեան՝ քան բազմաստուածեան կոչումն, եւ հիմնեալ է հոգեփոխութեան սկզբանց վրայ։ Ըստ այսմ գրութեան՝ մարդկան հոգիք այնչափ ժամանակ երկրիս վրայ մարմնոց ի մարմինս պիտի փոխուէին՝ մինչեւ առաւել քան զառաւել զտուելով, յաստուածութիւն դառնային կամ ինքնին աստուած ըլլային։ Իսկ եթէ փոխանակ ազնուանալու՝ վատթարանային, մահուանէ ետեւ նորէն աշխարհ գալով՝ մարդու մարմին պիտի չառնուին, այլ՝ նախընթաց վիճակին մէջ իրենց ունեցած վատթարութեան համեմատ՝ ի վիճակի ազնիւ կամ ստորին անասնոց, տնկոց, քարանց . . . պիտի ապրէին։

Արդէն այս գրութեան համեմատ յօրինեալ են Առակք, յորս անասունք իբրեւ բանաւորք կը վարին, կը խօսին ու կը գործեն. եւ այս՝ մեծ ապացոյց է Առակաց հնդկական ծագման։ Եւ կան իսկ ի հնդկական մատեանս այնպիսի Առակք՝ որ յայտնապէս ի մէջ կը բերեն զայն հոգեփոխութիւն, ոչ միայն յետ մահու, — զ. օ. նախընթաց կենաց մէջ անօրէն կեանք վարող իշխանին հոգւոյն՝ չնագայլի մարմնով կամ կերպարանօք նորէն աշխարհ դառնալուն Առակն. այլ նաեւ ի կենդանութեան իսկ, — զ. օ. աղջկան մ'ի մուկ փոխուիլն, եւ յետոյ նորէն իւր առաջին վիճակը դառնալն։

Արդ թարգմանիչք որպիսի կրօնէ ալ ըլլային, չէին կարող այս Առակաց հոգեփոխական նկարագիրը բոլորովին ջնջել՝ առանց ամենայն ինչ կերպարանափոխ ընելու. ուստի եւ ամէն խմբագրութեանց մէջ այնր հետքն առաւել կամ նուազ բացայայտ կը տեսնուին։ Բայց Քրիստոնեայք եւ Մահմետականք մեծապէս ջանացած են ամենաստուածեան եւ առաւել եւս՝ բազմաստուածեան գաղափարներն իրենց թարգմանութեանց մէջ անհետացընել. ուստի զայնպիսիս ամէն տեղ միաստուածեան սկզբանց համեմատ դարձուցած են։ Այսպէս են հին ասորի եւ արաբիկ խմբագրութիւնք։ Իսկ նոր ասորի խմբագրութիւնն յայսմ մասին շատ տեղ աւելի յառաջ երթալով եւ առջեւն ունեցած արաբերէնէն շեղելով, քրիստոնէական գաղափարներ կը մուծանէ, հին եւ նոր կտակարանին յատուկ խօսքերն ի ներքս կը խառնէ. ինչպէս յետոյ առիթ կ'ունենանք դիտելու։

(Շարունակելի։) Հ. Ղ. Յ.

ԳՐԱԿԱՆ

ՓՐ. ՄԻՒԼԼԵՐԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ՆՈՐ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐԸ

Փր. Միւլլէր երկու նոր հատած հրատարակած է Վիեննայի Արեւելագիտական Թերթին մէջ, եւ ասոնց կցած է այլեւայլ մանր դիտողութիւններ[1]։ Ասոնց առաջինն է “Ղազար Փարպեցի եւ Կորիւն„ վերնագրով հատուած մը։ Երկրորդը՝ Մխիթարայ Գոշի դատաստանագրոց Բաստամեանցի հրատարակութեան, եւ այս առթիւ նոյն գրոց հայ բնագրին վրայ տեսութիւն մըն է համառօտ։ Երրորդ մասը կը կազմեն այլեւայլ մանր դիտողութիւններ, բառերու մեկնութիւնք, այլեւայլ մատենագրաց բնագրաց ուղղութիւնք եւն։ Այս ամէն մասերուն թարգմանութիւնը կը դնենք հոս՝ իւր կարծեաց ստուգութեան առանց երաշխաւոր ըլլալ ուզելու։

Ա.

Ղազար Փարպեցի եւ Կորիւն։

Ղազար Փարպեցի Մեսրոպայ գրոց գիւտը պատմելու ժամանակ իբրեւ իւր աղբիւրը կը յիշէ Մեսրոպայ աշակերտը՝ զԿորիւն։ Այսպէս կը դնէ

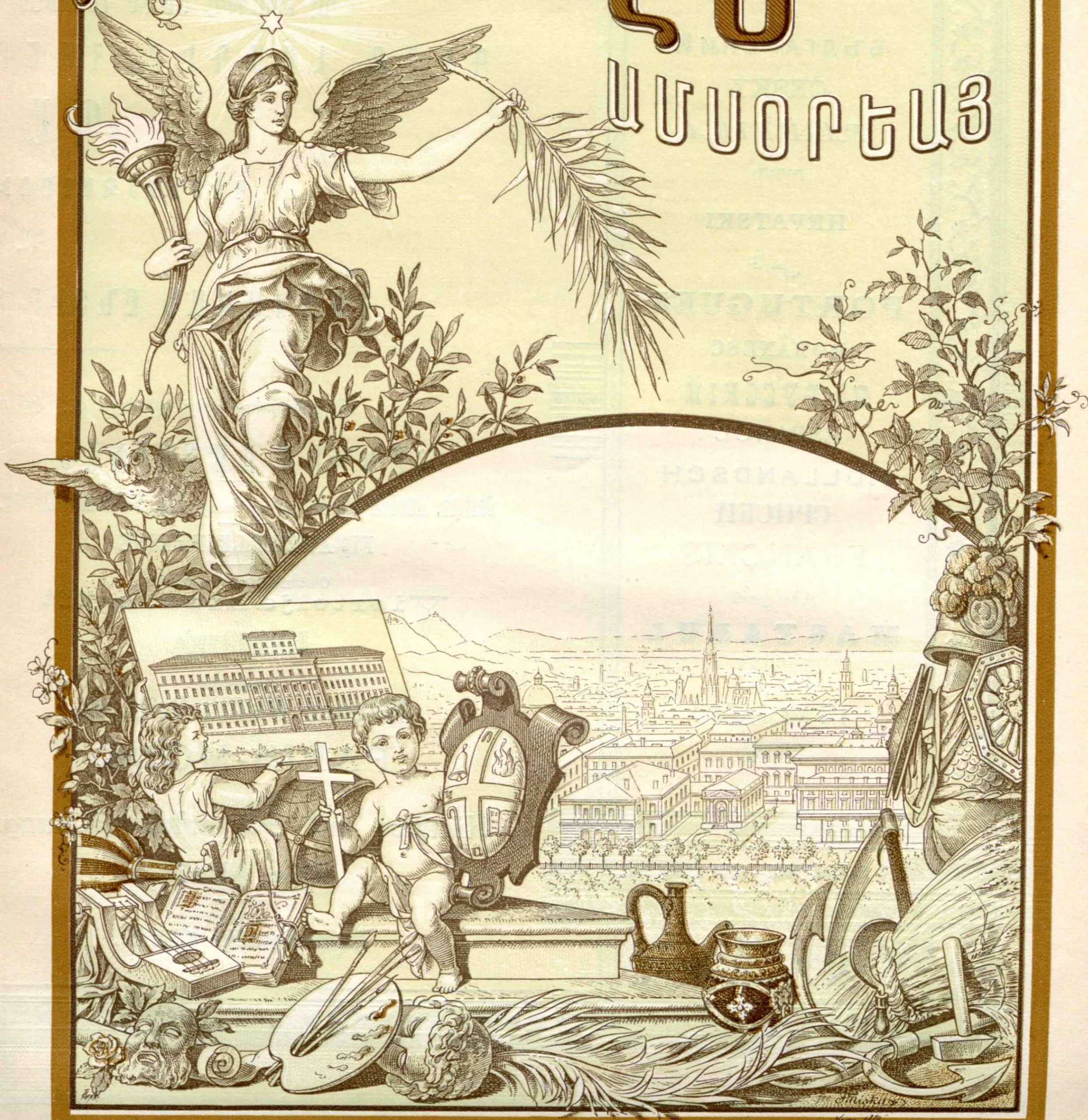
---

[1] Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. V. Band. I. Heft, Wien, **1891**. — S. **36**—38. Гazar Pharbetshi und Koriun. — S. **52**—**58**. Mechithar Gōš. — S. **68**—**75**. Mittheilungen.

ՏԱՐԵԿԱՆ՝ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ 10 ՓՐ. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ՝ 4 ՌԲ. ՄԷԿ ԹԻՒ ԿԱՐԺԷ 1 ՓՐ. = 50 ԿՈՊ.

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

1891
ԹԻՒ 7 ՅՈՒԼԻՍ
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՎԻԵՆՆԱ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

եւս նոյն պատճառաւ նաեւ ճարտարապետական յատակն ալ ի բաց թողուած է։ Եւ սակայն ամենեւին հարկ չէ որ գրիչը ճշդիւ մեր այս մանրանկարն ընդօրինակած ըլլայ. բայց սոյգ օրինակած է նոյնպիսի օրինակ մը, ասորական ծնունդ մը, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք։ Կայ վերջապէս երրորդ եղերապատ մ'ալ Մատթէի աւետարանին մէջ, զոր վերն էջ 208 յաջակողմն կանանց ի գերեզմանի՝ դրած ենք, որ կը ներկայացընէ առանձինն կին մը՝ որ խնկաման մ'ունի ձեռքը։

Եթէ հայեցուած մ'արձակենք այժմ հայ Աւետարանին կցուած միւս մանրանկարներուն, որոնցմէ 15ը սկիզբն է եւ 4ը վերջը, ամենեւին տարակոյս չի մնար որ ինչպէս փղոսկրեայ կողը՝ նոյնպէս ասոնք չեն կրնար Յովհաննու հայ գրչին գործն ըլլալ. եւ հետեւաբար 989 թուականը՝ միայն ամենամեծ զգուշութեամբ կրնանք ասոնց ալ մերձեցընել։ Այժմ փղոսկրեայ կողը կը նկատեմ՝ զատ ի սկզբան դրուած մանրանկարներէն, եւ զասոնք ալ զատ վերջը դրուածներէն։ Պիտի տեսնենք որ երեք խումբն ալ տարբեր տարբեր ծագում ունի։

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԱՌԱԿԱՑ՝ ՀՆԴԿԱԿԱՆԱՑ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարունակութիւն։)

Ներքին հանգամանք մատեանին:

Առակաց հիւսուած մըն է ամբողջ գրութիւնն, որոյ այլեւայլ Գլուխք՝ ըստ ինքեան անկախ իրարմէ՝ այնու միայն կը կապուին, որ Հնդիկ թագաւորի մը՝ այս ինչ կամ այն հարցման կամ խնդրոյն պատասխան ու լուծում կու տայ իւր փիլիսոփայն, իւր սկզբունքն հաստատելով զանազան Առակօք։ Գլխաւոր Առակացս մեծագոյն մասին մէջ ընդելուզեալ են աւելի կամ նուազ թուով երկրորդական Առակք։ — Ահաւասիկ համառօտիւ Ա. Գլխոյն բովանդակութիւնն։

Առակ Առիւծուն եւ Ցլուն։

Թագաւորն իւր փիլիսոփայէն կը խնդրէ որ իրեն ցուցընէ երկու ընկերաց կամ բարեկամաց օրինակն ու նմանութիւնն, որոց մէջ նենգաւոր մի մտնելով՝ անոնց սէրն ու բարեկամութիւնը սաստիկ թշնամութեան դարձընէ։ — Ի պատասխանի խնդրոյս՝ փիլիսոփայն կը պատմէ։

Հարուստ վաճառականի մի դատարկակեաց եւ շռայլ որդիքն հայրենի ինչքը վատնելով, հայրն զանոնք գործունեայ կենաց ու խնայութեան կը յորդորէ։ Ասոր վրայ երեց որդին առեւտրական ճանապարհորդութեան կ'ելլէ, բաց ի ծառայից եւ ի գրաստուց՝ հետն ունենալով երկու ցլով լծած կառք մի։ Այս ցլուց մին չափազանց աշխատութեամբ ուժէ իյնալով՝ ծառայի մի կը յանձնուի որ դարմանէ. բայց ծառայն շուտով կը ձանձրանայ, ցուլը կը թողու, եւ տէրը կը խաբէ՝ թէ Մեռաւ։ Իսկ ցուլն առատ ճարակ ու վճիտ ջուր գտնելով՝ կը զօրանայ ու կը պարարտանայ, եւ նոյն կողմերը կը մնայ։

Այն մօտերն առիւծ մի կար, որ ցլուն բառաչիւնը լսելով՝ այնչափ զարհուրեցաւ, որ ալ չէր համարձակեր իւր այրէն դուրս ելլել, եւ առուգութիւնն ու զուարթութիւնը կորոյս։ — Գազանաց թագաւորին դռնապանի պաշտօնը կը վարէին երկու շնագայլք, որոց միոյն անունն էր Գալիլա եւ միւսոյն՝ Տիմնա։ Վերջինս՝ առիւծուն վիճակն յարմար առիթ համարեցաւ անոր մերձենալու եւ հետն ընտանենալու, եւ ականջ չդնելով Գալիլայի դիմադարձութեան, սկսաւ գործով կատարել միտքը դրածն։ Այնչափ ճարտարութեամբ վարուեցաւ, այնպիսի խոհական խելք ցուցուց, որ ի սուղ ժամանակի տիրոջը սիրոյն ու վստահութիւնը շահեցաւ, եւ գրեթէ անբաժին եղաւ իրմէ։

Օր մի՝ երբ դարձեալ անոր մօտն էր, ցուլը բառաչելով, առիւծն այլայլեցաւ եւ խոստովանեցաւ՝ որ վերջին ժամանակներն իւր վրայ տեսնուած փոփոխութիւնն այն ձայնէն պատճառած է։ Տիմնա զինքն իւր զարհուրանքէն ազատելու համար՝ անոր հրամանաւը գնաց քանի մի անգամ ցլուն հետ տեսութիւն ըրաւ. եւ իւր ճարտարութեամբն երկու կողմանէ իրերն այնպէս յարմարցուց, որ առիւծուն հաւանութեամբը զցուլն հետն առած՝ անոր բնակարանը բերաւ։ Ցուլն ու առիւծն իրարու հետ յաճախ տեսակցելով, իրարմէ այնչափ հաճեցան, մինչեւ մտերիմ բարեկամ եղան։ Բայց այս նոր բարեկամութիւնն ի հարկէ վնասելու էր փառասէր շնագայլին, որ այնուհետեւ արդեամբք կորոյս իւր թագաւորին մտերմութիւնն։ Ասոր վրայ զգացած նախանձն այնչափ սաստկացաւ, որ միտքը դրաւ երկու բարեկամներն իրարմէ քակել. եւ այս նպատակին հասնելու համար որոշեց զցուլն սպաննել տալ առիւծուն։ Եւ այս անգամ եւս տեղի չտալով Գալիլայի խոհեմական խրատուց, իւր նենգաւոր խորհուրդն ի գլուխ հանելու ձեռնարկեց։

Նախ շատ աշխատեցաւ զառիւծն համոզել՝ թէ ցուլն իրեն դէմ դաւաճանութիւն կը նիւթէ, եւ կը յորդորէր որ աճապարէ զանիկայ սպաննէ. բայց որչափ ալ ջանաց՝ կարող չեղաւ զինքն համոզել։ Առիւծն այնչափ միայն յանձն առաւ որ յառաջին տեսութեան՝ ցլուն հետ զգուշութեամբ վարուի, եւ անոր վարմանց համեմատ ընթացք բռնէ։ Այսչափ յաջողութեամբ գոհ եղաւ Տիմնա՝ յուսալով ցլուն միջոցաւ լրացընել մնացածն։ Ելաւ անոր գնաց, եւ մեղմով ու կէս ծածուկ խօսքերով իմացուց թէ առիւծն իրեն հետ թշնամացած է։ Միանգամայն փոյթ տարաւ իրերն այնպէս կարգի դնել՝ որ առաջին անգամ երբ առիւծուն այցելութեան գայ՝ այն եղանակաւ վարուի, որ անիկայ համարի թէ իւր վրայ յարձակելու կու գայ։ — Լարած մեքենայն յաջող ելք ունեցաւ։ Ցլուն առաջին այցելութեան՝ երկու կողմանք ալ ըստ չարահնար թելադրութեանց նենգաւորին վարուելով, եւ ոչ վայրկեան մ'ունեցան իրարու հետ խօսելու՝ իրար հասկընալու. այլ անմիջապէս կռուոյ

ակսան, որով անմեղ ցաւն զոհ եղաւ նախանձոտ չնաւ-գայլին նենգաւոր հնարից։

Այս է Պիդփայի Առակք կոչուած մատենին Ա. Գլուխն, որոյ գլխաւոր Առակն համառօտելով յառաջ բերինք։ Սկզբնաբար՝ այս Գլխոյն միայն կը տրուէր Գալիլա ու Տիմնա անունն. բայց յետոյ ամբողջ մատենին վերնագիրն եղաւ։ — Առիւծուն եւ ցլուն Առակին մէջ ագուցեալ են իբր 12—15 երկրորդական Առակք, եւ այսու՝ նոյն Ա. Գլուխն այնչափ ընդարձակուած է, որ բոլորին քառորդը կը կացուցանէ։

Նոյն մատենէն առնուած երեք հայերէն Առակք:

Ինչպէս յառաջագոյն (էջ 176) ծանուցած ենք, այս հռչակեալ մատենէն եւ այլ այսմ նման հնդկական գրութիւններէն՝ մեր հաւաքածոյից անցած Առակաց երեքն առ ի հետազօտութիւն պիտի առնունք։ Այս երեք Առակք են.

Ա. Ճանապարհորդն ու Ոսկերիչն։

Բ. Կապիկն ու Կրիան։

Գ. Առիւծն, Աղուէսն ու Էշն։

Ա. Առակ։

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՆ ՈՒ ՈՍԿԵՐԻՉՆ

Այս Առակ՝ որ առ մեզ շատ ցանցառ է, եւ հազիւ մեր հաւաքածոյից միոյն մէջ (Ոսկեփ. Թ. 51, Առակ Հ.) տեսած ենք, զոր եւ հրատարակած ենք (Հանդէս ամսօր. 1890, էջ 251) չի գտնուիր ի հին ասորի խմբագրութեան Պիդփայի Առակաց, այլ միայն արաբերէն եւ նոր ասորի խմբագրութեանց մէջ։ Բայց կայ Փանչաթանթրայի մէջ, ուստի եւ սկզբնական ծագումն հնդկական է։

Սոյն Առակին հայ խմբագրութեան նկատմամբ մեծապէս արժանի է մտադրութեան այն պարագայն, որ այս՝ որչափ դիտած ենք՝ միակ Առակն է մեր հաւաքածոյից մէջ, որ հնդիկ Առակաց սովորական ձեւովը կը սկսի։ "Եհարց թագաւոր մի իմաստասէր իւր եւ ասէ՝ թէ Ցի՞նչ իրք վստահանալ պարտ է մարդոյ։ — Ասէ իմաստասէրն. Ամենայն իրաց վստահ լեր՝ զատ ի մարդոյ։ — Ասէ թագաւորն՝ թէ Ո՞րպէս։ — Ասէ իմաստասէրն. Ի ճանապարհի մի վերայ…"։

Առակին առաջին կէսն, — այն է՝ ճանապարհորդին ի ջրհորն ինկած անասուններն ու ոսկերիչն ազատելուն, անոնց իրենն ըրած երախտագիտութեան խոստման, նոյնպէս յետոյ կապկին հանդիպելուն դէպքերն, — առանց բառ առ բառ նոյն ըլլալու, քանի մի փոքր բացառութեամբք՝ հայերէնին հետ նոյնիմաստ է օտար խմբագրութեանց մէջ։ Բայց երկրորդ կէսն՝ սկսեալ վագրին պատահելէն, շատ տարբեր է ի նոյն օտար խմբագրութիւնս։ Ահաւասիկ Նոր ասորի խմբագրութեան պատմածն, — որոյ հետ ըստ մասին կը միաբանին նաեւ արաբերէնն, եւ ըստ մասին անկէ կը տարբերի։

…"Կապկէն բաժնուելէն ետեւ՝ (ճանապարհորդն) զվագրը տեսաւ, որ զինքն ուրախութեամբ ընդունելով՝ ըսաւ. Օրհնեալ է գալուստդ։ Ես ստացուած չունիմ. բայց սակաւ մի ինծի սպասէ, եւ կը ջանամ քեզի պարտական եղածս հատուցանել։ Այս ըսաւ, եւ գնաց թագաւորին աղջիկն սպաննեց, առաւ անոր գոհարեղէններն եւ ճանապարհորդին բերաւ՝ ըսելով. Առ զայս եւ կարօտութիւնքդ լեցու։ Իսկ ճանապարհորդը չիմացաւ թէ ուստի կը բերէ։

"Նոյն միջոցին այս վերջինս ինք իրեն կը խորհէր. Եթէ ասոնք որ անխօս անասուն են՝ իրենց պարտքն այսպէս լաւ կատարեցին, ապա որչափ եւս առաւել պիտի կատարէ բանաւոր էակ մի։ Երթեմ ոսկերչին երթամ, այս գոհարեղէններն իրեն յանձնեմ՝ որ ծախէ. գնոյն մի մասն աղքատաց տայ եւ սակաւ ինչ ինք առնու, սակաւ մաս մ'ալ ես ինծի պահեմ աղքատութեանս օգնելու։ Այս խորհրդով ոսկերչին տունը գնաց, որ զինքն ուրախութեամբ ընդունեցաւ՝ մանաւանդ երբ հետն ունեցած ոսկեղէնները տեսաւ։ Եւ ճանչնալով որ թագաւորին աղջկանն են, առաւ թագաւորական պալատը տարաւ, եւ դռնապանին ըսաւ՝ թէ Թագաւորին զրուցելու կարեւոր խօսք մ'ունիմ։ Դռնապանն աճապարեց թագաւորին գնաց՝ իրն իմացուց եւ զինք ներս մտցուց։ Ոսկերիչը թագաւորին առջեւ դրաւ ոսկեղէններն ու ըսաւ. Աղջիկդ մեռցընող եւ ոսկեղէններն առնող մարդն իմ տունս է։ Անմիջապէս բռնուեցաւ ճանապարհորդն, եւ թագաւորին առջեւն հանուեցաւ, որ վճիռ կտրեց թէ զինք ձաղկեն, քաղքին չորս կողմը պտըտցընեն՝ առջեւէն քարոզ կարդալով՝ թէ Այս մարդն է թագաւորին աղջիկն սպաննողն, եւ յետոյ խաչեն։ Երբ այս հրամանք կատարուելով, ճանապարհորդն ի խաչ հանուեցաւ, սկսաւ լալ եւ ինք իրեն կ'ըսէր. Եթէ անասնոց խորհրդոյն անսայի՝ այս չարիք գլուխս չէին ի գար։

"Օձն իւր բարերարին ձայնը լսելով՝ երբ ծակէն դուրս ելաւ եւ զինք խաչէն կախուած տեսաւ, շատ տրտմեցաւ. հնարք մտածեց զանիկայ ազատելու, եւ մեղմով սողոսկելով՝ գնաց թագաւորին որդին խածաւ։ Թագաւորն այս դէպքն որ լսեց՝ կանչել տուաւ դիւթերն ու թովիչներն, որք թէպէտ իրենց դիւթական արուեստներն ի գործ դրին, սակայն օգուտ չկրցան ընել, մանաւանդ թէ արքայորդւոյն վիճակն աւելի վատթարացաւ։ Նոյն միջոցին յերազի յայտնուեցաւ արքայորդւոյն, որ Եթէ այն ճանապարհորդը չգայ իւր ձեռքը վիրացդ վրայ դնէ, բժշկուելիք չունիս. որովհետեւ յանիրաւի մահուան դատապարտուած է։ Թագաւորն այս լսելով՝ հրամայեց որ խաչէն վար առնուն եւ իրեն բերեն։ Երբ առջեւն ելաւ, Կը բաղձամ, ըսաւ թագաւորն, որ ինծի պատմես քու հանգամանքդ, անձինդ վրայ տեղեկութիւն տաս, եւ յայտնես թէ ինչու այս քաղաքս եկած ես։ Ճանապարհորդն իւր պատմութիւնն սկզբէն մինչեւ վերջը պատմեց։ Ասոր վրայ թագաւորն ըսաւ. Բժշկէ որդիս օձի խածուածէն, որպէս զի զրուցածներդ հաստատուին։ Ճանապարհորդն ինչ ընելիքը չգիտնալով, աչուըներն երկինք վերցուց եւ ըսաւ. Տէր Աստուած, եթէ ճշմարիտ են բածներս, եւ ամենեւին սուտ չկայ անոնց մէջ, բժշկութիւն շնորհէ արքայորդւոյն, եւ այսու իմացուր թագաւորին եւ ներկայ եղողներուն՝ որ խօսածս ճշմարտութիւն է։ Եւ անմիջապէս արքայորդին բժշկուեցաւ, այնպէս որ թագաւորն եւ ամէն մօտաւորք զարմացած մնացին։ Այն ժամանակ ըստ հրամանի թագաւորին՝ ամէնքը մեծ պատիւներ ըրին ճանապարհորդին եւ պարգեւներ տուին։ Իսկ ի մասին ոսկերչին՝ հրամայեց թագաւորն որ զինք սաստիկ ձաղկեն եւ յետոյ խաչեն։ Վասն զի, ըսաւ, ուր անխօս անասունք իրենց պարտականութեան հատուցումն ըրին, ինք որ բանաւոր մարդ է՝ ապերախտութիւն եւ խարդախութիւն գործեց"։

Վերյիշատակեալ միւս երկու Առակք մեզի ծանօթ երեք խմբագրութեանց մէջ ալ կը գտնուին, եւ երկուքն ի միասին իբրեւ միակ Առակ յառաջ կը բերուին։ Առաջինն եւ գլխաւորն է՝ Կապկի ու Կրիայի Առակն, եւ յայնմ ագուցեալ է երկրորդն, որ է՝ Առիւծուն, Աղուէսուն ու Էշուն Առակն։ — Այս երեք օտար խմբագրութիւնք, թէպէտ ըստ էական մասանց իրարու հետ միաբան են, բայց ըստ երկրորդական պարագայից ու մանրամասնութեանց եւ խօսակցութեանց ոչ սակաւ կը տարբերին ի մի-

մեանց։ — Ցիշեալ խմբագրութիւնք շատ ընդարձակ ըլլալով, բաւական կը համարինք անոնց համառօտ բովանդակութիւնն եւեթ ի մէջ բերել, ի մի ամփոփելով զամենայն, եւ միայն քանի մի գլխաւոր տարբերութիւնքը նշանակելով։ Եւ որովհետեւ նոյն օտար խմբագրութեանց ի միասին յառաջ բերած երկու Առակներն՝ մեր ձեռագրաց մէջ իբրեւ զատ ու իրարմէ անկախ Առակք պահուած են, մենք ալ իրարմէ կը բաժնենք, սկսելով գլխաւորէն, որ կը գտնուի յՈսկեփ. 51. Առակ ՄԼԴ. եւ յԱղուեսագ. Առ. ԽԱ.

Բ. Առակ։

ԿԱՊԻԿՆ ՈՒ ԿՐԻԱՅՆ (ԸՍՏ ՀԱՅ ԽՄԲԱԳՐ.)

Առի յառակաց՝ թէ Աղոռուչն արար թագաւորութիւն վաթսուն տարի։ Յորժամ ծերացաւ՝ հանին զնա, եւ բերին զայլ մանկագոյն եւ եդին իւրեանց թագաւոր։ Եւ նա երթայր լալով ի յեզր ծովուն։ Եւ ահա պատահեցաւ նմա ծառ մի թզենի լի պտղով. եւ ելեալ ի ծառն բնակեցաւ, եւ ուտէր ի ծառոյն եւ գոհանայր զԱստուծոյ։ Եկեալ առ նա մեծ կրիայ մի՝ սովորեցաւ, եւ գայր յոտս ծառոյն, եւ Աղոռուչն ձգէր ի ծառոյն զթուզ, եւ նա ուտէր եւ գոհանայր զնմանէ։ Եւ յետ բազում ժամանակաց ասէր կրիայն ընդ Աղոռուչն. Արեկ՝ որ տանիմ զքեզ ի կղզին առ ազգն իմ, որ պատուեն զքեզ եւ քո աղէկին աղէկ առնեմ, զի գոհացեալ եմ զքէն առ ազգն իմ։ Եւ Աղոռուչն հաւատաց նմա վասն երախտեացն զոր արարեալ էր ընդ նմա. էջ ի ծառէն եւ նստաւ ի վերայ թիկանց կրիային, եւ սկսաւ գնալ ի ծովն ի ներս։ Եւ իբրեւ հեռացան ի ցամաքէն, ասէ կրիայն. Գիտացիր, եղբայր իմ սիրելի կապիկ, զի կին իմ հիւանդ է, եւ ասացին բժիշկքն՝ թէ զկապկի սիրտն եւ զերիկամունսն եփեսցեն, ու զջուրն առէք որ խմէ, որ առողջանայ։ Զքեզ այնոր համար կու տանիմ։

Կապիկն իբրեւ լուաւ՝ կանչեց իւր ամէն զօրութեամբն եւ ասէ. Հազար վայ զիս եւ շատ աւաղ է՝ որ չկայ ի հետս։ Դարձիր, եղբայր, դարձիր, որ արենտէր չլինիմ, որ առնում զսիրտն իմ եւ զերիկամունսն իմ. զի մեր սովորութիւն է, որ ի ծառն կախեմք՝ յորժամ ի ճանապարհ երթամք. եւ շատոց առողջութիւն եղեալ է Աստուծով։ Եւ կրիայն հաւատաց Աղոռուչոյին, դարձաւ եւ գնաց ի ծառի տակն, եւ Աղոռուչոյն վազեց եւ ի ծառն ելաւ։ Եւ կրիայն ասէ. Փութա եւ եկ ճարտար, որ ժամանեմք հիւանդին։ — Ասէ կապիկն. Թէ ես այլ հաւատամ քեզ եւ իջնում ի ծառէս, քան զէշն անմիտ լինիմ՝ որ զերծաւ ի բերանոյ առիւծոյն եւ անկաւ դարձեալ ի ձեռն կամաւ, եւ սատակեցաւ։ — Եւ ասէ կրիայն. Դատիս յԱստուծոյ, զի սուտ ասացեր։ — Եւ կապիկն ասէ. Դու դատիս յԱստուծոյ, որ ինձ զստութիւն ուսուցեր։ Եւ ասէ. Վարձք է՝ որ ստով ապրեցայ ես, որպէս կաքաւն եւ չիտն՝ որք խաբեցին եւ ապրեցան[1]„։

Ըստ օտար խմբագրութեանց։

Ովկիանոսի կղզեաց միոյն վրայ երկիր մի կար, կապկաշատ, որոյ չորեքձեռնի բնակիչքն իրենց յատուկ թագաւորն ունէին։ Դէպ եղեւ՝ որ ժամանակին թագաւորն ծերութեան եւ հիւանդոտութեան պատճառաւ՝ չկարենալով այլ եւս յառաջ վարել այս կապկական տէրութեան կառավարութիւնն, իրեն յաջորդ ունեցաւ երիտասարդ կապիկ մի։ Գահակորոյս արքայ-կապիկն սկսաւ կամաց կամաց իւր արքունիքէն հեռանալ, եւ

[1] Ակնարկութիւն երկու Առակաց, որ շատ սովորական են ի հաւաքածոյս։ Տես յԱղուեսագ. Առ. ՃԴ. եւ ՃԵ։

այնչափ յառաջ գնաց՝ մինչեւ լճի մի եզերքն (ծովեզրն) հասաւ, ուր թզենւոյ մի վրայ բնակութիւնն հաստատեց եւ թուզ ուտելով կ'ապրէր։ Անգամ մի փրցուցած թուզն ըստ պատահման ջուրն իյնալով, կրիայ մի վրայ հասաւ եւ առաւ կերաւ։ Եւ որովհետեւ թզոյն ջուրն ինկած ժամանակ հանած ձայնն շատ ախորժական հնչած էր կապկին ականջն, սկսաւ հետզհետէ փրցընել եւ վար նետել։ Իսկ կրիայն կարծելով թէ յատուկ իրեն համար կը նետէ, սրտին մէջ երախտագիտութեան եւ բարեկամութեան զգածմունք ծնաւ։ Այսպէս երկու դրացեաց մէջ կապակցութիւն մտաւ, որ սակաւ սակաւ անձուկ մտերմութեան դարձաւ, այնչափ՝ մինչեւ ալ կապիկն չէր յիշեր իւր կորուսած գահն, եւ ոչ կրիայն՝ իւր ընտանիքն. եւ այնուհետեւ երկայն ժամանակ խաղաղ եւ հաճոյական կեանք կ'անցընէին։

Այսպէս մանր մանր տարբերութեամբք երեք օտար խմբագրութիւնք։ — Բայց աստ կը սկսին իրարմէ տարբեր աւանդել։ — Հին աորի խմբագրութիւնը կ'ըսէ։

..."Կրիային էգն իւր էրկանն այնչափ երկարժամանակեայ բացակայութիւնը տեսնելով, մեծ տխրութեան մէջ ինկաւ, եւ բարեկամուհեացն ըսաւ. Նայեցէք՝ որչափ ժամանակ է՝ որ ամուսինս զիս թողուց գնաց, եւ ամենեւին լուր չի տար. վախնամ՝ գլուխն արկած մ'եկած է։ — Բարեկամուհեաց մին պատասխանեց. Մի տխրիր, սիրելի. ես լսեցի որ էրիկդ ողջ առողջ ծովեզրը կը նստի կապկի մի հետ, նոյն տեղը կ'ուտէ կը խմէ եւ հանգիստ է։ Ինչո՞ւ հոգ կ'ընես՝ երբ ինք զքեզ թող է տուեր եւ ալ զքեզ չի հոգար։ — Ասոր վրայ էգն ընկողմնեցաւ, բոլոր օրը սգոյ ու լալու հետ եղաւ եւ մեծ տխրութեան մէջ մնաց։ — Սակաւ ժամանակ յետոյ իւր այրիկն ինք իրեն ըսաւ. Որչափ ատեն է՝ քանի որ տնէս բաժնուած եմ։ Այս զլուցեց, եւ ելաւ տունը դարձաւ„։

Նոր աորի խմբագրութիւնն իրը տարբեր կը պատմէ։ Իգին տխրութիւնն ու բարեկամուհեաց միոյն խօսքն նախընթացին նման վիպելէն ետեւ, մանրամասն կը պատմէ՝ թէ ինչպէս նոյն բարեկամուհիք դաւաճանութեան ծրագիր մի յօրինեցին ոչ միայն զկրիայն կապկէն հեռացընելու, այլ նաեւ զկապիկը մեռցընելու։ Ըստ այսմ ծրագրի՝ կրիային էգն նստաւ անմիջապէս իւր ամուսնոյն նամակ գրեց՝ թէ ծանր ու վտանգաւոր հիւանդութեան բռնուած եմ. եւ էրկանը կ'աղաչէր որ շուտով տուն դառնայ՝ քանի որ ինք մեռած չէ։ Կրիայն այս նամակը կարդաց կապկին, որ զինքն յորդորեց անդանդաղ երթալու, որպէս զի ըստ խորհրդոյ բժըշկաց՝ դեղ ու դարման գտնէ կինն առողջացընելու։ Ուստի նոյն նամակին զօրութեամբն եւ կապկին յորդորմամբն եղած կը դնէ կրիային ի ճանապարհ ելլելն եւ ընտանեացը դառնալն, ուր՝ հին աորերէնն, ինչպէս տեսանք, առանց բարեկամին գիտութեան եղած կը պատմէ ճանապարհորդութիւնն։

Սասիի արաբական խմբագրութիւնն՝ շատ համառօտ կ'անցնի այս մասն։ Էգ կրիայն, կ'ըսէ, իւր ամուսնոյն երկայն բացակայութեան վրայ հոգի մէջ ինկաւ, եւ քննքատելով դրացուհւոյն ըսաւ. Վախնամ գլուխը դժբախտութիւն մ'եկած է։ Դրացուհին զինքն հանդարտեցուց, պատասխանելով. Էրիկդ ծովեզերաց մօտ ծանօթացած է կապկի մի հետ, որ իւր ուտելիքն ու խմելիքը կը հոգայ։ — Սակաւ մի յետոյ արու կրիայն ելաւ տունը գնաց[1]։

[1] Կուբիտ այլ օրինակներէ առնլով՝ կը դնէ աստ, որ կրիայն կապկէն բաժնուելու ժամանակ՝ Մնաս բարով ըսաւ. եւ կը շարունակէ բաւական երկայն Հատած մի յառաջ

Ասկէ զատ երկու ասորի խմբագրութիւնք միաբան կը վիպեն կրիային իւր տունն հասած ժամանակն՝ կնոջն, անոր բարեկամուհեաց եւ իւր մէջ պատահածներն, եւ յառաջ կը բերեն եղած խօսակցութիւնները։ Սրտաշարժ եղանակաւ կը նկարագրեն կրիային վարանքն՝ երբ իմացաւ թէ կնոջն հիւանդութեան միակ դարմանն է կապկի սիրտ, եւ թէ չկայ այլ ճար զայն հոգալու՝ բայց միայն իւր բարեկամ կապիկը զոհել։ Մի կողմէն ամուսնական սէրն եւ ի միւս կողմանէ բարեկամութեան եւ երախտագիտութեան զգածմունքն իրարու դէմ ի կռիւ ելած՝ զինք կը չարչարէին եւ թող չէին ի տար որոշման մի գալ։ Վերջապէս յաղթող եղաւ գութն ամուսնական եւ անձնական շահն. ուստի յուղի անկաւ՝ որոշելով որ իւր բարեկամ կապիկն հետն առած տուն դառնայ։

Այս տեղ նոր ասորի խմբագրութիւնն շեղելով ի հնոյն՝ կը պատմէ կրիային շինած ծրագիրն, որ միտքը դրաւ զկապիկն համոզել հետն երթալու, զինք իւր ընտանեաց բնակարանին մօտերը տանիլ ու անսուաղ թողուլ՝ մինչեւ մեռնի, եւ յետոյ կուրծքը բանալ, սիրտն առնուլ կնոջը տանիլ։ Այս վախճանաւ տնէն ելած ժամանակ հետը դանակ մ'առաւ։ — Այս կտորն յաւելուած է նոր ասորի խմբագրութեան, որ արաբերէնին մէջ չկայ[1]։

Կրիային այս ճանապարհորդութենէն դարձած ժամանակ՝ իւր եւ կապկին մէջ եղած խօսակցութիւնն իրարմէ տարբեր յառաջ կը բերեն այլեւայլ խմբագրութիւնք։ Այս խօսակցութենէն փոքր մաս մի յետոյ կը տեսնենք։ — Նոյն օտար խմբագրութիւնք եւս հայերէնին հետ յայնմ կը միաբանին, որ կապիկն՝ կրիային խաբէական ու կեղծաւորական խօսիցն հաւատալով, յանձն առաւ հետն երթալ։ Ուստի ցատքեց վրան ելաւ, եւ կրիայն սկսաւ զինք դէպ իւր ընտանեաց բնակարանը տանիլ։

Առակին մնացեալ մասն՝ թէեւ օտար խմբագրութեանց, մանաւանդ երկու ասորականաց մէջ, հայերէնէն շատ աւելի երկայն է, սակայն ըստ իմաստին մեծ տարբերութիւն չի տեսնուիր։ Միայն կապիկն՝ զինք ճարտարութեամբ ետ դարձընել տալէն, եւ թզենւոյն վրայ ելլելով՝ ապահովեալէն ետեւ, երբ կրիայն զինք կը փութացընէր նորէն ետ դառնալու, ըստ օտար խմբագրութեանց՝ իշուն կրկին անգամ խաբուելուն Առակը պատմեց, ուր՝ ի հայերէնն լոկ ակնարկութիւն կայ նոյն Առակին։

Իսկ երկու հին բարեկամաց՝ իրարմէ ընդ միշտ բաժնուելուն առթիւ՝ ըրած խօսակցութիւնն իւրաքանչիւր խմբագրութիւն զատ կերպով յառաջ կը բերէ։ — Հայերէնն, ինչպէս տեսանք, սակաւ բանիւք կը վերջացընէ, որ իրարու փոփոխ յանդիմանութիւն է միայն։ — Հին ասորի խմբագրութիւնն եւ արաբերէնն աւելի երկայն եւ գոյն տարբերութեամբ իրարու հետ նոյնիմաստ խօսակցութիւն մ'ի մէջ կը բերեն։ — Այս երկուքէն կը տարբերի նոր ասորի խմբագրութիւնն, որ այնու մանաւանդ մտադրութեան արժանի է, որ երկու խօսակցաց բերանը քրիստոնէական գաղափարաց համեմատ խօսքեր եւ ի Ս. Գրոց առեալ վկայութիւններ կը դնէ, եւ իրարմէ սիրով եւ բարեկամութեամբ բաժնել կու տայ։ Առանձինն իմն մեծ անյիշաչարութեամբ խօսել կու տայ կապկին, որով եւ Առակը կը վերջացընէ ըսելով. “Կրիայն երբ զայս ամենայն լսեց, այնպէս ամչցաւ, որ գետինն ինկած՝ երկրպագութիւն ըրաւ, եւ ելաւ ամօթով տունը գնաց„։

Յօտար խմբագրութիւնս՝ իբրեւ նախընթացին ամբողջացուցիչ մասն՝ յառաջ բերեալ երկրորդական Առակն, ինչպէս յիշատակեցինք, իբրեւ ինքնակաց Առակ կը գտնուի մեր հաւաքածոյից ոչ սակաւուց մէջ։ Եւ ունի իսկ երկու ընթերցուած, որ ըստ իմաստին նման՝ սակայն մին համառօտագոյն է քան զմիւսն՝ որ սովորականն է։

Գ. Առակ։

ԱՌԻՒԾՆ, ԱՂՈՒԷՍՆ ՈՒ ԷՇՆ (ԸՍՏ ՀԱՅ ԽՄԲԱԳՐ.)

Սովորական ընթերցուած։

Առիւծն հիւանդացաւ եւ յուղարկեաց բժշկաց խնդիր, թերեւս դեղ ասեն ցաւոցն։ Եւ եկեալ բժշկապետացն եւ ասեն ընդ առիւծն՝ թէ քո ցաւոյդ այլ դեղ չկայ՝ քան որ զիշուն ականջսն կտրեն եւ զսիրտն հանեն եւ տան՝ որ ուտես եւ աղէկնաս։ Ասէ առիւծն ընդ աղուէսն՝ եթէ կարե՞ս էշ մի գտանել եւ բերել։ Եւ ասէ աղուէսն. Խիստ շուտով կատարեմ զհրամանս քո. քանզի ունիմ ինձ եղբայր՝ էշ մի, եւ է խիստ սատրիկ գէր։ Եւ գնաց աղուէսն առ էշն եւ ասէ. Ո՛ բարի եւ հեզ էշ, այժմ գիտացիր՝ զի մեծ փառաց կամիմ հասուցանել զքեզ։ Քանզի առիւծն՝ որ է թագաւոր գազանաց, հիւանդացեալ է եւ մօտ ի մահ է, եւ ուզէ որ տեսանէ զքեզ եւ զթագաւորութիւնն ի քեզ տայ։ Եւ հաւատաց էշն խաբողական բանիցն եւ եկն առ առիւծն։ Եւ կամէր համբուրել զառիւծն. եւ առիւծն զբերանն եբաց եւ կամէր խեղդել զէշն, եւ իշուն փրթեալ փախեաւ։ Եւ հասեալ աղուէսն իշուն՝ ասէ. Ա՛յ անմիտ. ընդէ՞ր փախեար։ Եւ ասէ էշն. Ի համբուրելն կսկծեցոյց զիս։ Եւ ասէ աղուէսն. Այն ի սաստիկ սիրոյն էր. դարձիր եւ մի փախչիր։ Եւ եկն էշն առ առիւծն. եւ առիւծն կալեալ զփողք իշուն, խեղդեաց, եւ աղուեսուն հանեալ զսիրտ իշուն եւ զա-

Համառօտագոյն ընթերցուած։

Առիւծն հիւանդացաւ եւ եկեալ բժշկացն եւ ասեն. Այս ցաւոյս դեղն այն է՝ որ եփեն զսիրտ եւ զականջ իշոյն, եւ զջուրն տան որ խմէ առիւծն եւ ողջանայ։ Կոչեցին զաղուէսն եւ ասեն. Արա հնար եւ բեր էշ մի։ Ասէ. Այո, իմ եղբարք. էշ մի կայ յայս անուն հովիտ՝ սատրիկ գէր։ Գա աղուէսն եւ ասէ ցէշն. յՈ՛վ բարի եղբայր, երանի է քեզ, զի գտի զքո աւագ եղբայրն, եւ ցանկայ տեսանել զքեզ, եւ է նա թագաւոր, եւ դու ընդ նմա թագաւորես։ Եւ հաւատաց էշն, եւ եկն ի համբուրել զառիւծն. եւ կամէր առիւծն խեղդել զէշն, եւ էշն փախեաւ։ Եւ հասեալ նմա աղուէսն եւ ասէ. Ընդէ՞ր փախչիս։ Եւ ասէ էշն. Ցաւեցոյց ի համբուրելն՝ զփողս իմ։ Եւ ասէ՝ աղուէսն. Այն ի սաստիկ սիրոյն է. ապա թէ դու զնա համբուրես՝ ուրախ լինի։ Եւ դարձաւ էշն ի համբուրել զառիւծն. եւ (առիւծն) կալեալ զփողս նորա մեռոյց զէշն, եւ գնաց ի հանգչել։ Եւ աղուէսն հանեալ զսիրտն եւ զականջսն եւ կերաւ. եւ ասէր. Թէ դեղ է՝ նա լաւ է ինձ քան առիւծուն։ Եւ գնաց առ բժիշկ(+)ն եւ առիւծն, եւ ասէ՝ թէ Մեծ զարմանք է, զի էշն այն ոչ սիրտ ունի եւ ոչ ականջ։ Եւ եկին տեսին զի ոչ ունէր, զարմացան։ Եւ ասէ աղուէսն. Մի զարմանայք, զի եթէ դա սիրտ ունէր կամ ականջ,

---

բերելով (էջ 57—60), որ մասամբ իւիք նման է երկու ասորերէններուն ի յաջորդան պատմածին, մանաւանդ կրիային եւ կապկին մէջ՝ առաջնոյն ետ դարձած ժամանակն՝ եղած խօսակցութեան։

[1] Ի նախընթաց ծանօթութեան յիշատակեալ հատածին մէջ այնչափ միայն կ'ըսուի՝ թէ կրիայն միտքը դրած էր կապիկը նենգութեամբ իւր կղզին տանիլ։

կանչըն կտրեալ կերաւ. եւ սաէ. Թէ դեղ է՝ նա լաւ է ինձ քան առիւծուն: Եւ գնաց աղուէսն առ բժշկապետսն եւ առ առիւծն եւ սաէ՝ եթէ Եկէք, զարմացէք եւ հիացման իրք տեսէք,

յերբ լուաւ զքո գոռալն եւ վերծաւ ի ձեռաց քոց՝ նա չէր կրկին յետս դարձեալ, եւ անկանել ի ձեռս քո եւ մեռանել: Եւ իրաւացոյց զբանն: Ըստ Սէն-Մորդէնի:

զի էշն այն ոչ ականջ ունէր եւ ոչ սիրտ: Եւ եկեալ տեսին: Եւ սաէ աղուէսն ցբժիշկքն՝ Թէ Ընդէ՞ր զարմանայք եթէ սիրտ եւ ականջ չունի: Եթէ դա սիրտ եւ ականջ էր ունեցել, որ երբ յառաջն առ առիւծն երեկ եւ զմռնչյոն լսել էր՝ նա կրկնակի չէր դարձեալ: Եւ արդարացուցին զբանս աղուէսուն: Ըստ 132 յետագրին:

Ըստ օտար խմբագրութեանց:

Ըստ սովորութեան շատ աւելի ընդարձակ է այս Առակն ալ յատարալեզու խմբագրութիւնս, որ ոչ սակաւ կը տարբերին իրարմէ: Բայց որովհետեւ յէական մասունս կը նոյնանան, ի մի ամփոփեալ կը դնենք անոնց համառօտութիւնն:

Անտառաբնակ առիւծ մի Թեփախտի հանդիպելով՝ այնչափ տկարացած էր, որ ալ չէր կարող որսի ելլել: Նոյն տեղն աղուէս (շնագայլ[1]) մի եւս կար, որ չորքոտանեաց Թագաւորին ծառայութիւն կ'ընէր, եւ սոոր փոխարէն՝ առիւծուն կերածին մնացորդներովը կը կերակրուէր: Խորամանկ անասունը տիրոջն հարցուց՝ Թէ զինքն այսպիսի տկարութեան հասցընող հիւանդութեան դեղ չի՞ գտնուիր արդեօք: — Լսեր եմ, պատասխանեց առիւծն, որ հիւանդութեանս այլ դեղ ու դարման չկայ, եթէ ոչ՝ իշու մի սիրտն ու ականջներն ուտել: — Աղուէսն ըսաւ. Դժուարին չէ էշ մի գտնել: Մօտ տեղերս լիճ մի կայ, ուր Թափիչ մի իշով կուգայ զգեստեղէններ կը սպիտակցընէ: Երբ իշուն վրայէն բեռը վար կ'առնու, կը Թողու որ ազատութեամբ այդին այնդին երԹայ ճարակի: Արդ սոյն էշը կարող եմ քեզի բերել, որ սիրտն ու ականջներն առնուս ուտես: — Առիւծն հաւանեցաւ որ իրն հոգայ:

Աղուէսն ելաւ գնաց. եւ ընդ էշը տեսնելն՝ հարցուց Թէ ինչո՞ւ այնպէս հիւծեալ ես. կռնակի վէրքերդ ալ ուստի՞ են: — Այն անիծեալ Թափիչը, պատասխանեց էշն, ուտելիքս չի հոգար. բարկացած ատեն ալ չարաչար կը զարնէ: — Աղուէսն ըսաւ. Եթէ կ'ուզես՝ զքեզ այնպիսի տեղ տանիմ, ուր ոչ միայն առատ խոտ ու ջուր կը գտնուի, այլ նաեւ մատակ էշ մ'ալ կայ, որուն հետ կրնաս ապրիլ՝ զաւակներ ունենալ եւ օրերդ զուարԹութեամբ անցընել: — Ուրախութեամբ հաւանեցաւ էշն այս առաջարկութեան. եւ աղուէսը զինքն առաւ առիւծուն բնակած անտառը տարաւ: Գազանն իւր որսը տեսնելով՝ վրան վազեց ու կռնակէն բռնեց. բայց տկարութեան պատճառաւ չկրցաւ անոր փախուստը խափանել: Աղուէսն սոոր վրայ զարմանք որ ցուցուց, առիւծն երկդիմի ու խուսափողական խօսքերով զինք լռեցուց, եւ յանձնեց որ երԹայ զէշը նորէն բերէ:

Հնազանդեցաւ աղուէսն ու գնաց: Եւ իշոյն՝ բարկութեամբ ու տրտնջմամբ իրեն դէմ խօսածը խարդախ կերպով հերքելով, համոզեց Թէ առաջին անգամ տեսածն՝ այն իւր ըսած մատակ էշն էր: Այնչափ ըրաւ՝ որ էշն յանձն առաւ երկրորդ անգամ հետն երԹալ: Առիւծը դարձեալ վրան յարձակեցաւ, եւ նախընԹաց անգամէն աւելի յաջողութիւն գտնելով, գետին զարկաւ ու սպաննեց: Յետոյ աղուեսուն հրամայեց որ իշուն մօտ կենայ, մինչեւ ինք երԹայ լուացուի ու արիւնը վրայէն մաքրէ: Առիւծն որ հեռացաւ, աղուէսն իշուն սիրտն ու ականջները կերաւ, մտածելով որ իւր տէրն կենդանւոյն անսիրտ ու անականջ ըլլալն իբրեւ չարագուշակ բան կը համարի եւ ալ չ'ուզեր մնացած մասերէն ուտել, որով ինք երկայն ժամանակ առատ ուտելիք կ'ունենայ: — Ուստի երբ առիւծն ետ դարձաւ եւ զարմանօք հարցուց՝ Թէ Ո՞ւր են իշուն սիրտն ու ականջները, նենգաւորը պատասխանեց. Ինչո՞ւ սոոր վրայ խօսք կ'ընես, իմ Պարոն: Չե՞ս կարող ինքնին մտածել՝ որ եթէ սիրտ ու ականջ ունենար, մի անգամ փախչելէն ետեւ՝ երկրորդ անգամ չէր ի գար:

(Շարունակելի:) Հ. Ղ. Ց.

[1] Մատդրութեան արժանի է՝ որ ուր սարերէն հին Թարգմանութիւնն սատ եւ այլուր շատ Առակաց մէջ, նենգաւորութեան դերը գրեԹէ միշտ շնագայլին կու տայ, Թէ արաբերէն խմբագրութեան եւ Թէ անոր հետեւողութեամբ յօրինեալ սարերէն նոր խմբագրութեան մէջ շատ տեղ աղուեսուն կը տրուի: Այս Առակիս մէջ Սասիի օրինակն շնագայլը կը պահէ, ուր ըստ Կուխոփի (էջ 60) քանի մի այլ օրինակք Աղուէս կը դնեն: Այնպէս կը դնէ նաեւ սարի նոր խմբագրութիւնն:

ԳՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ 1890 ՏԱՐՒՈՅ

Ա. ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

(Շարունակութիւն եւ վերջ:)

139. *Շիրվանզադէ — Տասնուհինգ տարի անցած. ("Արձագանգք„ Թերթէն հանուած:) Տփ. տպ. Արօր. 40 էջ. 7 կ.:*

140. *Ձմշկեանն Մ — Ծոցի օրացոյց 1891 Թ.: Տփ. տպ. Ռօտ. 15կ.:*

141. *— — Ժողովրդական պատկերազարդ օրացոյց 1891 Թ.: Տփ. 95էջ. 30կ..*

142. *Պալապեան Կ — Մանկական պարտէզ, ժողովրդական բանաստեղծ.: Կ. Պ. տպ. Ուղուրլեան:*

[քննդտ. *"Մուրճ„ 1891, Թ. 1. "Արեւելք„ Թ. 2035, "Ճէրիտէի Շարգիյէ„ Թ. 1671:*]

143. *Պալասանեան Ս — Պատմութիւն Հայոց: Տփ. տպ. Ց. Մարտ. Թ եւ 496 եւ ԼՁ էջ. 1ր. 50կ.:*

[քննդտ. *"Մուրճ„ Թ. 9:*]

144. *Պառկեր, հանդէս կիսամսեայ: Ա. Տարի: Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 40ղշ.:*

145. *Պարզ Օրացոյց ազգային հիւանդանոցի 1891 Թուականին: Կ. Պ. տպ. Դ. Պաղտ. 40 փարա:*

146. *Պէյազեանն Յ. Յ — ԸնԹացք քաղաքական աշխարհագրութեան: Ա. Տարի: Բ. տպագր.: Կ. Պ. 2ղշ.:*

147. *Պետերբուրգի ռուսանողներ — Սարկաւագ: Պետր. տպ. Սկորոխ. 71էջ. 5կ.:*

148. *— — Համի Դիմիտր եւ Ստեփան Կարաչա: Պետր. տպ. Սկորոխ. 32էջ. 3կ.:*

149. *— — Ազրայիլ: Պետր. տպ. Սկորոխ. 57էջ. 5կ.*

150. *— — Շամիլի դատաստանը: Պետր. տպ: Սկորոխ. 18էջ. 2կ.:*

151. *— — Հորացիոս: Մոսկ. տպ. Բարխ. 5կ.:*

[քննդտ. *"Մուրճ„ Թ. 6:*]

152. *Պէրպէրեանն Ռ. Յ — Առաջին գիրք զաղղիերէնէ ի հայ Թարգմանութեան: Բ. տպագր.: Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 120էջ. 4ղշ.:*

153. *Պոսոռէ — ԸնԹրիք Յիսուսի կամ Խորհրդածութիւնք յաւետարանն Քրիստոսի. Թրգմ. Հ. Ղ. Ալիշան: Վենետիկ:*

154. *Պղատոնն — Օրէնք եւ օրէնսդրութիւնք, Գիրք ԺԲ. Թարգմանութիւն նախնեաց: Վենետիկ. (1890—91:) 8°, 477 էջ:*

155. *Պոշեանց Պ — Բողէ, վէպ. ("Մուրճ„ Թերթէն հանուած:) Տփ. տպ. Ռօտ. 1ր. 20կ.:*

156. *Պրայս Ճէյմս — Վերելք յԱրարատ. Թրգմ. Գ. Յ. Բաքազեան: Յաւելուած՝ Վերելք ի Թիթլիզ (հայ.-զաղ.:) Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 109էջ:*

[քննդտ. *"Արեւելք„ Թ. 2047:*]

157. *Պօզաճեանն Բ — Տեսական եւ գործնական Քերականութիւն աշխարհիկ լեզուի: Կ. Պ. 4ղշ.:*

158. *Պօյաճեան Ա — Բանաւոր եւ գրաւոր Թուաբանութիւն: Բ. Տարի: Կ. Պ. տպ. Ն. Կ. Պէրպ. 3ղշ.:*

[քննդտ. *"Մուրճ„ 1891, Թ. 1:*]

159. *Ռիշպոռոկ Էմիլ — Անիծեալ աղջիկը. Թրգմ. Մ. Գ. Մօզեան: Կ. Պ. տպ. Ն.Կ. Պէրպ.:*

160. *Ջոռնըղ Ապպետ — Յիշատակ ողբացեալ Տիկնոջ Նեկտար Ջունդ Ասպետուհւոյ: Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղտ. Խէ եւ 252էջ:*

[քննդտ. *"Արեւելք„, Թ. 1931:*]

161. *Սահակեանց Ս — Դասագիրք կրօնի, ուղեցոյց հայ կրօնուսոյցների համար. Նոր Ուխտի նիւթի մշակութեան Բ. հտր. Մասն Բ. 1Տփ. տպ: Ց. Մարտ. 1ր.:*

162. *— — Սրբազան պատմութիւն Նոր Ուխտի.*

ՏԱՐԵԿԱՆ՝ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ 10 ՖՐ. ՌՈՒՍԻԱՍՏԱՆ 4 ՌԲ. ՄԷԿ ԹԻՒ ԿԱՐԺԷ 1 ՖՐ. = 50 ԿՈՊ.

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

1891
ԹԻՒ 9 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՎԻԵՆՆԱ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

գլխի մէջ բոլորգիր անթուական օրինակէ մը գրուած 1829ին. (Թուղթք՝ 28. մեծութիւն՝ 25, 5×19. գրութիւն միասին՝ 22×16.) Վերջէն կը պակսի պատմութեան մէկ մասն. նոյնպէս զանց ըրած է Վ. Հ. Եփրեմ օրինակել խաչատրոյ ոտանաւորները:

(Շարունակելի:) Հ. Ց. Տ.

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԱՌԱԿԱՑ՝ ՀՆԴԿԱԿԱՆԱՑ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարունակութիւն:)

Թէ մեր հայկի Առակք ո՛ր լեզուէ առեալ են:

Նախընթաց էջերուն մէջ տեսանք որ մեր Առակներէն ոմանք հնդկական ծագումն ունին, եւ առնուած են գլխաւորաբար Գալիլա ու Տիմնա եւ Փանչաթանթրա կոչեալ սանսկրիտ մատեաններէն: Կը մնայ արդ հետազօտել թէ ինչպէս եւ ո՛ր ճանապարհաւ մուտ գտած են առ մեզ:

Բայց նախ քանի մի կէտք կան նկատելու:

Ա. Առակաց ամէն խմբագրութիւնք առհասարակ՝ առաւել կամ նուազ չափով՝ իրարմէ կը տարբերին: — Գալիլա ու Տիմնա գրոց նոյն յատկութեան վրայ այսպէս կը խօսի Սասի. "Չի կրնար գաղափար ունենալ այն արտաքոյ կարգի տարբերութեանց՝ որ կը գտնուին այս գրոց արաբական խմբագրութեան այլեւայլ ձեռագրաց մէջ: Այնչափ եւ այնպիսի են տարբերութիւնքս, որ մարդ կարծէ թէ զատ զատ թարգմանութիւնք եղած են: Սակայն ես կը համարիմ թէ իրօք միակ թարգմանութիւն կայ, բայց մեծամեծ փոփոխմանց ներքեւ ինկած է՝ ընդօրինակողաց եւ թարգմանչաց ձեռօք, որք զգրութիւնն գեղացկացընել դիտած են՝ պատմութիւններն ընդարձակելով, միջադէպքերը բազմացընելով, նոր նոր Առակներ... մուծանելով: Ոմանք ալ զայն ամենայն զեղչած են՝ որ իրենց անյարմար երեւցած է կամ անվայելուչ: Միով բանիւ՝ իւրաքանչիւր ոք կերպարանափոխ ըրած է եւ իւր ախորժակին կամ ոգւոյ իւր ժամանակին յարմարցուցած„: (Mém. histor. էջ 14.)

Գաղղիացի արեւելագիտին այս դիտողութիւնք կրնայ առնուիլ նաեւ նոյն գրոց այլ թարգմանութեանց՝ մինչեւ Փանչաթանթրայի սանսկրիտ սկզբնագրոց վրայ ալ, որոց մէջ շատ ցանցառ կը գտնուին երկու ձեռագիրք որ իրարմէ տարբերութիւններ չունենան: Ի հաստատութիւն բանիցս առնունք՝ մեզի արդէն ծանօթ Առակն Ճանապարհորդին եւ Ոսկերչին: Ունինք առաջի աչաց նոյն Առակին երեք սանսկրիտ խմբագրութեանց ճիշդ թարգմանութիւնն, զոր յառաջ կը բերէ Պենֆէյ (Փանչաթ. Բ. էջ 128. Ա. էջ 194 եւ 195) յորմէ քաղելով կը դնենք աստ անոնց համառօտութիւնն:

1. Հնդիկ քուրմ (բրաման) մի անտառի մի մէջ ծիւղերով ծածկեալ գբի մի կը պատահի, ուր կային վագր մի, կապիկ մի, օձ մի ու ոսկերիչ մի, եւ անոնց օգնելով դուրս կը հանէ: Յետոյ ինք ուտելիք չգտնելով՝ կապկին կ'երթայ, որ իրեն պտուղ կը բերէ եւ վագրին բնակարանը կը ցուցընէ: Վագրն իրեն շատ գոհարեղէններ կը բերէ, ի մէջ այլոց՝ քառամանեակ մի, զոր յառաջագոյն մեռուցած արքայորդւոյն վրայէն առած էր: Քուրմն այն ամէն բան ոսկերչին կը տանի որ ծախէ: Ոսկերիչը ճանչնալով որ քառամանեակն արքայորդւոյն համար իւր շինածն է, կ'առնու թագաւորին կը տանի, եւ կը ծանուցանէ որմէ առածն ու անոր իւր տունը գտնուիլը: Թագաւորն զքուրմը բռնել կու տայ եւ կը հրամայէ որ երկրորդ առտու ցից հանուի: Կապուելու միջոցին՝ քուրմը յօձը կը յիշէ, որ անմիջապէս դիմացը կ'ելլէ եւ իւր օգնութիւնը կը խոստանայ, իմացընելով թէ պիտի երթայ զթագուհին խածնէ, զոր միայն ինք քուրմն ձեռքը վրան դնելով պիտի կարենայ բժշկել: Իրօք կ'երթայ զթագուհին կը խածնէ, որ այլազգ չկարենալով բժշկուիլ, քուրմը կը բժշկէ, որոյ ի վարձ հազար գեղ կ'ընդունի եւ թագաւորին պաշտօնեայ կը կարգի: Իսկ ոսկերիչը կը բանտարկուի:

2. Պենարէսի բնակիչ մի քարայրի մի մէջ շուն մի, օձ մի եւ մարդ մի կը գտնէ, որ չեն կրնար ինքնին դուրս ելլել, եւ զանոնք կողովով դուրս կը հանէ կ'ազատէ: Ինք յետոյ կարօտութեան մէջ կ'իյնայ. շան բնակած թզենւոյն մօտ կ'երթայ զինք կը կանչէ. շունը կու գայ, եւ իւր ազատչին ուտելիք հոգալու կ'երթայ: Ի ճանապարհին ջրի մի եզրը թագաւորին մարգարտակապ զարդը կը գտնէ՝ մինչ թագաւորը նոյն ջրոյն մէջ կը լողանար. եւ կ'առնու իւր ազատչին կը բերէ, որ իւր ազատած մարդուն կը յանձնէ պահելու: Թագաւորը քարոզ կարդալ կու տայ՝ իւր կորուսածը բերողին մեծ վարձք խոստանալով: Քարայրէն ազատեալ մարդն այս լսելով՝ կ'երթայ թագաւորին իմաց կու տայ թէ մարդ մի այն կորուսեալ զարդն իւր քովն ի պահեստ դրած է, եւ անշուշտ ինքն է գողցողն: Ազատիչը կը բռնուի եւ ցից հանուելու կը դատապարտուի: Սպանութեան տեղը տարուած ժամանակ՝ յօձը կը կանչէ, որ կերպարանափոխ եղած՝ վճռոյն կատարումն յապաղել կու տայ. յետոյ օձի կերպարանօք զթագուհին կը խածնէ, իմացընելով որ ցցուելու մարդն եւեթ կարող է զինք բժշկել: Միանգամայն դատապարտելոյն կը սորվեցընէ իւր խածուածքը բժշկելու եղանակն, զոր Պենարեսցին ի գործ դնելով՝ թագուհին արդեամբք կը բժշկուի: Թագաւորն իրեն մեծամեծ պարգեւներ տալէն ի զատ, փառաւոր ապարանք մ'ալ շինել կու տայ՝ շան եւ օձին բնակարաններուն միջատեղն, ուր ազատիչն իւր այս երկու բարեկամաց հետ կենաց օրերն ուրախութեամբ կ'անցընէ:

3. Որսորդ մ'անտառի մէջ ծաբուելով՝ այն կողմերը գտնուող ջրհորի մի կը մօտենայ, ուր ինկած էին մարդ մի, առիւծ մի, օձ մի, մուկ մի եւ բազէ մի, որ իրմէ օգնութիւն կը խնդրեն: Որսորդը կ'երթայ չուան կը բերէ եւ զիրենք կը հանէ: Սակաւ մի յետոյ առիւծը զինք այն անտառին մէջ կը տեսնէ. կ'ուզէ որ նոյն տեղն իւր հիւրն ըլլայ, եւ ամէն օր իրեն թարմ միս կը բերէ: Այսպէս բաւական ժամանակ անցընելէն ետեւ՝ որսորդը կը թողու կ'երթայ, եւ կը սկսի դարձեալ որսորդութեամբ ապրուստը ճարել: Օր մի բազէին կը հանդիպի, որ անոր աղքատութեան վերջ տալ ուզելով, յօդս կը խոյանայ, եւ թագաւորական պալատէն թագուհւոյն գոհարեղէններն առած՝ իրեն կը բերէ: Որսորդը զանոնք իւր տունը տարած միջոցին՝ ջրհորէն հանած մարդը զինք կը տեսնէ եւ զանոնք ինչ կերպով ձեռք բերելը կ'իմանայ: Միւս կողմէն թագաւորն հրաման կը հանէ բոլոր թուչնոց որ երթան բոյներն յուզեն եւ յափշտակեալ գոհարեղէնները գտնեն: Ազատեալ մարդն սոյր վրայ կ'աճապարէ թագաւորին իմաց կու տայ որ գոհարեղէնք այս ոք որսորդին ձեռքն են. եւ այս մատնութեան համար մեծ պարգեւ կ'ընդունի: Որսորդը կը բռնուի, գոհարեղէնք ձեռքէն կ'առնուին եւ ինք բանտ կը դրուի: Մուկը զինքն ի բանտին կը մխիթարէ եւ օրըստօրեայ ուտելիքը կը հոգայ: Իսկ օձը կ'երթայ խածնելով կը թունաւորէ զթագաւորն, յառաջուընէ որսորդին սորվեցընելով թունոյն զօրութիւնը կտրելու եղանակը, զոր այս վերջինս ի գործ կը դնէ եւ բժշկութիւնը կը կատարէ. որուն փոխարէն մեծ հարըստութեան տէր կ'ըլլայ:

Բ. Առակաց խմբագրութեան այս տարբերութիւնք՝ թէեւ մի կողմէն մեծ դժուարութիւն եւ երկայն աշխատութիւն կը պատճառեն մասնագիտաց. սակայն մեծապէս կը նպաստեն այլեւայլ խմբագրութեանց իրարու յարաբերութիւնն յերեւան հանելու, եւ իմանալու՝ թէ այս ինչ Առակն ո՛ր խմբագրութենէն առնուած է: Եւ արդէն այսպիսի դիտողութեանց եւ մակաբերութեանց շատ յարմար է յօրինուած օտար խմբագրութեանց: Ասոնք ընդհանրապէս խօսելով՝ լայն եւ ընդարձակ են. դէպքերուն մանր մանր պարագայքն ի մէջ կը բերեն, շատ անգամ միջադէպքեր կամ երկրոր-

դական Առակներ կը մուծանեն, հասարակօրէն գաւառաց եւ քաղաքաց, թագաւորաց եւ իշխանաց . . . անունները կը յիշատակեն, Առակաց մէջ երկրորդական դեր մ'ունեցող անձանց եւ անասնոց բերանն անգամ սովորաբար երկայնաձիգ խօսակցութիւններ կը դնեն:

Արդ որովհետեւ գլխաւորաբար ի սոյնպիսիս իբարմէ կը տարբերին այլեւայլ խմբագրութիւնք, ասոնց նոյնութեան կամ տարբերութեան վրայ դնելով՝ կրնայ դիւրաւ իմացուիլ կամ մակաբերուիլ խմբագրութեանց առ միմեանս յարաբերութիւնն, որով եւ որոշուիլ թէ ո՛ր հնագոյն խմբագրութենէ առեալ կամ թարգմանեալ է այս ինչ կամ այն Առակն: Եւ արդարեւ վերագոյն օրինակ բերուած Առակին երեք խմբագրութիւնքն աչքէ անցընելէն ետեւ, ո՞վ կրնայ չտեսնել թէ Սասիի արաբական խմբագրութիւնն Առակիս՝ նոյն երեք խմբագրութեանց առաջնոյն աւելի նման է՝ քան երկրորդին եւ երրորդին. եւ թէ հետեւաբար անոր վրայէն կամ գոնեայ անոր համաձայն այլ խմբագրութեան կամ թարգմանութեան վրայէն եղած է նոյն արաբերէն թարգմանութիւնն: Իսկ տարբերութիւնք որ կան ի մէջ սանսկրիտ խմբագրութեան եւ արաբականին՝ դիւրաւ կը մեկնուին մինչեւ ցարդ ձեռագրաց փոփոխութեանց մասին ըսուածներով:

Գ. Կան նաեւ այլ պատճառք՝ որոց հետեւանք կրնայ համարուիլ զանազան խմբագրութեանց մէջ տեսնուած տարբերութիւններուն մի մասն: Պէնֆէյ եւ այլ հմուտ մասնագէտք կը հաստատեն թէ Առակք՝ գրաւոր թարգմանութեամբ ի հեռաւոր գաւառս չտարուած, արդէն բերանացի աւանդութեամբ անցած կ'ըլլան թէ միեւնոյն գաւառներն եւ թէ այլ կողմեր, ճանապարհորդաց՝ մանաւանդ վաճառականաց միջոցաւ, զանազան ազգերէ մարդկան՝ պատերազմական արշաւանաց եւ դեսպանական ուղեւորութեանց ժամանակ՝ իրարու հետ տեսակցութեամբ եւ այլ նման առիթներով: Նոյն բերանացի հաղորդակցութիւնը շատ անգամ տեղի կ'ունենայ նաեւ գրաւորին յերեւան ելլելէն ետեւ:

Արդ՝ այսպիսի բերանացի հաղորդակցութենէ կրնան ծագած համարուիլ այն Առակք մանաւանդ, որ այնչափ համառօտ են՝ մինչեւ հնար է ենթադրել թէ լսածին յիշատակն ի մտի պահելու նպատակաւ եւեթ թղթի անցուցած է գրողն: Հաւանական է որ այսպիսի ծագում ունենան գլխաւորաբար այն Առակք, որոց մասունքն իրարու հետ բաւական կապ չունին, եւ Առակի հատակոտորոց կը նմանին աւելի՝ քան կարգաւորեալ Առակի: Ի մասին այսպիսեաց հնար է եւս կարծել թէ զանոնք լսողն կամ լաւ իմացած չէ եւ կամ քանի մի մասունքն մոռցեր է, եւ ըմբռնածին կամ յիշածին համեմատ՝ անյարիր եւ թերակատար Առակներ է գրեր:

Դ. Խօսքն հայերէն Առակացս մասնաւորելով, յառաջագոյն բերուած օրինակներէն գիտենք որ ասոնց յօրինուածն շատ տարբեր է վերագոյն ի մասին յօրինուածոյ օտար խմբագրութեանց ըսուածէն: Մեր Առակաց խմբագրութիւնն հասարակօրէն կարճ եւ համառօտ է. դէպքերուն էական մասերը միայն եւ ամենակարեւորները կը յիշատակուին՝ առանց մանր պարագայից իջնալու. հազիւ քանի մի Առակաց մէջ կը տեսնուին միջադէպք, երկրորդական Առակք՝ ոչ երբեք. յատուկ անուանք ցանցառ կը հանդիպին, եւ այն՝ գաւառի եւ քաղաքի միայն. էական խօսակցութիւնք եւեթ մէջ կը բերուին՝ սովորաբար շատ համառօտեալ, երբեմն եւս լոկ ակնարկութեամբ:

Մեր Առակաց յայս հանգամանս գտնուելովն՝ զրկեալ ենք այն մեծ օգնութենէն՝ զոր օտար խմբագրութեանց յօրինուածոյն կերպը կը մատակարարէ մասնագիտաց: — Սակայն եթէ ի բաց հանենք սակաւաւոր Առակաց մէջ տեսնուած թերութիւններն, որ աւելի ընդօրինակողաց անհմտութեան եւ անմտադրութեան արդիւնք են՝ քան խմբագրաց, չենք գտներ այնպիսի նշաններ՝ յորոց հնար ըլլայ հետեւցընել թէ բերանացի աւանդութենէ առնուած են: Ասոր բաւական ապացոյց են մինչեւ ցարդ յառաջ բերեալ օրինակք. բայց դնենք աստ համառօտ Առակ մ'ալ, որ յիւրում համառօտութեան ունի զամենայն հանգամանս կարգաւորեալ գրաւոր Առակի:

Կաթիլ մի մեղրի պատճառած վնասն:

Այր մի ունէր խանութ եւ մեղր ծախէր, եւ կաթեց կաթ մի մեղր ի գետինն, եւ պիծակ մի նստաւ ի մեղրն, եւ կատու մի[1] վազեաց եւ էառ զպիծակն, եւ շուն մի վազեաց եւ էառ զկատուն, եւ եզարկ կատուին տէրն եւ եսպան զշունն: Եւ գիւղ մի կայր յայն գեղին դրացնութիւնն, նա այն շունն ի յայն գեղէն էր, եւ իմացաւ շանն տէրն թէ սպան խանութպանն զշունն, եկն եզարկ եւ սպան զխանութպանն: Եւ պատերազմեցան երկու գեղն ընդ իրար եւ սպանին զմիմեանս, մինչեւ ոչ մնաց մարդ ո՛չ ի յայն գեղն եւ ո՛չ ի յայն. եւ ամենայն մեռան վասն մէկ կաթ մեղրին: Ռոյեթ. 132. Առ. ՃԻԲ:

[1] Աւելի անըստգիւտ կ'ըլլար խմբագրութիւնն, եթէ ըսէր՝ կատու խանութպանին:

Թէպէտ հնար չէ զայս Առակ նկատել իբրեւ գլուխ գործոյ առակագրութեան. բայց իւր պարզութեամբն ու համառօտութեամբ հանդերձ՝ ազատ է այն թերութիւններէն որ կը տեսնուին նոյնին երկու օտար խմբագրութեանց մէջ, որոց աւասիկ ճիշդ թարգմանութիւնն ըստ Պենֆէյի: (Փանչաթ. Ա. էջ 190, 191:)

1. “Որսորդ մի մեղրի խորիսխ կը գտնէ եւ կ'ուզէ ծախել: Կաթիլ մի գետինը կը կաթի, վրան մեղու մի կը նստի. յետոյ կու գայ կին մի՝ որ կը զրուցէ թէ այն մեղրի խորիսխն իւր գեղէն առնուած է, եւ կ'ուզէ ինք առնուլ տանիլ: Որսորդն ընդդէմ կը դառնայ, մանրավաճառն ալ միջամուխ կ'ըլլայ ի կռիւն՝ որ ընդհանուր կռուոյ կը փոխուի երկու գեղին մէջ„:

2. “Որսորդը կ'ուզէ զմեղրը ծախել, կաթիլ մի գետինը կը կաթի: Մանրավաճառին կատուն կը լափէ կը լմնցընէ (զմեղրն ՞). որսորդին շունն զկատուն կը մեռցընէ, մանրավաճառն՝ զշունն: Ասոր վրայ որսորդն իւր բարեկամներն օգնութեան կը կանչէ, մանրավաճառն ալ՝ իրեններն. եւ այնչափ կը կռուին՝ մինչեւ ամէնն ալ կը մեռնին, կաթիլ մի մեղրի համար„:

Առակիս հայերէնին այնպէս կոկ ու անթերի՝ իսկ երկու օտարացն մանաւանդ առաջնոյն այնչափ անյարիր ու թերակատար ըլլալէն, — մինչեւ հազիւ երկուքն ի մի ձուլելով եւ մին միւսով ամբողջացընելով՝ հնար է կարգաւորեալ Առակ կազմել, — այս հետեւանքը կրնայ հանուիլ՝ որ վերջինները բերանացի պատմուած Առակի վրայէն շինուած են, իսկ հայերէնը՝ գրաւոր բնագրի վրայէն: — Արդ թէպէտ մեր Առակաց մեծի մասին համառօտութեան ու պարզութեան նայելով, կրնայ կասկածուիլ թէ ի լրոյ գրուած ըլլան. սակայն եթէ անոնց ամէն հանգամանաց վրա դրուի, աւելի պատշաճ կ'երեւայ ենթադրել թէ գրաւոր խմբագրութեան հետեւողութեամբ յօրինեալ են: Այսչափ միայն կրնայ հաւանական համարուիլ, որ թերեւս այս ոք կամ այն ի խմբագրաց, քանի մի Առակ կարդալու ժամանակ՝ կարեւոր մասունքն եւեթ նշանակեր է, յետոյ կոկելու եւ յարդարելու մտօք, բայց ապա չկարենալով, այն անյարդ ծրագիրն սկզբնական վիճակաւը մնացեր եւ ի հաւաքածոյս մուծուեր է:

Անցնինք արդ ի հետազօտութիւն խնդրոյս՝ թէ ո՛ր խմբագրութենէն եւ կամ մանաւանդ ո՛ր լեզուէն առեալ են մեր հաւաքածոյից Առակք:

Ա. Թէ արդեօք հնա՞ր է որ մեր Առակագիրքս սանսկրիտ սկզբնագրերէ առած ըլլան իրենց Առակներն, — այս խնդրոյս կարող ենք՝ կարծեմ՝ համարձակ պատասխան տալ՝ թէ Ոչ: Կիրարկութիւն սանսկրիտ սկզբնագրոց ի խմբագրութիւն մեր Առակաց՝ հնարաւոր չ'երեւար, որովհետեւ ոչ փոքր նշան կը տեսնենք սանսկրիտերէնի ի բովանդակ հայ հաւաքածոյս, եւ ոչ ուրեք թեթեւ ակնարկութիւն կը գտնենք մեր ռամկագիր հեղինակաց սանսկրիտ լեզուի տեղեկութիւն ունենալուն: Իսկ յատկապէս ի մասին Գալիլա ու Տիմնա գրոց՝ բաւական է յիշել միայն՝ որ պահլաւ թարգմանութեան (Զ. դարուն

մէջ) ի գլուխ ելլելէն ետեւ, անհետ կորուսեալ է նոյն մատենին սանսկրիտ սկզբնագիրն։

Բ. Ապա ուրեմն հարկ էր որոնեմք յայլեւայլ թարգմանութիւնս։ Եւ բնականապէս մեր ուշադրութիւնն յառաջ քան զամենայն՝ դառնալու էր Գալիլա ու Տիմնա գրոց պարսկական Նասրուլլահեան։ Բայց զայն եւս միակողմն թողլու կը ստիպուէինք, գիտնալով թէ այն ալ սանսկրիտ սկզբնագրին բախտին հանդիպած է։ Ուստի մեր խնդրոյն լուծումը գտնելու համար՝ պէտք էր որ կապուէինք նոյն պահլաւերէնի վրայէն եղած թարգմանութեանց, որոնցմէ՝ ինչպէս գիտենք՝ հին ասորականն եւ արաբականն ուղղակի առնուած են. իսկ մնացեալքն, այն է՝ Նոր ասորականն, յունականն, պարսկականն, եբրայականն եւ այլք, արաբականին միջոցաւ։

Արդ՝ ուշի ուշով կարդալով նոյն խմբագրութիւններէն ոմանց եւրոպական թարգմանութիւնն, մօտէն հետազօտելով անոնց վրայ մանրամասն տեղեկութիւն տուող Ուսումնասիրութիւնքն՝ մանաւանդ Պենֆէյին, այս համոզումն ստացանք որ մեր մատղրութիւնն ամփոփելու ենք հին ասորականին, արաբականին եւ Նոր ասորականին վրայ։ Վասն զի տեսանք որ մեր Առակք չեն կրնար — ի բաց առեալ զնոր ասորականն, — արաբերէնի վրայէն եղած այլ թարգմանութեանց եւ ոչ միայն հետեւողութեամբ խմբագրուած ըլլալ։ Ստոյգ է՝ սոնք ալ, եթէ դուրս հանենք զպարսկերէնն, պարզ եւ անզարդ են արաբերէնին պէս, եւ ոմանք՝ ըստ բաւականին համառօտ. բայց սոնք իրենց պարզութեամբն ու համառօտութեամբն ալ՝ մեր Առակներէն շատ տարբեր ոճով խմբագրեալ են։ — Սակայն եւ այնպէս աւելորդ չենք համարիր տեղեկութիւն տալ պարսիկ խմբագրութեանց վրայ, որովհետեւ մեր ռամկագիր հեղինակներէն ոմանց պարսկերէնի ծանօթ ըլլալն՝ ըստ երեւոյթին հաւանական կը ցուցնէ նոյն խմբագրութեանց կիրարկութիւնն։

Գալիլա ու Տիմնա՝ քանի մի նախընթաց փորձերէ ետեւ, ԺԲ. դարուն առաջին քառորդին (իբր 1120ին) արաբերէնի վրայէն պարսկերէնի թարգմանուած է. բայց այնչափ փոփոխութեամբք եւ յաւելուածովք կերպարանափոխ եղած, այնպիսի բանաստեղծական զարդուք ճոխացած, մինչեւ բոլորովին Նոր գրութիւն կրնայ համարուիլ աւելի՝ քան արաբերէնի հետեւողութեամբ աշխատասիրեալ խմբագրութիւն։ Ոճն ու լեզուն ալ այն աստիճանի բարձր էին, որ հազիւ մեծամեծ ազատանին եւ հմտագոյն գրագէտք կարող էին հասկընալ։ Այս պատճառաւ՝ չորս դար յետոյ սոյն առաջին խմբագրութեան վրայէն՝ Էնվարի սուհէյլի անուամբ երկրորդ խմբագրութիւն մի յերեւան ելաւ, որ նախընթացէն պարզագոյն՝ ուստի եւ աւելի դիւրամատոյց պիտի լինէր ժողովրդեան։ Բայց այս երկրորդս եւս շատ զարդարուն համարուելով, վրան մի դար չանցած՝ Իյարէ տանիշ վերնագրով երրորդ խմբագրութիւն մ'ելաւ առաջին երկուքէն պարզագոյն։ (Սասի, Mém. histor. էջ 37—51։)

Աւելորդ եւ ոչ այնչափ դիւրին էր հետազօտել զԱ. Պրս. խմբգր. ուստի աչքէ անցուցինք Բ.ին անգլիերէն թարգմանութիւնն եւ զՀումայուն-նամէն՝ որ ըստ Սասիի (անդ, էջ 52) յամենայնի համաձայն է նոյն Բ. պարզեալ խմբագրութեան։ Սակայն նաեւ սոոր ծաղկալից եւ բանաստեղծական զարդուք եւ այլաբանութեամբք խճողեալ ոճն շատ հեռու գտանք ի պարզութենէ հայերէն Առակաց, որ յայսմ մասին աւելի նման են արաբականին եւ ասորականաց։ — Յետոյ առիթ կ'ունենանք փոքր օրինակ մ'ի մէջ բերելու այս Բ. Պրս. խմբագրութենէն։

Գ. Շատ հաւանական եւ գրեթէ ստոյգ կրնայ համարուիլ թէ ազգային Առակագրաց անծանօթ էր հին ասորի խմբագրութիւնն, որ ինչպէս տեսած ենք՝ գոգցես ի սկզբանէ ի մոռացութիւն անկեալ էր, եւ այնպէս ալ մնաց մինչեւ մեր օրերն՝ որպէս թէ կորուսեալ։ Ապա ուրեմն չէին կարող զայն ի ձեռին ունենալ եւ ի կիր արկանել մեր ռամկագիր հեղինակք, որ հազիւ ԺԳ. կամ ի ԺԴ. դարու, աւելի՝ անագանագոյն քան կանխագոյն, կրնան խմբագրած ըլլալ հայերէն Առակներն։ — Այս հանգամանաց նայելով, մեծ ծանրակշռութիւն չի կրնար ունենալ մեզի համար սոյն ասորի խմբգր. սակայն որովհետեւ՝ սանսկրիտ սկզբնագրին եւ պահլաւ թարգմանութեան անհետալուն պատճառաւ՝ իբրեւ հնագոյն բնագիր կը նկատուի եւ արաբերէնին կը նախադասուի, — միշտ աչաց առջեւ ունեցանք, եւ ուրեք ուրեք կարեւոր երեւցածը նշանակեցինք։

Դ. Բայց առաւելագոյն հետազօտութեան նիւթ ըրինք արաբերէն եւ Նոր ասորի խմբագրութիւնքն. վասն զի այս երկուքն ոչ միայն առաւել քան զայլսն դիւրամատոյց եւ առձեռնպատրաստ կրնային ըլլալ մերայոց, այլ նաեւ ի հարկէ սոնց գէթ մին ունենալու էին ի ձեռին, այն Առակներն առնլու համար՝ որ չեն գտնուիր ի հին ասորի խմբագրութեան, այլ կան այս երկուքին մէջ։ Այսպիսեաց մին է Ճանապարհորդին ու Ոսկերչին Առակն, զոր արդէն տեսանք։ Ասա կը յաւելունք երկրորդ մ'ալ, որ չի գտնուիր եւ ոչ իսկ կրնար գտնուիլ հին ասորւոյն մէջ, որովհետեւ առնուած է սկզբնաբար արաբերէն լեզուաւ գրեալ Պերզուէի կենսագրութենէն։

Վէպ գողոց զոր ճարտարութեամբ կը բռնէ տանտէրն։

Երկու գող գնացին ի մեծատան մի երդիք եւ կամէին գողանալ զգանձս նորա, եւ էր լուսնկայ, եւ իմացաւ այրն՝ որ գողքն ի յերդիքն եկին։ Եւ (ցած ձայնով ասէ ընդ կինն որ բարձրաձայն հարցանէ ընդ ինք՝ թէ զայնչափ գանձն ուստի է ժողովել։ Այսոր վերայ[1]) ասէ կինն ընդ այրն՝ թէ (Զ)այս ամէն գանձս եւ (զ)դրամս եւ (զ)կումաշս ուստի՞ անկաւ ի քեզ։ — Եւ ասէ այրն՝ թէ Գողութիւն արարի։ — Եւ ասէ կինն. Ո՞րպէս։ — Եւ նա ասէ. Երթայի ի գողութիւն գիշերն ի մեծատանց երդիքն, եւ էր լուսնկայ զերդ հիմայ, եւ շող լուսնկին ի յերդիքն ի վայր էր ցայթել զինչ հիմայ։ Եւս բռնէի ի շողն եւ իջանէի եւ ասէի զայս բանս՝ Շող շող, Նշուլ Նշուլ[2], եւ զլուսնկին շողն բռնէի եւ ի վայր իջնուի ի տունն, եւ ասէի բաներ, որ զինչ գեղեցիկ կումաշ կայր ի տունն՝ նա ամենայն ինձ երեւենայր, եւ առնէի եւ ի շողն կապէի, եւ ասէի զայս բանս՝ Շող շող, Նշուլ Նշուլ, եւ զշողն զրկէի նա զիս եւ զկումաշն ի վեր տանէր եւ հանէր զիս ի տանիսն։ Եւ այսպէս զամենայն շահեալ եմ։ — Եւ լսեցին գողքն զբանս զայս եւ ուրախացան, եւ աւատացին խաբողական բանիցն, եւ գրկ(եց)ին զշողն՝ որ ի վայր իջնուլին. եւ անկան եւ անխելացան, եւ այրն անկաւ ի վերայ նոցա եւ սպան զնոսա։ Ոսկէփ. 132. Ա․ ՃԺԶ.

[1] Ձեռագրիս մէջ կը պակսի փակագծեալ մասն, զոր անշուշտ անմտադրութեամբ դուրս թողած է ընդօրինակողն։

[2] Պատշաճութեամբ դրած է հայ խմբագիրն՝ իբրեւ մոգական բացատրութիւն՝ այս Շող շող, Նշուլ Նշուլ բառերն, որ մի կողմէն գործողութեան շատ համաձայն է, եւ միւս կողմէն հնչման նմանութիւն ունի սոսր խմբագրութեանց Շուլամ լուլամ, կամ այլ նմանահնչիւն բառերուն հետ։ — Կուիտի իւր տեսած արաբերէն ձեռագրաց այլեւայլ բառերն մի ըստ միոջէ յառաջ բերելով եւ այս կամ այն գիրն այլ նմանաձեւ գրի փոխելով, կը կարծէ որ թերեւս նշանակեն. Ես անփաս կամ ազատ (incolume) եմ, մենք անփաս ենք։ (Studii, էջ 19, Ծան.)

Ե· Մինչեւ ցայս վայր ի մէջ բերեալ դիտողութիւններէն դիւրին է հետեւցընել՝ թէ այն երեք Առակք զոր մեր հետազօտութեանց նիւթ ըրինք, թերեւս եւ այլ ոչ սակաւք, որ անոնց պէս հնդկական կամ օտար ծագումն ունին, հաւանաբար արաբերէնի հետեւողութեամբ յօրինեալ են: Եւ այն եւս հաւանական կ'երեւայ որ ուղղակի կամ անընդմիջաբար արաբերէնէ առեալ են, եւ ոչ եթէ նոր ասորի կամ որպիսի եւ իցէ այլ մեզի ծանօթ խմբագրութեան միջոցաւ: Ահաւասիկ կարծեացս հիմունքն:

1· Յառաջագոյն ի մէջ բերեալ Գ· Առակին մէջ տեսանք թէ որչափ կը տարբերի Հայերէնն՝ — մանաւանդ աղուեսուն զէշն համոզելու համար ըրած խօսակցութեան մասին — երեք օտար (հին ու նոր ասորի եւ արաբ.) խմբագրութիւններէն: Արդ՝ Կուիտի իրեն ծանօթ արաբերէն ձեռագրաց միոյն ընթերցուածն յառաջ կը բերէ, որ ըստ ամենայն մասանց համաձայն է Հայերէն ընթերցուածոյն: Աստ ճշդիւ կը թարգմանենք իտալացի մասնագիտին հատուածն: "Աղուէսն՝ որպէս զի զէշն համոզէ իրեն "հետ երթալու, կը զրուցէ թէ զինք խոտաշատ եւ "առատաջուր տեղ մի պիտի տանի, ուր կայ աղջիկ "մի՝ որ կը բաղձայ զինք տեսնել եւ իրեն հետ ըլլալ: "(Che desidera vederlo ed essere con lui.) Իսկ "զինք երկրորդ անգամ տանելու համար կը զրուցէ "թէ առիւծուն իւր վրայ նետուիլն, զոր էշը կը համարէր թէ զինք մեռցընելու համար ըրած էր, միայն իր մեծ սիրոյն էր (era solo pel grande affetto) "եւն„[1]: (Studii, էջ 61·)

Հայերէնին եւ (Կուիտիի) արաբերէն ընթերցուածոյն, այլ խմբագրութեանց սովորական ընթերցուածէն շեղելով, այսչափ իրարու նմանիլն՝ կարծենք մեծ ցոյց է Հայերէնին ուղղակի արաբերէնէ առնուած ըլլալուն, — երբ հնար չէ այլազգ մեկնել եւ կամ չի գտնուիր ոչ–արաբերէն խմբագրութիւն՝ որ վերյիշեալ արաբերէնին նմանի: Զայս հետազօտելու առիթ կու տայ մեզի ինքնին Կուիտի երկտող դիտողութեամբն զոր կը կցէ ի վերջ իւր հատծին, ուր կը գրէ. "Ինծի կ'երեւայ որ "ինչպէս Էնվէրի Սուհէյլի մէջ՝ (նոյնպէս աստ) պատ"շաճութիւնը (= պարկեշտութիւնը) դրդած է այս "փոփոխութիւնն ընելու„: — Արդ՝ երկու ենթադրութեանց կրնայ առիթ տալ այս խօսքն:

Նախ՝ թէ Հայ խմբագիրն ինքնին յանյնէ մուծած է այս փոփոխութիւնն: — Բայց այս ենթադրութիւն ոչ միայն անհիմն է, այլ նաեւ անհնարին: Եւ արդարեւ ի՞նչպէս կարելի է որ երկու խմբագիրք, առանց հասարակաց աղբիւր մ'ունենալու, ինքնին՝ իրարմէ անջատ, երկու անգամ, զատ զատ խօսքի մէջ, այնպիսի փոփոխութեան մտածանէն՝ որ ոչ բառ իմաստին միայն՝ այլ նաեւ բառ քանակին, իրարու հետ ճշգրիտ նոյնանան:

Երկրորդ՝ թէ նոյն Հայ խմբագիրն աղուեսուն բերանը դրած խօսքերն առած է Էնվէրի Սուհէյլիէն: — Սակայն այս ենթադրութիւն եւս բոլորովին անհիմն է եւ իրականութեան չի համաձայնիր: Առակիս Հայերէնին եւ պարսկերէնին մէջ այլ նմանութիւն չկայ, եթէ ոչ այն միայն՝ որ աղուէսն մտաւ էշու խօսք չ'ըներ, եւ յայտնապէս կը ծանուցանէ իշուն թէ զինք աղջիկ մը պէտք տանի: Յայլում ամենայնի բոլորովին տարբեր են իրարմէ երկու խմբագրութիւնք, եւ պարսկերէնին մէջ աղուեսուն խօսակցութիւնն ոչինչ նմանութիւն ունի Հայերէնին եւ Կուիտիի արաբերէնին խօսակցութեան:

Ահաւասիկ Էնվէրի Սուհէյլին յայսմ մասին գրածին համառօտութիւնն: — Աղուէսն առաջին անգամ կ'ըսէ իշուն. "Եթէ կ'ուզես՝ զքեզ մարգագետին մի տանիմ, որոյ յատակն՝ ակնավաճառի խանթի պէս՝ լուսաւոր շողաւոր գոհարներով զարդարեալ է: Իսկ տեղւոյն օդն՝ անուշահոտ նիւթերով լի սնտկի նման՝ քաղցրահոտութիւն կը բուրէ, եւ ընչածդ՝ քաղցր աղոխի պէս մշկահոտ է„: Այս ստորագրութենէն իշուն բաղձանքը վառեցաւ աղուեսուն հետ երթալու: — Իսկ երկրորդ անգամ — առանց միտ դնելու քանքատանաց իշուն, որ երեսն այնդին դարձուցած՝ "Անիրաւ խաբեբայ, ըսաւ, դու ինծի ազատութիւն խոստացար, եւ առիւծու ճիրաններուն մատնեցիր„ — աղուէսն այնպէս ձեւացուց որ առաջին անգամ տեսածները կախարդական երեւոյթ էր, որոյ իրականութիւնն յերեւան հանելու համար՝ մոգական բառ մի զրուցել պէտք էր, զոր այն ժամանակ չէր կրցած միտքը բերել: Այս եւ այսմ նման խօսքերով այնչափ ըրաւ՝ մինչեւ էշն հաւանեցաւ նորէն հետն երթալու: Երբ տեղն հասան, աղուէսն էշը կեցընելով՝ աճապարեց գնաց բանեցուցած հնարքն իմացուց առիւծուն, որ անշարժ կեցաւ իբրեւ անկենդան: Այնուհետեւ աղուէսը գնաց զէշն առաւ առիւծուն մօտեցուց՝ ըսելով. "Եկուր որ կախարդանաց ի ճշմարտութիւն դառնալը տեսնես„: Ահուդողով մօտ գնաց էշը. բայց գազանին անշարժութիւնը տեսնելով, համարձակութիւն առած՝ սկսաւ ծաղկալից փափուկ խոտերը ճարակիլ: Ինք այս զբաղման մէջ ընկղմած միջոցին՝ առիւծն յանկարծ վրան յարձակեցաւ ու պատռեց: (Անգղ· Թարգմ· Էնվ· Սուհ· էջ 396—398:)

Այս է նոյնութիւն Բ· պրսկ· խմբագրութեան Հայերէն Առակիս հետ, որով միանգամայն կը տեսնուի թէ ոչ միայն զայս՝ այլ եւ որպիսի եւ իցէ Առակ չեն կրնար առած ըլլալ Հայ առակագիրք այսպիսի խմբագրութենէ: Կը մնայ քննել թէ կը գտնուի՞ արդեօք այլ խմբագրութեանց մէջ՝ մերոյն հետ նմանութիւն ունեցող: — Արդարեւ կայ ուրեք նմանութեան երեւոյթ, բայց յայնպիսի հանգամանս՝ որ աւելի ի հաստատութիւն՝ քան ի հերքումն մեր կարծեաց կը ծառայէ:

Անշուշտ միտ դրուած է որ (Կուիտիի) արաբերէնին մէջ աղուեսուն սկզբնական խօսքն երկրորդ մաս մ'ալ ունի, որ է՝ (Կը բաղձայ զինք տեսնել) Եւ իրեն հետ ըլլալ. իսկ Հայերէնին մէջ՝ ըստ միոյ ընթերցուածոյն կ'ըսուի … Եւ զիտակցութիւնն է քեզ պէս, եւ ըստ միւս ընթերցուածոյն՝ … (եւ նա է թագաւոր) Եւ դու ընդ նմա իմաստուն ես: Արդ կայ յունարէն խմբագրութիւն մի, որ յայսմ մասին Հայերէնին նման խօսիլ կու տայ զաղուէսն, ըսել տալով իրեն՝ թէ հիւանդ առիւծն զինքն իւր յաջորդն ընտրել կ'ուզէ: Թէ այս խօսքին նոյնիմաստ բացատրութիւնն ի՞նչպէս մտած է Հայերէնին մէջ՝ զայն դժուար է մակաբերել. բայց շատ դիւրին է իմանալ թէ հայ հեղինակն նոյն խմբագրութենէն առած չէ իւր Առակն: Նախ՝ վասն զի աղուեսուն առիւծն տանիլ ուզած անասունն եղջերու է եւ ոչ էշ[1]: Երկրորդ՝ վասն զի զինքն նորէն տանելու համար

---

[1] Տես զՀայերէնն՝ Հանդէս ամսօր· 1891, էջ 213:

[1] Եղջերու փոխ էշու՝ կայ համառօտ Հայերէն Առակի մի մէջ, զոր Ռսկեփորիկէ մ'առած՝ յառաջ կը բերէ Բողոսեան (1867, էջ 190) եւ է այս. "Առիւծ կու ցանկայր եղջե-

կը զրուցէ թէ առիւծն կարեւոր խօսք մ'ունէր իրեն ըսելու, եւ անոր համար ականջէն բռնեց:

Պարսկերէն եւ յունարէն խմբագրութեանց վրայ գրեալքս բաւական կը համարինք արդարացընելու զկարծիքս՝ թէ սա զմեզ զբաղեցընող Առակն հաւանաբար յարաբերէնէ ուղղակի առնուած է, եւ ոչ այլ խմբագրութեան միջոցաւ: Տեսանք որ պարսկերէնի եւ յունարէնի միջոցաւ առեալ չեն, որ լեզուաց կարող էին տեղեակ ըլլալ հայ խմբագիրք: Ո՛րչափ եւս առաւել անհաւանական է այն լեզուներէն առնուիլն՝ որոց մասին կրնայ համարուիլ թէ ստուգիւ չէին գիտեր: — Այլ տեսակիտէ՝ զնոյն առաւել ապահովութեամբ կարող ենք հաստատել նաեւ Նոր սօրի խմբագրութեան նկատմամբ. որովհետեւ վերագոյն տեսած ենք թէ ի մասին նոյն Առակին՝ այն խմբագրութիւն եւս ըստ ...ական մասանց կը համաձայնի հին սօրի խմբագրութեան եւ արաբերէն սովորական ընթերցուածոյն, որով մանաւանդ ի խօսակցութեան աղուեսուն բոլորովին տարբեր է հայերէնէն:

Խօսքն աւելի ընդհանրայընելով, կարող ենք ըսել թէ թողեալ առ այժմ զայլ հնդկական Առակսն՝ գոնեայ մեր հետազօտութեան առած միւս երկու Առակք եւս՝ նոյնպէս ուղղակի առեալ են յարաբերէնէ եւ ոչ այլ խմբագրութեանց միջոցաւ: Ապահովապէս կարող ենք հաստատել զայս ի մասնաւորի նաեւ Նոր սօրի խմբագրութեան մասին, յորում մեր մանրակրկիտ խուզարկութեանց հակառակ՝ հազիւ միակ տեղ մի գտած ենք, որ չեղելով յարաբերէնէն՝ հեռաւոր նմանութիւն ունենայ հայերէնին հետ: Այս նմանութիւնն, — եթէ արժան իցէ նմանութիւն կոչել, — այն է՝ որ յԱռակի Կողկէն եւ Կրէոյէն, յետնոյն առ առաջինն ըսած խօսքին հայերէնն է. “Արեկ՝ որ տանիմ զքեզ առ ազգն իմ, որ պատուէն զքեզ, եւ քո աղէկին աղէկ առնեմ„. ուր Նոր սօրի խմբագրութիւնն ունի. Հետս եկուր, “որ ցեղս վայելէ ի քեզ, զաւկըներս քու զաւկըներդ ըլլան ու առջեւդ հլութեամբ երեւնան„: — Ոչ ոք այս՝ եթէ ներեալ է ասել՝ մանրադիտական նմանութեան այնչափ ծանրակշռութիւն կու տայ՝ կարծենք, մինչեւ համարիլ թէ այնու փոքու իւիք տկարանայ մեր ապացուցութեան զօրութիւնն:

Զիմրդ եւ իցէ՝ ի հաստատութիւն կարծեացս չեն պակսիր այլ եւս նիւթական զօրաւորագոյն ապացոյցք

2. Մեր հաւաքածոյից մէջ կը գտնուին Առակներ, որոց նիւթն իսկ եւ այլ հանգամանք կը ցուցընեն թէ արաբական ծագումն ունին, եւ կամ եթէ սկզբնաբար հնդկական էին՝ արաբական կաղապարի մէջ ձուլեալ են: Այսպիսեաց մին է՝ Պաղտատու խալիֆային եւ արմաւենի տնկող ծերոյն վէպն[1]: Նոյն վիպին վրայ կը յաւելունք երկրորդ Առակ մ'ալ, որ է

ռուի սիրտ ուտել: Առաքեաց եւ կոչեաց զեղջերուն. բացին զսիրտն. սաստ աղուէսոյն՝ թէ բեր առ իս զսիրտն: Եստես (աղուէսն) եւ ցանկացաւ եւ եկեր: Եւ ասէ առիւծն. Ընդէ՞ր ոչ փութով բերես: Եւ նա ասէ. Թէ ունեցել էր սիրտ՝ ոչ էր եկել, բայց զի վախուէլ էր՝ վասն այն երեկ„:

[1] Տես Հանդէս ամսօրեայ, 1890, էջ 251:

Առակ անառնոց չէղուն հաւկըցող մարդուն:

Այր մի սովորեալ յամենայն աւուր որքան ապրեցաւ՝ հաց մի տանէր եւ ի ծովն ձգէր, որ ոտնըէքն առնուին: Եւ յորժամ հանդերձեալ էր մեռանել՝ պատուիրեաց որդւոյ իւրում եւ ասէ՝ թէ Ես յիմ կենդանութիւնն յամէն օր հաց մի արկանէի ոտնըէցն ի ծովն. ի միտ առ, եւ դու նոյնպէս արա, որ ի քեզ դէմ գայ: Եւ մեռաւ այրն: Իսկ որդին նմանապէս յանձն էառ եւ առնէր զպատուէր հօրն բազում ժամանակս: Եւ յաւուր միում կացեալ յեզր ջրոյն՝ մինչ եկն ոտնըէն առնուլ զհացն, ասէ. Այսչափ ժամանակս իմ հայրն զայսպիսի լաւութիւնս ձեզ արար եւ ես կու առնեմ. դուք ինձ փոխարէն է՞ր չէք առնել: Յայնժամ ասէ ոտնըէկն այն. Եկ առ իս եւ տարայց զքեզ առ հայրն իմ, զի քեզ զփոխարէնն հատուսցէ: Եւ ի գնալն պատուիրէր որդի ոտնըոյն առ նա եւ ասէ. Թէ հայրն իմ բազում ոսկի եւ արծաթ եւ ակունս պատուականս տացէ քեզ, դու մի առնուր, այլ ասա՝ թէ Ի քեզանէ զայն կու խնդրեմ որ զճկոյթդ ի բերանս քարշես: Եւ գնացեալ առ հայր ոտնըոյն՝ զնոյն խնդրեաց: Իսկ նա խոժոռեալ՝ ասէ. Դժուարինս խնդրեցեր, որդեակ: Ապա գիտացիր, թէ մարդոյ տաս՝ պիտի մեռանիս: Եւ ասէ այրն՝ թէ Յամենայն զօրութենէ պահեմ, եւ չասեմ մարդոյ: Իսկ նորա արկեալ զճկոյթն ի բերանն նորա՝ արձակեաց զնա ի տուն իւր: Եւ ելեալ այրն ի ծովէն՝ զուարճանայր(?) թէ Զինչ գործեցի, որ յայն ամենայն ոսկոյն եւ յարծաթոյն եւ ի պատուական ականցն չառի, թողի եւ դատարկ եկի: Եւ այնպէս տրտմեալ գնաց նստաւ ի քարատակ մի, եւ ոչ կամէր գնալ ի տուն իւր:

Յայնժամ եկին երկու ճնճղուկ նստան ի վերայ քարին, եւ ասեն ընդ միմեանս՝ թէ ի՞նչ խեղճ է այս մարդս, որ եօթն կարաս ոսկի կայ յայս քարատակս թաղած, եւ նա չգիտէ որ հանէ եւ տանի իւր ապրանք առնէ: Իսկ նորա լուեալ՝ հասկացաւ զլեզուս նոցա, եւ եկեալ ի գիշերի գաղտ եհան զոսկին, եւ սկսաւ փարթամանալ եւ տունս մեծամեծս շինել, եւ ջորիս եւ ձիս եւ լուծս եզանց եւ գեհս ոչխարաց եւ այլ որ ինչ վայել է աշխարհի:

Եւ յաւուր միում ասէ եզ մի յեզանցն՝ թէ ի՞նչ առնեմ, զի անխնայ կու լծեն զիս եւ չեն ողորմիլ: Ասէ էշն որ մերձ էր առ եզն՝ թէ Վաղն սուտ հիւանդ անկիր. եւ յորժամ տեսանեն՝ խղճան եւ չտանին լծեն: Եւ զայս լուեալ այրն՝ ծիծաղեցաւ, եւ ասէ ցմշակն. Վաղն զայս անուն էշ ի տեղի հիւանդ եզինն տար լծէ: Իսկ նա այնպէս արարեալ՝ մինչեւ յերեկուն լծեաց զէշն: Եւ յորժամ եկն ի տունն՝ ասէ էշն ցհիւանդ եզն՝ թէ Ողորմելի եզնակ, խորհեցան ի յարտն՝ թէ Այն եզն որ հիւանդացաւ՝ վաղիւն մորթենք, որ չնիհարանայ: Լուր, վաղիւն առողջացիր եւ գնա լուծ քաշէ, որ չզենեն: Եւ զայս լուեալ առն՝ դարձեալ ծիծաղեցաւ:

Յայնժամ ասէ ցնա կինն. Ո՛վ այր դու, մեք աղքատ մարդիկք էաք, եւ յանկարծակի հարըստացար. եւ ժամ ժամ կու կենաս դու ընդ քեզ կու ծիծաղիս: Ինձ է՞ր չես ասել թէ ուստի՞ է այս ամէնս, եւ յի՞նչ կու ծիծաղիս: Ասէ այրն. Ո՛վ կին դու, թէ ասեմ՝ կու մեռանիմ. այնոր համար չեմ ի ասել: Իսկ կնոջն յանդգնեալ ասէ. Ճար չկայ, պիտի որ ասես: Եւ նա ոչ կամէր: Եւ բազում բռնադատեալ կնոջն, անճարեալ ասէ. Ո՛վ կին դու, հաւատա ինձ որ առանց ամէն տարակուսանաց կու մեռնիմ թէ կու ասեմ: Ապա ի լո՛ւռ կաց մինչ(եւ) գիշերպաշտօն եւ մատաղ առնեմ եւ հաղորդիմ, եւ ապա ասեմ եւ մեռնիմ: Եւ մինչդեռ յայսմ խորհրդեանն էին, շնլակոտիկ մի լի տրտմութեամբ նստէր ի գետնամէջն, եւ իսկոյն գայր աքաղաղն խնդալով ի դուռն ի ներս, եւ քան երեսուն մարի հաւ

յառջեւն եւ յետեւն: Ցայնժամ ասէ շանլակոտիկն յաքաղաղն՝ թէ Ո՛վ անաղուհաց աքաղաղ, զի՞ է քեզ այդ ամէն ձայն ածելդ եւ ուրախանալդ, զի վաղիւն տէր մեր զիւր խորհուրդն կնոջն կու ասէ եւ մեռանի: — Ասէ աքաղաղն՝ թէ Ես որ նորա ծառայ եմ՝ նա երեսուն կնիկ յիմ հրամանքս կայ եւ պահեմ, նա մէկ կնիկ յիւր հրամանքն չի կարել պահել. թող գնայ մեռանի: — Ասէ շանլակոտիկն. Ի՞նչ անէ: — Ասէ աքաղաղն. Թող առնու երեք չորս փայտ դալար, մտանէ ի կողերն եւ այնչափ ծեծէ, որ ի վերան ապիտակ տեղ չմնայ. եւ ասէ թէ Ո՛վ անհարկի, քան թէ ես մեռանիմ, գէմ այն լաւ է որ դու երթաս. եւ հանէ վարէ ի դուռն ի դուրս՝ թէ Գնա ի քո բանն, ես երթամ կին մի այլ առնում: Եւ զայս լուեալ առն այնորիկ ի յաքաղաղէն եւ ի լակոտէն՝ ծիծաղեցաւ դարձեալ: Եւ յորժամ եղեւ պաշտօն եւ կերան զմատաղն, եհան արտաքս զընտանիսն ամենայն, եւ առեալ դալար փայտ՝ սկսաւ ջարդել զոսկերս կնոջն, եւ ապա արձակեաց եւ վարեաց՝ թէ Քան ես մեռանիմ՝ նա լաւ այն է որ դու երթաս, եւ ես երթամ միւս եւս կին առնում: Իսկ նա անկեալ յոտս նորա ասէր՝ թէ Աստուծոյ սէրն ի քեզ բարեխօս, մի՛ ասեր, եւ ամէն օր զիս այսպէս ծեծէ. լուր ի դուրս մի՛ աներ: Եւ այնպէս զերծեալ այրն ապրեցաւ ի մահուանէ: Ըստ Ոսկեփ. 132. Առ. ՃԿԶ. համեմատութեամբ Ոսկեփ. 45. Առ. Թ. եւ Ոսկեփ. 51. Առ. ԿԸ[1]:

[1] Այս վերջինս՝ թէեւ նախընթաց երկուքին հետ նոյն ըստ ընթերցուածոյն՝ բայց լեզուին աւելի ռամկացուցած է: — Նոյն Առակն՝ համառօտագոյն եւ բաւական տարբեր ընթերցուածով՝ կայ յԱղուէսագ. Առ. ՃԼԶ. եւ յՈսկեփ. 51. երկրորդ անգամ՝ Առ. ՑԻԳ: Մտադրութեան արժանի է այս համառօտագոյն ընթերցուածոյն սկիզբները գրուած առածն՝ թէ Աղէկութիւն արա, ի ծովն ձգէ, եւ վատի մի՛ մտար:

— Սրուանձտեանց Գարեգ. Գ. եպիսկոպոսին Համով-Հոտով հաւաքածոյին Հէքեաթներէն (Վէպերէն) միոյն մէջ կը գտնենք Առակիս սկզբնաւորութիւնն՝ համառօտիւ (Տիգրանակերտի գաւառական լեզուաւ) եւ այլ Վիպի մէջ վերջաւորութիւնն՝ ընդարձակ (գրեթէ արդի հայերէն լեզուաւ):

Սկզբնաւորութիւնն՝ Դ. Վիպին մէջն է, այսպէս. «Կէղնայ չէղնայ Մամ մի ու աղայ մի, ուրանց տունկէ ծովուն մօտ: Էս Մամէ ըմմէն կընուխ հաց մի կը թաբլէ ծովէ: Առեն կանցնի կը մեռնի Մամէ, տղէն թամբէհ կէնէ, քի Տղաս, քանի սաղ ես, էմման կընուխ հաց մի թաբլէ ծովէ: Տղան ըմմէն օր թայինէ կի տար ծովուն: Օր մի . . .» (Էջ 163—166:) Շարունակութիւնն մեր Առակէն բոլորովին տարբեր է:

Իսկ վերջաւորութիւն Առակիս կը գտնուի ԺԶ. Վիպին մէջ, որոյ նիւթն է՝ Սրմոն անուամբ քաջ հովուի մի Օձերու արքայորդւոյն ընտանիքն մեծ վտանգէ մ'ազատելն, որոյ համար Օձից թագաւորն զինք կը վարձատրէ: «(Օձերուն) թագաւորն ու նախարարներն որոշումն կու տան թէ (Սրմոն) իր ուզածին չափ գոհար ու ոսկի թող առնէ. եւ եթէ իր սրտի մէջ հասրաթ մի ունի՝ կատարենք: Սրմոն իր քովէն կախած հովուական տուրիկը կը լեցնէ ոսկին ու գոհարը. կը դառնայ դիլաք մի կընէ. Ես կուզեմ որ, կ'ըսէ, ամէն անասնոց, սողնոց եւ թռչնոց լեզուն հասկնամ: — Թող եղնի, կ'ըսէ թագաւորն. բայց՝ եթէ դու մարդու մը պատմես այս տեսածներդ եւ անասուններէն լսածներդ, պիտի մեռնիս:… Սրմոն կը տանի տունը, կը թափէ կնկան առջեւ իր բերած հարստութիւնը: Կնիկը միշտ կը հարցունէ՝ թէ Ո՞ւր տեղէն է այս, ո՞ւր տեղէն չէ: — Վայելէ՛, ու մի հարցուներ կըսէ Սրմոն: Իր տան շանն ու հաւերուն մտիկ կընէ, որ տան մէջ եղածներուն վրայ կը խօսին, ու Սրմոն երբեմն կը խնդայ, երբեմն կը նեղանայ: Կնիկը կը դիտէ քանի քանի անգամ այս բանս, ու շատ կաղաչէ, կուլայ, կը խռովի՝ թէ Ի՞նչ է, պատճառն ըսէ: Օր մի խօսք կուտայ Սրմոն իր կնկան՝ որ մէկէլ օր իրիկուն պատմէ: Շունը կը լսէ: Այդ իրիկուն ագլոր իր առջեւ ձգած հաւերը, չխկ չխկ, քըդ քըդ ընելով դռնէն ներս կը մտնէ: Շունը կըսէ ագլորին. Ի՞նչ չխկ չխկ, ինչ ոըք ոըք. մեր տէր խօսք տուաւ իր կնկան, որ ամէն բան պատմէ վաղ իրիկուան. ինք պիտի մեռնի, ու պիտի գան դքեզ մորթեն, զիս սպաննեն, մեր տիրոջ տունն կողոպտեն, քարուքանդ աւրեն: — Կ'աւրե՞, օր մ'առաջ թող աւրի, կ'ըսէ ագլոր. ես քառսուն հաւ կնիկ ունիմ, ամէնքն ալ ինծի հնազանդ կը պահեմ. թող մեր տէր քիչ երես տար կնկան, ո՛չ կնիկն չար կը լինէր, ո՛չ ինքն կը մեռնէր, ո՛չ մեզ փաս կը հանէր: — Սրմոն այս խօսքէն կը խրատուի, կելնէ քաշէ կաղնի փայտ մը քօքէհան, կը հանի կու տայ կնկայ ջանը»: (Էջ 205—208:)

Մեր Առակն հաւանաբար բուն արաբական է. վասն զի մեր տեսած հնդիկ Առակներու հաւաքածոյից մէջ՝ ի հեռուստ անգամ այսիմ նման Առակի չենք հանդիպեր: Ընդհակառակն՝ երկու միջադէպքերն — այն են՝ Եղին եւ Քէրէմ քէպէն ու խօսակցութիւնն, եւ Շահ ու Թուղայինն՝ կնոջ հետաքրքրութեան բժշկական դարմանումն հանդերձ — յառաջ բերուած կը գտնենք Հողօրօմէկ գիւզէլ

ամենածանօթ արաբական գրոց մէջ: Նոյն գիրքն այնպէս ծանօթ է Պենֆէյի, որ հնդկական Առակներուն եւ սաոր մէջիններուն ամենափոքր նմանութիւնն՝ մինչեւ միակ բացատրութիւնն անգամ անյիշատակ չի թողուր: Արդեամբք իսկ նոյն Հողօրօմէկ գիւզէլներէն առած՝ յառաջ կը բերէ Եղին ու Քէրէմ միջադէպքն, իբրեւ նման այն Առակին՝ յորում այծն խրատ տալով իշուն որ լուսնոտութենէ բռնուած ձեւանայ, որպէս զի աշխատութենէ ազատի, նոյն խրատին հետեւութեամբ կեանքը կորուսած էր: Նոյնպիսի հեռաւոր նմանութիւնն իբրեւ մտադրութեան արժանի մէջ բերողն՝ սուտգիւ զանց չէր առներ մեր Առակն ալ յիշատակել՝ եթէ հնդկական ըլլար:

Արդ՝ կարծեմ ոչ ոք կարող է համարել թէ այս արաբական Առակք եւ այլ նմանիք Հողօրօմէկ գիւզէլներէնէ Բարգմանելու չեն: Մանաւանդ թէ ամէն մարդ ինքնին կը տեսնէ թէ մեր ռամկագիր հեղինակք, որ այնչափ տեղեակ էին նոյն լեզուին, չէին թողուր անոնց սկզբնագիրն եւ այլ լեզուներէ առնուր: Իսկ եթէ յայսմ մասին տակաւին տարակուսող կայ, յուսամք որ յաջորդաւն այն տարակոյս եւս փարատի:

(Մնացեալը գալ անգամ.) Հ. Ղ. Ց.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ ՔԱՂՈՒԱԾ

Ով ընես ղրան եսեւ ան կ'անցնի գլխուդ վերեւ:
Անճարակ մարդուն լեզուն էրկան կ'ըլլայ:
Քէյֆ չունիմ կ'ըսէ, չօմախսուզ փատի կ'երթայ:
Էրնէկ քեզի խօրօզիկ, ոչ պասք գիտես ոչ ուտիք:
Հաւը ջուր կը խմէ Աստուծոյ փառք կու տայ:
Տանձ էր նէ հասաւ, խնձոր էր նէ կարմրեցաւ:
Շունը շանն եսեւէն ինկաւ, եղոտ հացը կատուին մնաց:
Գործէն փախիր հացին ժմնէ:
Մինչեւ հաց հաց ըսաւ, Փուռուռները փակուեցան:
Ելլողին տեղը կ'առնեն մեռնողին կնիկը:
Խօրաթայով փիլաւ չ'եփուիր, բրինձ ու եղ կ'ուզէ:
Խեւ աղջիկը էրիկ գնաց տանը գործը թէրս գնաց:
Պօղազ. ինչ որ տեսնես կը դողաս:
Նէ շապիկս աստառ ունի, նէ լեզուս օսկոռ:
Քիւրէխ շինելը բան մը չէ, կոթն օրթան բերելն է վարպետութիւն:
Տեղ կայ աղչելիք. տեղ կայ փախչելիք:
Շանը հարսնիքին փեսայ պատիւ մի փնտռեր:
Գէղ գէղի վրայ կ'ըլլայ, տուն տան վրայ չ'ըլլար:
Որքան շանը քար նետես, անքան վրադ հաչէ կու:
Քիչիկ ցաւիկ անուշ մահիկ:
Իշուն վրայ նստելը մէկ ամօթ, վար իջնելը երկու ամօթ:
Աղջկան աղէկը հարսնութեանը պէլլի կ'ըլլայ:
Խեւին համար ամէն օր զատիկ է:
Քէօրին ըսին քի մումը թանկցաւ: Դուք ղասէվէթ էրէք ըսաւ, ես աչք չունիմ քի տէրտ էնիմ:
Աղէկ արմանքը լեռան եսեւ, գէշ արմանքը դրան եսեւ:
Մի ըներ անօրէն, կը գտնես երկնաւորէն:
Գիշերը քուն, ցորեկն արթուն. փեսաները սիրելի են մարդուն:
Պան պաշարողին պաշարն ուտողին:
Տղան մանկանայ, մարը քնանայ:

ՏԱՐԵԿԱՆ՝ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ 10 ՓՐ. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ 4 ՌԲ. ՄԷԿ ԹԻՒ ԿԱՐԺԷ 1 ՓՐ. = 50 ԿՈՊ.

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

1891
ԹԻՒ 10 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՎԻԵՆՆԱ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԱՌԱԿԱՑ՝ ՀՆԴԿԱԿԱՆԱՑ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

3. Հայերէն Առակ մի կայ, որոյ ծագումն թէպէտ արաբական ըլլայ՝ թէպէտ հնդկական, այնպիսի հանգամանօք եւ մանաւանդ այնպիսի լեզուաւ մեր առջեւ կ'ելլէ, որ արաբերէնի վրայէն թարգմանեալ կամ խմբագրեալ լինելն ամենեւին տարակուսի ներքեւ չ'իյնար։

Պատշաճ կը համարինք սակաւ մի ընդարձակ տեղեկութիւն տալ Առակիս վրայ։ — Առաջին անգամ՝ Բանք վասն խաբող աղուեսուն եւ չարաբեկան նորա վերնագրով հրատարակեց զայն Բազմավէպ 1881 տարւոյն (էջ 193—198) առնլով ի ԺԷ. դարուն գրեալ ձեռագրէ։ Այնչափ ծանրակշռութիւն տրուեցաւ այս հրատարակութեան, մինչեւ հայերէնագէտ իտալացի ոմն, երբեմն Բիզայի՝ իսկ այժմ Բատուայի համալսարանին անուանի ուսուցչապետներէն, Էմիլիոյ Թեզա, հետեւեալ տարին՝ նախաշաւղով եւ ծանօթութեամբք իտալերէն հրատարակեց անոր համառօտութիւնն La Cultura (1882, Թ. Ժ.) բանասիրական պարբերականին մէջ։ (Տես Բազմավ. 1882, էջ 308—310։ Տես նաեւ Հանդէս ամսօր. 1891, էջ 176, Ծան. 2։)

Իրաւացի է այս Առակին մտադրութիւն պատճառելն. որովհետեւ չկայ ի մեր հաւաքածոյս այսմ նման ընդարձակ Առակ՝ այնչափ մանրամասն նկարագրովք եւ խօսակցութեամբք լի, եւ այնպէս գեղեցիկ լեզուաւ եւ ընտանի ասացուածովք։ Թող զայն՝ որ շատ հազուագիւտ եւ միակ օրինակ կը կարծուէր[1], որոյ համար հրատարակիչք փափագ կը յայտնէին այլ օրինակի մ'ալ գտնուելուն։ Այս փափագն արդեամբք իսկ կատարուեցաւ։ Ի վերջին ժամանակս մեր ձեռքն անցնող Ոսկեփորիկի մի մէջ (Թ. 125 Ա) կը գտնուի նոյն Առակն ի կարգի այլ սակաւաւոր Առակաց։ Թէպէտ հազիւ յանցեալ դարու ընդօրինակեալ կ'երեւայ այս մեր ձեռագիրն, եւ մեծապէս սխալագիր է. թէպէտ շատ տեղ կը համառօտէ զԱռակն, որով դուրս կը մնան ոչ սակաւ գեղեցիկ կտորներ, ոտանաւորներն ըստ մասին կը զեղչէ՝ ըստ մասին կը կիսատէ, ընդօրինակողաց գովելի սովորութեան համեմատ՝ աւելի կը ռամկացրնէ. — բայց առանց փոխարէն՝ ուրեք ուրեք աւելի հնաձեւ է քան զտպագրեալն, մանաւանդ թէ աստ անդ նոյն հնագոյն եւ ընտրելագոյն օրինակին խառնակ կամ սխալաւոր ընթերցուածը կ'ուղղէ։ Բաց աստի՝ կ'ամբողջացրնէ Առակին վերջին մասն, որ Բազմավէպի ձեռագրին մէջ կրճատած կամ համառօտած կ'երեւայ։

Հարեւանցի մտադրութիւն մ'ալ բաւական է տեսնելու թէ Բազմավէպի ձեռագրին յառաջ բերած վերջաւորութիւնը (զոր ի 21. Ծանօթ. կը հաղորդենք) չի համապատասխաներ Առակիս նախընթաց մասին ընդարձակ ու մանրամասն նկարագրութեանց եւ խօսակցութեանց։ Որչափ կրնայ գուշակուիլ՝ օրինակողն ուզելով միեւնոյն իջին մէջ ընդօրինակութիւնն աւարտել, համառօտ բովանդակութիւն մի դրեր է փոխանակ սկզբնագրին ընդարձակ վերջաւորութեան, զոր պահած է մեր օրինակն։ Գիտողութեանս հաւանականութեան ի ցոյց կը դնենք աստ Առակիս համառօտեալ եւ քրիստոնէական կաղապարի մէջ ձուլեալ խմբագրութիւնն, որ թէեւ անհամեմատ կարճ է այն Առակէն, սակայն վերջաւորութիւնն համեմատութեամբ ընդարձակագոյն է քան զայն՝ որ մեր առջեւ կը դնէ հնագոյն ձեռագիրն։ Աւասիկ նոյն հակիրճ խմբագրութիւնն։

Աղուէսն եւ Գայլ։

Աղուէսն եգիտ զպանիր յորոգայթն. երթայ առ գայլն եւ ասէ. Ո՛վ եղբայր, եկ ա՛ռ զպանիրն եւ կեր, զի այսօր ուրբաթ է, եւ ես ի պաք եմ։ Եւ գնաց գայլն առնուլ զպանիրն, եւ անկաւ որոգայթն ի վիզն գայլուն, եւ պանիրն ի դուրս թռաւ եւ անկաւ առաջի աղուեսուն. էառ (աղուէսն) եւ սկսաւ ուտել։ Ասէ գայլն. Ե՛ղբայր, գէմ այսօր ուրբաթ է. մի՛ ուտեր, որ չքարկանայ քեզ Աստուած։ — Ասէ աղուէսն. Որոգայթդ ի պարանոց քո անկաւ, եւ այդ է բարկութիւնն Աստուծոյ։ — Եւ սկսաւ գայլն ցնցտել յայսկոյս յայնկոյս։ Եւ ասէ աղուէսն ցգայլն. Ես այլ շատ ցնցեցի՝ երբ ըմբռնեցայ։ — Եւ ասէ գայլն. Վա՜յ ինձ, զի նեղիմ չարաչար։ — Ասէ աղուէսն. Ո՛վ եղբայր, դեռ չես վայ, մինչեւ գայ տէր որոգայթիդ։ Ոսկէփ. 132. Ա. Լ. Տես եւ Ոսկէփ. 51. Ա. ՄԿԱ. Սէն Մարտէն Ա. ԺԷ. Աղուեսագ. Ա. ԿԸ։

Մեր ձեռագրին զեղչումներն ու համառօտութիւններն այնչափ շատ են, որ վերջին մասին յաւելուածովն իսկ՝ հազիւ տպագրելոյն չորսին երեքը կը կացուցանէ։ Սակայն եւ այնպէս տակաւին շատ երկայն ըլլալով, ի տեղիս տեղիս սակաւ մի եւս համառօտեցինք, դուրս հանելով մանաւանդ կրկնութիւնները, խառնակ կտորներն եւ արաբական դժուարիմաց ու սխալագիր բացատրութիւններն։ — Ընդհանրապէս մեր ձեռագիրն անփոփոխ պահած ենք, ուղղելով միայն յայտնի գրչասխալներն, ինչպէս են՝ խէար, մուեյչէր, նախուդի, փանտուրջի, ի ձէնջ կամ ի ձէնջն եւ նմաններն, զոր ըրինք՝ խիար, մուցելէր, խանուտ, փանտխըրջ, ի ձէջ կամ ի ձէջն...։ Քանի մի տեղ ալ՝ փոխանակ մերոյն ընթերցուածին՝ դրինք տպագրելոյն ուղղագոյն կամ ընտրելագոյն ընթերցուածն, զոր մի ըստ միոջէ նշանակեցինք, ինչպէս նաեւ նշանակեցինք տպագրելոյն այն բառերն ու խօսքերն՝ որոց ուղիղ ընթերցուածը պահած է մեր ձեռագիրն։

Առակ աղուեսուն եւ գայլոյ։

Կայր տանուտէր մարդ մի ի քաղաքն, որ կոչի անուն նորա Պարսա[1], եւ ունէր վայելուչ այգի մի եւ ազգի ազգի մրգեր ի ներս. եւ խիստ վայելուչ եւ պատուական էր այն այգին։ Եւ էր այն ժամանակին փառաւոր աղուէս մի, եւ այն աղուեսուն թոռներուն էր՝ որ հետ Նոյի տապանին մտան. եւ ասէին զիւր անունն Ապլահասան։ Եւ գիտէր այն աղուէսն շատ իմաստնասիրութեններ, եւ զգիրն յոյժ կարդացեր էր, ապա մոռացել էր։ Կարդացել էր շատ գրուի[2], եւ ուսեալ էր ի Հունդուստան զհամարողականնեւ զուլումերն եւ զհաքմութեններն. զամէնն ուսել էր, ապա մոռացել էր։ Եւ ի լեառն ի ժուռ կու գար սոված եւ քաղցած։

---

[1] Կ'երեւայ թէ ի նախընթաց դարս այնչափ դժուարագիւտ կամ անծանօթ չէր Առակս, որովհետեւ մինչեւ մեր ժամանակներն ի գաւառս ինչ ժողովրդեան մէջ սովորական է առածն՝ թէ "Ի՞նչ ընեմ դմակն, որ մէջն է դանակն,,, որոյ ծագումն անշուշտ այս Առակէն եղած է։

Եւ օր մի երեկ ի դաշտն[3] իջաւ, ի յայն տանտիրոջն ի յայգին մտաւ, եւ տեսաւ զայն սիրուն այգին լի մրգով, եւ շուրջ կու գայր ի յայգուն մէջն. եւ ի բազում մրգերուն ոչ գիտէր թէ զո՞րն ուտէր: Ապա կերաւ շատ խաղող եւ շատ միրգ, ուսկից իւր պիտաց: Եւ գնաց ի յայգուն մէջն ի ժուռ կու գար: Եւ տեսաւ արձակ տեղ մի՝ որ չաման էր ցանած, եւ ի չամանին մէջն դմակ մի էր դրած, եւ ակնատն ի ներքեւն էր լարած: Ասէ աղուէսն. Ահա գտայ զիմ առողջութեան դեղն, առաւել հիմի՝ որ շատ խաղող եմ կերել, նա այս դմակս ինծի խիստ աղէկ է, որ հանէ զգիջութիւնս յինէն: Եւ կամէր քարշէր զդմակն: Եւ այլվայ ինքն զինքն ի յետ քաշեց եւ ասաց. Չէ աղէկ զինչ ես կ'առնեմ, որ չլինիմ առակ զինչ զԱդամ, որ վասն մէկ ուտելուն՝ զրկեցաւ ի շատ բարուն: Եւ ասէ. Թէ[4] ինքս որոգայթ չէր՝ նա դմակն ի չամանին մէջն ի՞նչ ուզէ: Չամանն ի յոփ(փ)ոխնուն խանութն լինայ, եւ դմակն՝ ի մսագործին: Չամանն ու դմակն ի՞նչ ազգական են իրերաց: Այս դմակէս փախել պիտի: Ապա յետ ելաւ եւ մտաւ ի ծառնոցին մէջն, եւ ուտէր զմիրգն, զորն ուտէր եւ զորն ոտօքն տրորէր եւ ցրուէր:

Ապա յանկարծակի երեկ այգուն տէրն, տեսաւ զմիրգն փաթած եւ զխաղողն ճապղած: Գնաց այլ գեր եւ մեծ դմակ մի եբեր[5], ու այն դմակին տեղն եդիր, եւ զակնատն ի ներքեւն լարեց, եւ ասաց. Կարեմ ափել[6] զխասակարն իմ: Եւ ինքն գնաց: — Եկաւ աղուէսն ու տեսաւ զայն մեծ դմակն եւ կու թալնայր ի դէմն. ասաց՝ թէ Թող ուտեմ ես իւրմէն. ինձ խիստ աղէկ է: Լեղի մրգերուն ուտելուն եւ խաղողին՝ սիրտս պշգաց եւ փորս կու խոսաէ: Կամէր վազէր ի դմակն. եւ այլվայ ինքն զինքն ի յետ քաշեց, եւ ասաց՝ թէ Իմ սիրտս կ'ուզէ ի յայս դմակէս. եւ ի՞նչ պատեհ է որ հետ իմ սրտիս երթամ, որ չկորսնցնէ իմ սիրտս զիս: Զի այն մարդն՝ որ հետ իւր սրտին երթայ՝ շուտով կորսնուի. եւ այն մարդն՝ որ զիր սիրտն (յ)իւր հրամանքն պահէ՝ նա շահի զայս կեանքս եւ զայն: Եւ չէ պատեհ որ ես հետ իմ սրտիս երթամ, այլ պատրաստ կենալն աղէկ է. քան(զ)ի որ պատրաստ կենայ՝ պատրաստութիւն գտանէ: Եւ այլվայ գնաց, սկսաւ (է) խաղողին ուտելն եւ ի մրգին. ուտէր եւ փաթէր, հետ ուտէր եւ հետ յիշէր զդմակն եւ հառաչէր:

Եւ մէկայլ օրն[7] գնաց մօտ ի դմակն եւ ասաց՝ թէ Իմ սիրտս[8] ինձ դադար չի տար, եւ հոգիս կ'ելնէ: Եղն իւրմէն ի վայր կու կաթկըթէ. Թող ուտեմ ես իւրմէն: Զի թէ մարդ զգլուխն ի կշեռքն չդնէ[9], զանձ չի գտնուր, եւ վաճառականքն զիւրեանց գլուխն մահու կու դնեն, եւ ապա ի ծով կու մտնեն: Ով ղոհմոփ չի քաշէ՝ նա շահ չի գտնուր, եւ եթէ ի փշէն փախենայ՝ վարդ չեն ի քաղել. զի փուշ (յ)ամբրաւն այլ կայ: Թող ուտեմ. անո՜յշ ինձ[10]: Գիշերն քուն չունիմ իր սիրուն, հանգստութիւնս հատեր է: Գիշեր եւ ցորեկ յառջեւս կայ իւր տեսն: — Եւ այլվայ մտավարժեցաւ ինքն ընդ ինքն, եւ ասէ՝ թէ Իրք չէ զինչ ես կ'անեմ, որ չընկնիմ ի որոգայթ, եւ յետեւ ափսոսալն ինձ չի օգտել: Պիտէր ինձ հանց մարդ մի՝ որ գայր զայն դմակն ժաժցնէր, որ ես տեսնուի թէ ինչ կայ ի ներքեւն: Ի՞նչ անեմ, ի՞նչ է իմ ճարս. չեմ իշխեր ուտել, եւ չեմ կարեր իր սիրուն կենար:

Բազում աւուրք մտավարժեցաւ, եւ ասաց՝ թէ Ո՞ւր գտնում մարդ, որ գայ զայն դմակն շրջէ, որ ես իմանամ թէ ի ներքեւն ինչ կայ: Այս բանիս տղլահ մարդ պիտի: Եւ ապա մտավարժեցաւ, Թօտղէր եւ հնարք գտաւ, եւ ասաց՝ թէ Ի կարճ մարդիքն քիչ տղլահ մարդ կայ, եւ ի երկայն մարդիքն շատ տղլահ մարդիկ կայ: Թող երթամ ի շուրջ գամ ի յաշխարհս, մաղեմ եւ ծուեմ եւ ի վեր ձգեմ, միթէ գտնում երկայն մարդ: — Եւ գնաց բազում աւուրք ի շուրջ եկաւ. եւ յանկարծակի գտաւ ի լեառն երկայն կապուտ գայլ մի սոված եւ քաղցած: — Եւ ասաց աղուէսն. Բարեւ քեզ, գա՛յլ Ապուշախտայ՝ գայլերուն գլխաւոր. Օրս բարով, աչուիդ կաւով, Աստուած քեզ խռով: Ի՞նչ աղէկ ես: — Ի՞նչ ցեղ կաս[11]: — Ասէ գայլն. Մ՛րհաբա, Ապլահասա՛ն աղուէս. ուստի՞ գաս: — Ասէ աղուէսն. Է՛ Ապուշախտա՝ գայլերուն գլխաւոր, քո բարի արեւդ[12], որ ես մեծ մարդու զաւակ եմ: Իմ հայրն Խոջէն գրեր էր՝ երբ վախճանեցաւ այն ողորմած-հոգին, եւ ասաց՝ թէ Հետ խելօքնուն ի ժուռ գալ պիտիս: Եւ շատ ի ժուռ եկի, եւ քո բարի անունդ եմ լսեր եւ ի քեզ[13] եմ եկեր, եւ զերդ զքեզ խելօք եւ իմաստուն չեմ տեսեր: Եւ պիտի որ ի քո խելացդ[14] եւ շնորհացդ յիս հանիս:

Եւ ապա գայլն չփացաւ ինք ընդ ինքն, եւ ասէ. Ապլահասա՛ն աղուէս, խելօք պտրւէիր եւ ի ժուռ գայիր: Եկիր գտար, եւ աղէկ գտար: Հազա՛ր բարի եկիր: — Իմ մեծ հայրն խիստ ուժով մանուկ էր, հանց որ ի մէկ զարկն զերկու պախրէն կ'առնոյր[15]. եւ խիստ բարի էր այն ողորմած-հոգին: Ես ի նորա թոռներուն եմ: — Ասէ աղուէսն՝ թէ Լսեր եմ, իմ Պարոն, ու գիտեմ: Ասա զձեր Թօրան՝ թէ ինչպէս Թօրա ունիք: — Ասէ գայլն. Մեր Թօրայն որ ունինք՝ այս է. վաղուենէն՝ երբ ի քնուս ի վեր կ'ելլեմք՝ նա մեք ի դուռն կու նայինք որ զհետն կու տեսնումք, եւ հետ հետին կ'երթամք. զառն կամ ոչխար՝ զինչ որ հանդիպի՝ նա կ'առնումք: Այդ է մեր Թօրայն զոր ունինք: — Ասէ աղուէսն. Ա՛ֆուլո ի քո վերայ[16] եւ ի քո Թօրայիդ վերայ: Քո Թօրայն քեզ շնահաւոր, որ զքեզ խայթէ կոր, քո ճամբան մոլոր եւ ձեռքդ չոր[17]: Ի՞նչ աղուոր Թօրա ունիս:

Ասէ գայլն. Դո՞ւ ես մեծ՝ թէ քո հայրն: — Ասէ աղուէսն. Այդ հով հարցունք է: Քո խօսքդ ի յայն մարդուն կու նմանի, որ մէկ մի՝ շուկան նստեր էր եւ չամիչ կ'ուտէր, նա մարդ մի այլ եկաւ ասաց՝ թէ Չե՞ս ամաչեր, որ ի մէջ շուկայիդ չամիչ կ'ուտես[18]. Աստուծոյ չե՞ս ի վախել, որ ի խելօք մարդիկն խօսք կ'ասես: — Ասէ գայլն՝ թէ Իմ զլուցս եւ քոյն զիրար չառին: Ես զգլուխն զլուց տամ, եւ դու զոտիցն ինձ պատասխան կու տաս: Զերդ զայն որ կ'ասեն՝ թէ Մէկ մի ի սանդուխն ի վայր ընկաւ, եւ էշն զպորտն ձգեց. եւ մէկ մի հերիսայ կ'ուտէր, նա մարդ մի այլ եկաւ ասաց՝ թէ Հերիք ուտես, փորս ցաւի: Թէ չէ, ապա իմ գլուխս կու ցաւի ի քո՛ շատ ասելն:

Ասէ աղուէսն գայլուն՝ թէ Հրամայէ հետ ծառայիս եկոյ, որ աղուհաց ուտենք, ի մեր տունն: — Ասէ գայլն ընդ աղուէսն. Ա՛պլահասան, զայդ խօսակարգութիւնդ ուստի՞ ուսար: — Ասէ աղուէսն. Այն իմ ողորմած-հոգի հօրն է[19]: — Ասէ գայլն. Ա՛ֆուլո յիւր վերայ՝ թէ աղուոր է ուսուցեր զքեզ: — Ասէ աղուէսն. Անսասա՛ն կեցիր, իմ Պարոն: Հրամայէ ի տուն արի: Օրս կէսօր է ու հացի ժամ է: Պարտ է զՊարոնութիւնդ ի պատիւ տանիլ: — Ասէ գայլն. Շէն կեցիր, իմ Պարոն[20]:

Ապա[21] գայլն ի ոտն ելաւ, սկսաւ ի գնալ. եւ գնայր աղուէսն ի յառջեւ գայլուն: Եւ գնացին մտան ի յայն վայելուչ այգին. եւ տարաւ աղուէսն զգայլն մօտ ի դմակն: Եւ գնաց էառ աղուէսն բարջ մի ջուր եւ կանգնեցաւ: — Ասէ գայլն. Ապլահասա՛ն աղուէս, հրամէ նիստ ի վայր, որ ուտեմք զայս դմակ: — Ասէ աղուէսն. Երբ զերդ զքեզ պարոնայքն ի հաց պատիւ ձեռնեմք՝ նա մեք ի վայր չենք նստիր: Հրամէ եւ կեր, իմ Պարոն: Աստուած մարսըկան այնէ քեզ. հազար աղուէս քո չարին պատրածն: — Ապա նստաւ գայլն մօտ ի դմակն. եւ ակնատն յանկարծակի ճաթըռտեց եւ ի գայլուն վիզն անկաւ, եւ դմակն Թօպանն

անկաւ, եւ ակնատն զգայլուն վիզն յիրար եած, որ աչուին ի դուրս եկաւ։

Ասէ աղուէսն. [illegible], ընկար ի ծով խորու, եւ հասար մեծ ցնորու. երեկ քեզ չար նորքնորու, Աստուած զքեզ ձեռաց թողու։ Ասկից ի վեր կատակ վերու, որ չհանիս շատ շմորու։ — Ասէ գայլն. [illegible] ի քո վերայ, Ա՛պլահսատն. ի հետ սիրելոյ հանց բան այնես։ Ապա ի քո պէս բ....դոյն հանց վայելէ, որ քո անուշ խօսերովդ բերիր զիս որոգայթ ձգեցիր։

Ապա գնաց աղուէսն, էառ հող ի ձեռքն եւ գլուխն կու լնոյր առջեւ գայլուն, եւ սուտ ափսոսար եւ զանձն ինքն պատառէր եւ սուտ կու լայր։ — Ասէ գայլն. Զիս բերիր որոգայթ ձգեցիր. եւ սուտ այլ կու լաս եւ զիս կու տնազես։ — Ասէ աղուէսն. Գիտեմ, զէդ սիրելոյ կու լամ եւ կ'ափսոսամ, նա քեզ տնազ թուի։ Դու հանց հաշուէ։ Նա դարձեալ ասէ. Ես քեզ ի՞նչ արի. քո մեղքդ զքեզ բռնեց եւ զառներուն մօրն լացն, որ հանչաք իրք էիր կերեր, որ այս որոգայթս ի քո գլուխդ եկաւ։ — Ասէ գայլն. Ոչ, մի՛ տնազեր եւ մի՛ ափսոսար։

Ապա էառ աղուէսն զդմակն ի դիմաց գայլուն եւ նստաւ ի ուտել. եւ ասէ պատառ ի բերանն. Ուժ Աստուած պատրաստել է։ — Ասէ գայլն. Ապլահսատն աղուէս, ես քեզ ի՞նչ եմ արել. թէ գառն կամ ոչխար եմ կերել՝ նա զայն Աստուած մեզ կերակուր է պատրաստել։ Զիս արձակէ ի յայս կապէս։ Ասէ աղուէսն. [illegible] մի՛ ասել մարդակ։ Ասացեր են իմաստունքն. Թէ երկու ճանապարհ կենայ առջեւդ, մէկն կարճ եւ մէկն երկայն, առաջ զկարճ ճանապարհն գնա, եւ ապա՝ զերկայնն։ Իմ ճանապարհս մօտ ի յայս դմակս խիստ կարճ է, ու պիտի որ ուտեմ զինքն։ Որան [illegible] է, եւ ինքս մարսըկան ու դեղ կենաց է, եւ խիստ անուշ է։ — Ասէ գայլն. Ա՛պլահսատն, անխեղճ մի՛ լինիր։ Զիս արձակէ ի յայս կապէս. ես քեզ իրք չեմ այներ։ — Ասէ աղուէսն. [illegible] մի՛ հաջել։ Ասցին խելօքնին՝ թէ Մարդ ի հացին ուտելն շատ չի պիտի որ զլուցէ։

Եւ սկսաւ աղուէսն՝ էառ առջեւ գայլուն զդմակն ի ուտելն, եւ դէմն գայլուն երեսն կու հայէր։ Եւ երբ կերաւ՝ ոտն ելաւ աղուէսն ու կու սրբէր զբերանն եւ կու լիզէր։ Եւ ասէ ընդ գայլն. Ի՞նչ բան ուզես՝ ասա. ես կ'երթամ։ — Ասէ գայլն. Ա՛պլահսատն, Աստուծոյ չե՞ս ի վախել. զիս մէն ի ո՞ւր կու ձգես կ'երթաս։ — Ասէ աղուէսն ընդ գայլն. Է՛ գայլ, գիտես թէ դու մէն պիտի կենաս։ Այս մէկ պահս արարածքս ի վերայ քո ժողովին. հանչաք մարդիք՝ սրերով, թրերով, բրերով պլրկելով, իսկի չտան զքեզ մէկ պահ մէն կենալ։ Այդ ընկնիլդ որ դու ընկար՝ ոչ ոտօք կու խուսիս, ոչ ձեռօք։ Հոգ մի՛ քաշել, քո մեղքդ զքեզ բռնեց։

[1] Այսպէս երկու օրինակին մէջ ալ. պիտի ըլլայ՝ Պասրա։ — [2] Տպգր. [illegible]։ — [3] Տպգր. ի [illegible]։ — [4] Թէ յաւելինք տպգրէն, զոր մերն չունէր։ — [5] Մերն՝ [illegible]։ Դրինք ըստ տպգրին։ — [6] Տպգր. [illegible]։ — [7] Մերն՝ [illegible]։ Դրինք ըստ տպագրին։ — [8] Տպգր. [illegible]։ — [9] Տպգր. [illegible]։ — [10] [illegible] չունի մերն։ — [11] Մերն՝ [illegible]... [illegible]։ Տպգր. Հօրս ... [illegible] (= տար. ամ. = քեզ) [illegible]։ Երկուքն իրարմով ուղղեցինք եւ լրացուցինք։ — [12] Տպգր. [illegible]։ — [13] Մերն [illegible]. — [14] Մերն՝ [illegible]։ — [15] Տպգր. [illegible]։ — [16] Մերն՝ [illegible]։ — [17] Տպգր. [illegible]։ — [18] Տպգր. [illegible]։ — [19] Մերն՝ [illegible]։ — [20] [illegible]... չունի մերն։ — [21] Տպագրեալն՝ աղուեսուն ու գայլուն միասին ճանապարհորդելն ու այգին մտնելն, — զոր մեր օրինակն քանի մի տողով կը դնէ, — գեղեցիկ ստորագրելէն ետեւ, հետեւեալ համառօտ հատուածով կ'աւարտէ բովանդակ Առակն։ "Եւ վազեց գայլն ի դմակն, եւ յորժամ հասաւ գայլն ի դմակն՝ նա շարժեցաւ ակնատն եւ անկաւ ի պարանոց գայլուն, եւ թուաւ դմակն, եւ ակնատն ի զառ անկաւ։ Եւ աղուէսն դիզացաւ եւ ասէ. Միթէ յիրա՞ւ իցէ այս։ Եւ ոչ կարէր համբերել ի դմակին սիրուն։ Եւ վազեց եւ էառ զդմակն եւ կ'ուտէր ի դիմաց գայլուն. հեռ կ'ուտէր եւ հեռ կու [illegible]։ Եւ ակնատն նեղէր զգայլն, եւ յայսկոյս եւ յայնկոյս ցանկեր զակնատն։ Եւ կերաւ աղուէսն զդմակն, եւ ելեալ երթայր ի լեառն ի վեր։ — Ասէ գայլն. Ապլահսատն աղուէս, զիս անտէր թողիր, եւ յո՞ւր կ'երթաս։ — Ասէ աղուէսն. Անտէր ես եմ, որ ի լեառն ի վեր կ'երթամ։ Հիմի քեզի տէր ասո կու գայ։

"Եւ եկաւ այգոյն տէրն, եւ տեսաւ զգայլն ի յակնատան։ Եւ ժողովեցան բազում մարդիկ. եւ քարիւ եւ փայտիւ եւ սրով սպանեցին զգայլն։ Եւ քերթեցին եւ զմորթին հանին. եւ զլուն շունքն տարին քարշելով եւ գէշ գէշ պատառելով։ Եւ զմորթին արին մուշտակ„։

4. Հնար է որ մեր Առակաց ուղղակի արաբերէնէ, եւ ոչ այլ [illegible] միջոցաւ առ մեզ անցնելուն հակառակ՝ այս ընդդիմութիւնն հանուի, որ արաբերէնէ թարգմանեալ եւ նոյն լեզուի հետեւողութեամբ յօրինեալ գրուածոց մէջ յաճախութեամբ արաբերէն բառեր կը գտնուին, ուր մեր Առակաց մէջ՝ — եթէ դուրս հանենք զվերջինն, — այնպիսի բառից յաճախութիւն չի տեսնուիր։

Հարկ չկայ երկայն պատճառաբանութեամբ ցուցընելու ջանալ թէ գրութեան մի մէջ յաճախութիւն արաբական բառից՝ միշտ նշան չէ արաբերէնէ թարգմանեալ կամ արաբերէնի հետեւողութեամբ յօրինեալ լինելուն, եւ ոչ նուազութիւն նոյնպիսի բառից՝ նշան է հակառակին։ — Կիրարկութիւն որպիսի եւ իցէ օտար բառից, ընդհանրապէս խօսելով՝ աւելի գրութեան նիւթէն կամ մատենագրին կամքէն ու վարժութենէն կախում կ'ունենայ։ Աւասիկ Սմբատ սպարապետ իւր Անսիզքն ֆռանկերէնէ թարգմանած է, իսկ Դատաստանագիրքն՝ Մխիթարայ Գոշի [illegible] դատաստանագրոց վրայէն խմբագրած. կը տեսնենք սակայն որ այս երկու գրութեանց մէջ ալ՝ առաւել կամ նուազ յաճախութեամբ՝ խառնեալ են եւրոպական, արաբական եւ տաճկական իսկ բառեր։ Իսկ Պղնձէ քաղաք կոչուած առասպելախառն վիպասանութիւնն, որ արաբերէնէ թարգմանեալ է, — ինչպէս որոշակի գրուած է ի վերնագրին "Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքին, զոր թարքմանեալ է Առաքել վարդապետն ի տաճիկ լեզուէ[1] ի Հայոց լեզու„ — հազիւ քանի մի արաբերէն բառեր ունի, որ սովորական են գրեթէ ամենայն գրուածոց ժամանակին։ Հետեւեալ օրինակք, որոց նման է բովանդակ գրուածոյն լեզուն, յայտնապէս կը ցուցընէ կարծեացս ստուգութիւնն։

Պղնձէ քաղաք[2]։

Ա. Կայր ի Պաղտատ խալիֆա մի, որում անուն էր Աբդլմելիք։ Օր մի ի [illegible] իջաւ, եւ ժողովեաց զիւր մեծամեծքն, եւ եհարց վասն Սո-

[1] Այսպէս՝ մեր ձեռագիր օրինակին մէջ. Ոսկեփ. 68։ — Յայտնի է որ տաճիկ բառն՝ որոյ հին դասական նշանակութիւնն է արաբացի, նաեւ ի միջին դարս եւ ի գրեանն ռամկագիր հեղինակաց միեւնոյն նշանակութիւնը պահած էր։ Ի մէջ այլոց՝ մեր տեսած հնագոյն բժշկարանն Մանդրինին Ս. Ղազարու (օրինակեալ յամի ՉԽԳ. = 1294) ունի հետեւեալ վերնագիրն. "Բժշկարան զոր փոխած է ի տաճիկ լեզուէ ի հայս . . . „։ — Իսկ Առաքել Վ. որ իբրեւ թարգմանիչ Պղնձէ քաղաքին կը նշանակուի ի վերնագրի ձեռագրիս, հաւանաբար Անեցին է, որ յարաբերէնէ թարգմանած է նաեւ զԾերողահան։ Վասն զի թէեւ ի նախաշաւղին զինքն լոկ Առաքել աբեղայ կ'անուանէ թարգմանիչն — "Թուականութեան թորգոմեան ՈՀԱ. (= 1222) էր, ես անարժանս Առաքել աբեղայս թարքմանեցի ի յարապ լեզուէ ի Հայոց բառ„. — սակայն կայ յառաջագոյն համառօտ խառնակ յիշատակարան մի, յորում նոյն թարգմանիչն կը կոչուի . . . "Յաբեղան յանեցի՝ որ անուամբ Առաքել ասեն . . . չիրակվանեցի ի յԱնի քաղաքի մաւտն„։ — Երազահանն ալ կը գտնուի վերոյիշեալ Ոսկեփորիկին մէջ։

[2] Ի մէջ բերեալ հատուածովքս ուզեցինք միանգամայն հարեւանցի՝ այլ ամբողջական գաղափար մի տալ այս առասպելեալ գրութեան վրայ. ուստի ընտրեցինք սկիզբն, մէջերէն երկու գլխաւոր կտորներ, կտոր մ'ալ վերջերէն։ — Ընդհանրապէս մեր ձեռագրին հետեւեցանք, բայց շատ տեղ զեղչելով. միանգամայն տպագրեալ օրինակաց վրայէն սատ անդ ուղղեցինք, եւ մի երկու անգամ ձեռագրիս փոխանակեցինք անոնց ընտրելագոյն ընթերցուածն։

ղոմոնի արքային՝ եթէ որպէս առնէր հրաման ի վերայ դիւացն: Յառաջ եկեալ ամիրայ մի եւ ասաց. Հզօր եւ մեծ խալիֆայ, տեսի այր մի որդի մեծ վաճառականի, որ ասաց՝ թէ Ես գնացի ի Սելեւկիայ կղզին: Ի ծովին մոլորեցաք քառասուն օր: Յայնժամ ելաք ի լեառն մի բարձր, որ ամենեւին ոչ ճանաչէաք զտեղին. տեսաք մարդիկ սեւադէմք, եւ բարեւ տուին եւ տարան ի տունս իւրեանց: Կացաք անդ երեք օր: Ի ծովն յորս գնացին, տարան եւ զմեզ ի հետ. արկին զգործիսն ի ջուրն եւ բազում ձկունս բռնեցին: Եւ ի հետ ձկանցն բերին կուժ մի արճճով մատնեհարած Սողոմոնի մատնահարովն, եւ բացին զկուժն: Ելաւ ի կժէն որպէս մուխ, բարձրացաւ յօդս եւ եղեւ ի կերպարանս գիշատեսիլ մարդոյ. աղաղակեաց եւ ասէ. Սողոմոն, Սողոմոն, մեղայ, այլ չգործեմք զոր ինչ գործեցաք:

Յայնժամ ասէ խալիֆայն. Ոչ հանգչի սիրտ իմ մինչեւ տեսանեմ յայն կժերուն: Եւ ապա հրամայեաց խալիֆայն Գալիպին՝ որդոյն Սալեհայ՝ թէ Գնա առ Ամիրմուսէն՝ յարեւելից տէրն, որ եւ երթայք երկուսդ ի շուրջ գայք՝ մինչեւ գտանէք ի յայն կժերուն, եւ ինձ հաստատուն զրուց տաք՝ թէ ինչ կայ ի ծովու կամ ի ցամաքի: Եւ գնաց Գալիպն առ Ամիրմուսէն: Ելաւ Ամիրմուսէն շատ հեծելով եւ գնաց ի Մորայ սուլտանն, (որ) շատ հարկիք արար նոցա. եւ անտի ելեալ գնացին շատ հեծելօք յաշխարհն կանանցոյ թագաւորին: Կարդաց կին թագաւորն զհրաման խալիֆային, եւ կոչեաց զինչ ի յիւր աշխարհն հին մարդ կայր եւ շատաշուրջ վաճառական: Եւ գտան ալեւոր մարդ մի, որ գիտէր զծով եւ զցամաք, եւ զանբնակ աշխարհն տեսեալ էր: Յայնժամ ասաց թագաւորն. Ծեր սիրելի, գիտե՞ս զայն տեղն՝ որ Սողոմոն բարկացաւ դիւացն եւ ի պղնձէ կուժն էած, արճճով մատնեհարեաց եւ ի ծովն ձգեաց: — Ասաց ալեւորն. Գիտեմ զայն տեղն: — Ասաց թագաւորն. Պիտի որ տանիս զխալիֆայի ամիրայքն ի յայն տեղն: — Ասաց ալեւորն. Հրամանք քո եղիցի, եւ Աստուած զբարին առաջնորդէ: Բայց ճանապարհն խոխոմբոտ է եւ հեռի. քառասուն օր անջուր պիտի գնալ. երեք տարին գնան եւ գան: Շատ զարմանք կայ ի ճանապարհին: Յայնժամ ասաց թագաւորն ընդ Ամիրմուսէն՝ թէ Զայդ գիտուն ծերդ՝ որ ի յաշխարհի այլ ոչ կայ, ի քո հրամանքն եմ տուեալ: Ծունր էած արքային, եւ ողջունեաց զծերն:

Բ. Ապա զուգեցան եւ սազեցան ճանապարհի, եւ գնացին երկու հազար ձիաւորով: Շատ օր ի շէն երկիր ի ներս գնացին, եւ հասին ի յանմարդաբնակ երկիրն. եւ լմնցաւ տարի մի: Եւ գնացին երեք օր եւ տեսան բարձր բլուր մի, եւ ի մէջ բլրին տեսան սիւն մի քար, եւ ի յայն սեան ծայրն կայր կենդանի մի մարդաձեւ, թաղած էր յայն քարէ սիւնն մինչեւ ի մէջքն. եւ ունէր երկու թեւ մեծամեծ, ձեռն որպէս առիւծու էր, մազն՝ որպէս ձիու ձար, եւ կերպարանքն որպէս թուխ սաթ էր: Եւ եհարց ալեւորն. Ո՞վ ես դու, եւ կամ ո՞վ եդիր զքեզ ի յայս չարչարանքդ: — Ասաց այն դեւն՝ թէ Ես յանմարմին քաջացն եմ, եւ աստ կամ ի չարչարանս հրամանաւ Սողոմոնի: — Ասաց ամիրայն. Վասն է՞ր եդիր զքեզ ի յայդ չարչարանքդ:

Ասաց քաջն. Կայր թագաւոր մի, ինձ քուրոջ որդի էր եւ ունէր երկու կուռք, եւ ես սպասաւորէի կռոցն: Մեր թագաւորին բազում հեծելք կայր, եւ ոչ ոք կարէր զդէմ ունել նմա, եւ բազում քաջք ի նորա հրամանքն էին: Եւ Սողոմոն ի հետ մեր թագաւորին ի մարտ էր: Եւ ունէր թագաւորն դուստր մի անօրինակ զարմանալի պատկերաց տէր: Առաքեաց Սողոմոն դեսպանք առ թագաւորն մեր եւ ասաց. Տուր զդուստրն քո ի կնութիւն ինձ, եւ կոտորեա զկուռքդ քո, հաւատա յԱստուածն իմ որ արար զերկինս եւ զերկիր: Թէ զայդ առնես՝ եղբայր լինիս ինձ. ապա թէ ոչ առնես՝ պատրաստեա զքեզ ի պատերազմ. գամ տամ զմահ քեզ բաժին: — Լսեց մեր թագաւորն եւ բարկացաւ. կոչեաց զիւր զօրքն եւ եհարց՝ թէ Զինչ տամք պատասխանի Սողոմոնի: — Ասացին մեծամեծքն՝ թէ Ի մարմնաւորացն քան զքեզ ոչ կայ մեծ. դու մեծ ես քան զՍողոմոն: Բայց դու մուտ առաջի չաստուածոցն, մատո զոհս. թէ հրամայեն չաստուածքն մեր՝ նա կու կռուինք ընդ Սողոմոնի առաջի քո: — Յայնժամ արար թագաւորն զոհս մեծս. մատեաւ առաջի կռոցն, աղաչեաց՝ թէ Օգնեցէք ինձ. Սողոմոն գալ կամի ի վերայ մեր եւ հարկանել զմեզ:

Յայնժամ ես անքախտ էի եւ տխմար եւ շփացած ի յիմ մանկութիւնս, որ ոչ ճանաչէի զՍողոմոն որդի Դաւթի: Ես հարցի զկուռքն վասն այս բանիս: Պատասխանի տուի՝ թէ Մի վախէք ի Սողոմոնէ արքայէն. ես կարող եմ առնուլ զհոգին Սողոմոնի, եւ տամ ձեզ յաղթութիւն: — Լսեց թագաւորն եւ յոյժ ուրախ եղեւ եւ հպարտացաւ, եւ զՍողոմոնի էլչին ծեծեց եւ շատ յիշոցներ ետ Սողոմոնի: Եւ գնաց Սողոմոնի դեսպանն: Եւ Սողոմոն ժողովեաց զօրք բազում՝ մարմնաւոր եւ անմարմին, եւ ուսուց նոցա թէ որպէս կռուին: Սազեաց զինքն ի դուր դաշտ մի, եւ իմ թագաւորն ի դուր լեառն մի: Եւ ապա սկսանք կռուիլ: Եւ հրամայեաց Սողոմոն զազանացն՝ թէ Յառաջ քան զամենայն զգրաստնին լափեցէք. օձիցն եւ վիշապացն հրամայեաց՝ թէ Յոտներուն մէջն անկէք եւ պաշարեցէք: Դրին կռիւ երեք օր եւ երեք գիշեր: Ես պարծեցած էի՝ թէ զՍողոմոնի վէզիրն զԱմիրաթն բերեմ առաջի իմ պարոնին: Կանչեցի եւ խառնեցայ իւրեանց մէջն, եւ ասացի՝ թէ Այլ մարդ ոչ ուզեմ՝ բայց զքեզ, Ամիրաթ. առ իս արեկ, որ տեսանեմք զիրար: Երբ խառնեցաք ամէնս յիրար, թռչունքն չտային մեզ աչք բանալ, գազանք եւ սողունքն լափէին զմեզ: Եւ ապա դիպաք ես եւ Ամիրաթն յիրար. շատ ժամանակ կռուեցաք՝ մինչեւ ձանձրացաք երկուսս, եւ իմ զօրքն փախեան. եւ ես կամէի բաժանել՝ որ հաւատէի զիմ զօրքն: Եւ ետես զիմ դառնալն ի յետս, եւ հրամայեաց՝ թէ Կալէք զայդ անհաւատդ: փախեայ ես. եւ Ամիրաթն երեկ անկաւ ի վերայ իմ: Յայնժամ տարաւ զիս առաջի Սողոմոնի, որ ետ բերել զայս քարէ սիւնս, եւ ղընդանեաց զիս յերկաթ եւ յարճիճ եւ ի պղինձ: Եւ հրամայեաց Ամիրաթին, որ շալկեց զիս քարովս, եւ եբեր եդ զիս ի յայս բլուրս:

Գ. Էառ Ամիրմուսէն զկէս հեծելին եւ ի քաղաքն մտաւ. եւ ի շուրջ եկին ի քաղաքն, եւ տեսին որ ամենեքեան մեռած էին եւ փտած: Եւ շուկէքն՝ ամէնն ոսկեպատ էր, եւ ջուրն շուրջ գայր ի վերայ. եւ յամէն փողոցի գլուխ բրքայ մի շինած էր եւ ոսկի առիւծ մի դրած, եւ ջուր ընդ բերանն ի վայր թափէր: Գնացին ի թագաւորին դարպասն, որ երեք դուռն ունէր. եւ տեսան զարմանալի շինուածք, որ այլ չէր տեսեր աչք մարդկան: Ի ներս մտան ու տեսան զի երեք սիւն կայր, եւ գունբէթ մի ի վերայ սեանցն՝ ի յոսկոյ կազմած. եւ ի յայն գունբէթն ոչ տեսան փայտեղէն եւ ոչ քարեղէն, այլ ամէնն ոսկի եւ արծաթ էր: Եւ սիւն մի եւս կայր ի մէջ դարպասին, որ երեսուն կանգուն բարձր էր քան զդարպասն, եւ ոսկի առիւծ մի զուգած էր զերդ զկենդանի, եւ լուսատու ակունք յառիւծն դրած էր: Երբ մութն անկանէր՝ նա այն ակներն լուսատային զերդ զարեգակն: Եւ ոսկի տախտակ մի դրած էր ի վերայ աթոռի մի, եւ գոհար ակունք ի նմա եւ գեղեցիկ թագ մի, եւ թագուհի մի ի վերայ աթոռին՝ տղայ աղջիկ, եւ խալիչա մի՝ ամէնն փառաւոր մարգարիտ էր շարած ի թագուհուն

ներքեւն, եւ թագուհին ի վերայ կայր նստած։ Եւ կայր ի գիրկն թագուհւոյն տախտակ մի ոսկի, եւ լածվարդով շատ խրատ էր գրած ի նմա։ Եւ կարդաց աղեւորն, եւ էր այսպէս. Ով զիս տեսանէ՝ թող իւրն ողորմի եւ խրատուի։ Ես տասնուհինգ տարեկան էի, որ մեռայ։ Մահն ոչ ի թագաւորէն կու երկնչի եւ ոչ աղքատին կու խղճայ։ Իս՝ Զմրութ թագաւորին դուստր եմ։ Յառաջ մեռաւ իմ մայրն, եւ ես հինգ տարեկան էի. եւ ապա մեռաւ հայրն իմ, եւ ես տասն տարեկան էի։ Կալայ զաթոռ թագաւորութեան, եւ զթագաւորութիւնն վայելեցի հինգ տարի։ Յայնժամ հասաւ ինձ մահն, եւ կործանեաց զթագաւորութիւնս իմ։ Քաղաքս երկնաչափ աստեղօք է շինած եւ զարդարած. զերդ զսա ամուր քաղաք այլ չկայ ի վերայ երկրի։ Ով որ մտանէ ի սա հրամանաւն Աստուծոյ, գանձս շատ է. առէք որչափ որ պիտոյ է. բայց զայս որ յիմ վերայ է՝ մի առնուք վասն Աստուծոյ սիրուն համար։ Այսչափ իրքս որ յիմ վերայ է՝ ինձ թողէք. ի յիմ ամէն թագաւորութենէս ինձ բաժին զայս եմ առեր։ Երդմնեցուցանեմ զձեզ յԱստուած կենդանին, որ վախենայք յԱստուծոյ, եւ չառնէք իմ մարմնոյս վնաս, եւ զիս յիբար տայք եւ խոռէք։

Դ. Գնացին ծովեզերովն քառասուն օր, եւ տեսան բարձր բլուր մի, եւ ի բլրին տեսան սեւ մարդիկ այլադէմք, եւ ի տակ բլրին տեսան քարէ տներ։ Եւ իջաւ Ամիրմուսէն անդ։ Եւ փախեան այն սեւ մարդիկն։ Եւ գնաց աղեւորն ձայն երետ եւ հաւաքացոյց. եւ գնացին սեւերն բերին զիւրեանց թագաւորն առաջի Ամիրմուսէին։ Նըստան կերան եւ արբին, եւ ուրախ եղեն։ Յայնժամ եհարց աղեւորն ցսեւ թագաւորն՝ թէ Այն կուժերուն որ Սողոմոն զդեւն ի ներս էած եւ ի ծովն ձգեաց՝ աստ կու գտանի՞ թէ ոչ։ — Ասէ սեւ թագաւորն. Որչափ որ պիտոյ է Խոմոյի համար թող բերեն մեր որսորդքն, բանան զկժին բերանն՝ որ տեսանէք։ — Ասաց Ամիրմուսէն՝ թէ Մեք այն կժերուն համար եմք եկեր յայսքան ճանապարհս։ Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն որսորդացն, որ գնացին բերին տասնուերկու կուժ առաջի Ամիրմուսէին։ Եւ երբ տեսաւ Ամիրմուսէն՝ յոյժ ուրախացաւ, եւ եդիր զկժերն ի յոսկի սնդուկն իւր, եւ շատ պատիւ արար թագաւորին։ Եւ ետուր նմա շատ ոսկի եւ ակունք եւ տաճիկ ձիանք։ Եւ շնորհակալ եղեւ թագաւորն եւ ոչ էառ։ Ասաց թագաւորն՝ թէ Ոչ պիտի մեզ այդ, զի մեք ոչ ծախենք եւ ոչ գնեմք եւ ոչ ի ձի հեծնունք։ Մերն այն է՝ որ որս առնենք, զմիսն ուտենք եւ զմորթին հագնինք։

Թագաւորն երկու լաւ մարդ ի հետ եդիր Ամիրմուսէին, եւ շնորհակալ եղեն միմեանց եւ ողջունեցին զիրար։ Եւ նոքա տարան զնոսա կարճ ճանապարհով ի յերկիրն կանանց թագաւորին։ Տարաւ Ամիրմուսէն զաղեւորն առաջի թագաւորին եւ շնորհակալ եղեւ ասելով. Այս ի քենէ է, որ զայս իմաստուն ծերս ի հետ մեզ դրիր, որ տարաւ զմեզ եւ եբեր։ Եւ եօթն բարձած ուղտ ոսկի ետուր աղեւորին, եւ թագաւորն ղալմնեաց զծերն, եւ զԱմիրմուսէն լաւ պատուեաց, եւ զօրեղ ձիանս ետուր եւ ուղարկեց ի Մըսր։ Եւ ապա ելան ի Մսրայ, եւ եկին ի յաշխարհն իւրեանց եւ հասին ի Պաղտատ։

Աստ կը գլխաւորենք հետազօտութիւնքս ի մասին յարաբերութեան Հայերէն Առակաց՝ Հընդկականաց հետ։ — Կը ճանչնանք որ թերակատար է գրութիւնս հայեցմամբ նիւթական ամբողջութեան. որովհետեւ մեր ընտրած երեք Առակներէն եւ յրնթացս յառաջ բերածներէն զատ՝ կան ի Հայերէն հաւաքածոյս այլ եւս շատ Առակք, որոց ոմանք վերոյիշեալներուն պէս ի հնդկականաց առեալ են, եւ ոմանք՝ անոնց նմանողութեամբ յօրինեալ, զոր եւ ոչ իսկ յիշատակած ենք։ Բայց յուսանք որ այս կողմանէ ոչ ոք զմեզ մեղադրէ, գիտնալով որ մասնական էր մեր վախճանն, եւ չունէինք նպատակ ամբողջական եւ լիակատար պիտառութիւն յօրինել հնդիկ առակագրութեան վրայ, զոր եւ ոչ կը ներէր օրագրոյ հատածի սահմանաւորեալ չափն։

Բայց՝ թող զայս նիւթական թերութիւն, անշուշտ պիտի դիտուին ի գրութեանս, եթէ ոչ աւելի ինչ՝ գէթ ոչ սակաւ անճշդութիւնք։ Սակայն ակնունինք որ նաեւ յայսմ մասին չեն զլանար մեզ իրենց ներողամտութիւնը մանաւանդ մասնագէտք, որ փորձիւ գիտնալով թէ որպիսի՜ հմտութեան եւ ո՛րչափ միջոցաց կարօտ է գործս, եւ ո՛րչափ նուազ՝ մեր տեղեկութիւնն ու միջոցներն, կը տեսնեն թէ չէինք ի վիճակի խորագոյն եւ ընդարձակագոյն քննութեանց ձեռնամուխ լինելու։ Միայն մեր անձին դէմ չանիրաւելու համար՝ պարտք կը համարինք յաւելուլ թէ ոչինչ աշխատութեան խնայած ենք ի կատարելութիւն Ուսումնասիրութեանս. ընդհակառակն՝ ամենայն փութով ջանացած ենք օգտիւ գործածել մեր դուզնաքեայ միջոցներն։

Գիտենք որ այս չնչին գրուածոյն՝ շատ չ՚անցնիր՝ պիտի յաջորդէ ամենայն մասամբք կատարեալ մատեան, որ մեծայոյս ենք թէ կը բովանդակէ Հայերէն Առակաց վերաբերեալ ամէն տեղեկութիւն, եւ կը մատակարարէ լիուլի լուսաւորութիւն՝ ուր մենք հազիւ կարողացանք աղօտ նշոյլ մի մատուցանել։ Այս մեր յոյսն հիմնեալ է ի վերայ մեծ հմտութեան մասնագէտ Ուսուցչապետին, որ կ՚իմանանք թէ կը զբաղի ի սոյն գործ, մանաւանդ որ բաց են իւր առջեւն ոչ միայն Էջմիածնի հռչակաւոր մատենադարանին եւ այլ մատենադարաններու հայ ձեռագրաց հարուստ գանձն, այլ նաեւ Եւրոպայի՝ նա թէ բովանդակ աշխարհի մատենադարանք եւ ուսումնարանք։ (Տես Հանդէս ամսօր. 1891, էջ 260 եւ 261, Ա. առանձինն՝ Ծան. 1։)

Հ. Գ. Յ.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՒԱՆԱՅ ԼՃԻ ԱՒԱԶԱՆԸ

Բ.

(Շարունակութիւն եւ վերջ։)

Որդ այս նպատակի իրագործման համար հարկաւոր էր կանխապէս քննել Սեւանայ լճի աւազանը եւ 1889 եւ 1890 տարիներու մէջ մասնաւոր քննիչ ուսումնական յանձնաժողով ուղարկուեցաւ այն կողմը կառավարութեան կողմէ։ Յանձնաժողովն ընդարձակ քննութիւն կատարեց Սեւանայ լճի աւազանի վրայ։ Այս տեսութիւնը Պետերբուրգի Горный Журналъ պաշտօնական ուսումնական ամսաթերթի Ապրիլ-Մայիս-Յունիս միացեալ համարներու մէջ հրա-